

ГУЛБАДАНБЕГИМ
ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД
БОБУР ҚИЗИ

ХУШОЮНЛОМ

ТОШКЕНТ
«O'ZBEKISTON»
2016

УЎК: 94(575.1)

КБК 63.3(5Ў)

Г 95

Масъул муҳаррир: *Ансориiddин Иброҳимов*

Форс тилидан *Аҳмад Қуронбеков* таржимаси.

«Ҳумоюннома» асари Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг қизи Гулбаданбегим томонидан ёзилган. Гулбаданбегим бу китобни ўзининг шахсий кузатувлари асосида ёзиб қолдирган. Қўлингиздаги ушбу нашр форс тилидан таржима қилинган бўлиб, баъзи изоҳлар кўшилган ҳолда тақдим этилмоқда.

Асар кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

ISBN 978-9943-28-619-1

© Аҳмад Қуронбеков (тарж.), 2016.

© «O‘zbekiston» НМИУ, 2016.

Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм

Ул фирдавс макон ва жаннат ошиён [Бобур] воқеаларидан нимани билсангиз, ёзингиз, деган буйруқ бўлганди. Ҳазрати фирдавс макон фоний дунёдан боқий дунёга йўл олганларида, бу ҳақир [Гулбаданбегим] саккиз ёшда эди, шу сабабли бўлиб ўтган воқеаларнинг камроқ қисми хотирамда қолган эди. Подшоҳнинг амрига биноан, нимаики эшитган ва хотирамда қолган бўлса, қоғозга туширдим.

Бу китобчанинг бошида ҳазрати подшоҳ отамнинг бошдан кечирганлари ёзилади. Гарчи бу сўзлар ҳазрати подшоҳ отамнинг «Вақое»¹сида битилган бўлса ҳам уларнинг табаррук, саодатли хотираларига ҳурмат-иззат юзасидан [унинг бошдан кечирганлари] ёзилади.

Ҳазрати Соҳибқирон [Амир Темур] замонидан ҳазрати фирдавс макон [Бобур] замонигача ўтмиш подшоҳлардан ҳеч ким уларга тенг келадиган юриш қилмаган. [Бобур] ўн икки ёшлигида подшоҳ бўлдилар. 909 ҳижрий рамазон ул-муборак ойининг бешинчи санасида (1504 йил 22 февраль) Фарғона вилоятининг пойтахти Андижон ўлкасида хутба ўқилди. Мукаммал ўн беш йил муддатда Мовароуннаҳр ўлкасида чиғатойлар, темурийлар ва ўзбеки²лар

¹ «Вақое» деб, аслида «Бобурнома» назарда тутилмоқда.

² Ўзбекилар – Шайбоний султонлар маъносида.

султонлари билан жанг ва юришлар қилдилар. Уларнинг саноғини шархлашга қаламнинг тили ожизу нотавондир. Жаҳонгирлик бобида бизнинг ҳазратимиз [Бобур] бошидан ўтказган қийинчилик ва машаққатларга кам киши дуч келган. Жанглр ва хавф-хатарлар пайтида ул ҳазрат кўрсатган довюраклик, мардлик ва сабр-тоқат камдан-кам подшоҳда учрайди.

[Бобур] икки марта қилич зарби билан Самарқандни фатҳ қилдилар. Биринчи мартада ҳазрати подшоҳ отам ўн икки ёшда эдилар ва иккинчи мартасида эса ўн тўққиз ёшда эдилар, учинчи мартасида йигирма икки ёшда эдилар – олти ой қамалга тушдилар. Султон Ҳусайн Мирзо Бойқародай амакилари Хуросонда бўла туриб, улардан кўмак бўлмади. Кошғардаги Султон Маҳмудхон уларнинг тоғалари эди, бироқ улар ҳам ёрдам юбормадилар. Ҳеч қаердан мадад келмагач, умидсизликка тушдилар.

Шундай бир пайтда Шоҳибекхон [Шайбонийхон], агар опангиз Хонзодабегимни бизга узатсангиз, биз ва сизнинг орамизда сулҳ тузилади ҳамда иттифоқчилик алоқалари ўрнатилади, деб айтиб юбордилар.

Охири зарурат юзасидан Хонзодабегимни мазкур хонга узатиб, ўзлари ташлаб чиқдилар.

Икки юз киши пиёда [аскар] билан елкаларида чопон, оёқларида чорик, кўлларида таёқ – шу алфозда яроқсиз, Ҳазрати Ҳақ субҳонаҳуга таваккал қилиб, Бадахшонот ва Кобулга юзландилар.

Қундуз ва Бадахшонотда Хўшрившоҳ [Хусравшоҳ]нинг лашкари ва одамлари бор эди. Гарчи ёмонлик қилиб Бойсунғур мирзони шаҳид этиб, Султон

Масъуд мирзонинг кўзларига мил торттирган эсаларда, ҳазрати подшоҳ отамизнинг ҳузурларига келиб мулозамат кўрсатдилар. Бу иккала подшоҳ отамизнинг амакиваччалари эдилар.

Бурунроқ ул ҳазрат [Бобур]нинг қозоқлик [қочиб юрган] пайтларида зарурат юзасидан йўллари унинг вилоятига тушганида, ул ҳазрат [Бобур]ни беандишалик ва дағаллик билан вилоятидан чиқариб юборган эди. Мардлик, инсонийлик ва мурувват намунаси бўлган ҳазрати подшоҳ [Бобур] умуман ундан қасос олиш пайдан бўлмадилар, аксинча, жавоҳир ва тилла буюмлардан қанча кўнгли тиласа, олсин, деб буюрдилар. [Хусрав] беш-олти туя ва беш-олти хачир юки билан ижозат олиб, сиҳат-саломат Хуросонга жўнаб кетди ҳамда ҳазрати подшоҳ [Бобур] Кобулга йўл олдилар.

Ўша даврда Кобул ҳокимлиги Зуннун Арғуннинг ўғли Муҳаммад Муқимга тегишли эди. [Зуннун Арғун] Ноҳидбегимнинг бобоси эди.

Кобулни Улуғбек Мирзонинг вафотидан кейин Абдураззоқ мирзодан олганди. Мазкур Абдураззоқ мирзо подшоҳ [Бобур]нинг амакиваччаси эди.

Подшоҳ [Бобур] ғалаба билан Кобулга келди. Икки-уч кун қалъани қамал қилгач, бир неча кун ўтказиб [Муҳаммад Муқим] аҳду паймон билан Кобулни ҳазрати подшоҳ [Бобур] кишиларига топшириб, мол-дунёсини олиб Қандаҳорга, отасининг олдига кетди.

Ҳижрий 910 рабиъ ус-соний (1504 йил, сентябрь) санада Кобул фатҳ бўлди. Кобул амири бўлгандан кейин Бангашга юриш қилдилар ва бир йўла ўлжа олиб, Кобулга қайтдилар.

Ҳазрати хоним – ҳазрати подшоҳнинг она-лари олти кун ичида иситмалаб, фоний оламдан дорилбақога равона бўлдилар. Ҳазрати хонимни «Наврузий» боғига қўйдилар. Боғнинг эгалари бўлган Васил атка [ака]нинг кишиларига бир минг мисқолий танга (4,68 гр) бериб қўйдилар.

Шу аснода Султон Ҳусайн мирзодан «Биз ўзбек [Шайбонийхон кўшини] билан жанг қилиш ни-ятимиз бор, агар Сиз ҳам келсангиз, жуда яхши бўлади», дея таъкид қилиб хат келди. Ҳазратнинг Худодан тилаги ҳам шу эди. Оқибатда улар томон йўлга отландилар.

Йўл асносида «Султон Ҳусайн мирзо учибди», деган хабар келади. Ҳазрати подшоҳ [Бобур]нинг амирлари, ҳазрати Султон Ҳусайн мирзо ўтган бўлса, йўлдан қайтиб, Кобулга кетиш айтиб муддао бўлур эди, деб арзга еткурдилар. Ҳазрат: «Шунча йўл бо-сиб ўтдик, энди Мирзо [Султон Ҳусайн]нинг азасини йўқлаб қайтамыз», деб буюрдилар. Оқибатда Хуро-сонга йўл олдилар.

Подшоҳ [Бобур] ташриф буюрганларини эши-тиб, Бадиуззамон мирзодан ташқари ҳамма мирзо-лар кутиб олишга чиқдилар. Султон Ҳусайн мирзо-нинг амирларидан Бурунтукбек ва Зуннунбек айтиб-диларки, подшоҳ [Бобур] Бадиуззамон мирзодан ўн беш ёшлик кичик бўлганлари учун ҳузурларида тиз чўкиб таъзим бажо келтирсалар, муносиб бўлур эди. Шу аснода Қосимбек айтадиларки, ёшда кичик, ле-кин тўраликда улуғ, чунки бир неча бор қилич зўри билан Самарқандни фатҳ қилганлар. Шунинг учун подшоҳ [Бобур] тиз чўкиб ҳузур топса [муносиб-ми?].

Бадиуззамон мирзо подшоҳ [Бобур]нинг таъзимига пешвоз чиқиб, ҳузурига қабул қилсинлар.

Шу пайтда подшоҳ [Бобур] эшикдан кириб келадилар.

Мирзо ғафлатда қолдилар, Қосимбек ҳазрати подшоҳнинг фўта [белбоғ]сини ечиб, Бурунтуқбек ва Зуннунбекка қарата: «Мирзо пешвоз чиқиб кутиб олишига келишмаганмидик?» деди. Шу орада бутунлай саросимага тушган мирзо [Бадиуззамон] олдинга чиқиб, ҳазрати подшоҳни кутиб олдилар.

Хуросонда ўтказган бир неча кун мобайнида мирзолар ҳар қайсиси мезбонлик мулозаматини бажо келтирдилар, базм уюштирдилар. Барча боғ-роғларни айланиб, сайр қилдилар.

Мирзолар қишни шу ерда ўтказишни таклиф қилдилар. «Қишдан чикқач, ўзбек билан жанг қиламиз», – дедилар. Аммо ҳеч узил-кесил қарорга келолмадилар.

Султон Ҳусайн Мирзо саксон йил давомида Хуросонни обод ва маъмур қилгандилар, аммо мирзолар отасининг жойини олти ой сақлаб туришга ярамадилар.

Подшоҳ [Бобур] уларнинг бепарволигини кўриб, ўзларининг сарф-харажатлари учун ажратилган жойларни кўриш баҳонасида Кобул томонга йўл олдилар.

Ўша йили қор қалин ёққанди. Йўлдан адашадилар. Ҳазрат [Бобур] ва Қосимбек йўлнинг яқинлигини ҳисобга олиб, ана шу йўлни ихтиёр қилгандилар. Йўқса амирлар кенгашда бошқа йўлни маслаҳат бергандилар. Амирларнинг айтганларини қилмаганлари учун улар ўзларини кўриб-кўрмасликка олиб борардилар.

Ҳазрат [Бобур] ва Қосимбек ўғиллари билан уч-тўрт кунлаб йўлни қордан тозалашди. Қўшин орқадан келди.

Шу алфозда Ғурбандгача келишди. У ерда ёғий ҳазоралар ҳазратга дуч келиб, жанг қилишди. Ҳазоралар аҳолисидан кўплаб қўй ва чорва моллари, сон-саноксиз ашёлар подшоҳ одамлари қўлига тушди. Улар ҳисобсиз ўлжа билан Кобулга юзландилар.

Пойи Минорга етишганда, Мирзохон ва Мирзо Муҳаммад Ҳусайн Кўрагон бош кўтариб, Кобулни камалга олишипти, деб эшитишади.

Ҳазрати подшоҳ [Бобур] Кобул аҳолисига «Бизлар етиб келдик, мардоналикни бой берманглар», деб фармон ёзиб, уларга тасалли бериб кўнглини кўтарадилар. «Биби Моҳрўй тоғининг тепасида гулхан ёқамиз, сизлар ҳам хазинахона тепасида гулхан ёқинглар, токи бизнинг келганимиздан хабардор бўлганингизни билайлик. Тонг чоғи сиз у томондан, биз бу томондан ғанимга рўпара бўламиз». Аммо қалъа одамлари етиб келгунча, ҳазрат жанг қилиб, фатҳ қилгандилар.

Мирзохон подшоҳнинг холаси бўлмиш онасиникига яширинади. Хоним охири ўғлини олиб келиб, гуноҳидан ўтишини сўрайди.

Мирзо Муҳаммад Ҳусайн жон талвасасида [подшоҳнинг] кичик холаси бўлган ўз аёлининг уйида ўринқопнинг ичига кириб, хизматқорига «Устимдан боғлаб қўй», деб буюради.

Охир-оқибат, подшоҳнинг одамлари хабар топиб, Мирзо Муҳаммад Ҳусайнни ўринқопдан чиқарадилар ва подшоҳнинг олдига олиб келадилар. Ниҳоятки, ҳазрат [Бобур] холаларининг юз-хотирини қилиб,

Мирзо Муҳаммад Хусайннинг гуноҳидан ўтдилар. Холаларининг хотирига кулфат ғубори қўнмасин деб, ҳар кунгидай холаларининг уйларига борди-келди қилар, илгаридан ҳам кўпроқ қўнглини олардилар. Уларга ер-сув ва мулк тайин қилдилар.

Аллоҳ таолонинг инояти билан Кобулни Мирзо-хон қамалидан халос қиладилар. Ўша пайтда йигирма уч ёшда бўлиб, фарзандсиз эдилар. Фарзанд кўришни жуда орзу қилардилар.

Ўн етти ёшларида Султон Аҳмад мирзонинг қизи Ойша Султонбегимдан бир қиз туғилган эди. Чақалоқ бир ой ҳам яшамади. Худойи таоло Кобулнинг олинишини муборак қилиб, ўн саккиз фарзанд ато этди.

Аввал окам (фарғонача «онам» маъносида) Моҳимбегимдур – улардан ҳазрати Ҳумоюн подшоҳ, Борбўл мирзо, Меҳржонбегим, Эшон Давлатбегим ва Форук мирзо;

Яна Султон Аҳмад мирзонинг қизи Маъсума Султонбегимдан бир қизалоқ дунёга келди – у туғруқ пайтида вафот қилди – қизига онанинг номини қўйишди;

Дилдорбегимдан эса Гулрангбегим, Гулчеҳрабегим, Ҳиндол мирзо, Гулбаданбегим ва Олур мирзолар туғилдилар.

Хулоса шуки, Кобулнинг олинишини яхшиликка йўйишганди: ҳамма фарзандлар Кобулда туғилдилар. Хўстда Моҳимбегимдан Меҳржонбегим ва Дилдорбегимдан дунёга келган Гулрангбегимлардан бошқаси [Кобулда туғилган эди].

Ҳазрати фирдавс макон [Бобур]нинг катта ўғли ҳазрати Ҳумоюн подшоҳнинг туғилиши

Уларнинг муборак таваллуди сешанба кечаси зулқаъда ойининг тўртинчи куни 913 ҳижрий сана (7 март 1508 йил)да Кобул аркида, куёш хут буржига баробар келганида юз берди.

Худди ўша йили ҳазрати фирдавс макон амирларига ва бошқа кишиларга: «Мени Бобур подшоҳ деб аташлар», деб буюрди. Негаки ундан илгари, ҳазрати Ҳумоюн подшоҳ туғилмасдан бурун уни Бобур мирзо деб аташ одат бўлган эди. Қолаверса, шахзодаларни «мирзо» дейишарди. Улар [Ҳумоюн] туғилган йили ўзларини Бобур подшоҳ деб эълон қилдилар. Ҳазрати жаннат ошиён [Ҳумоюн]нинг туғилиш тарихини *ناخ نوى امه ناطلس* (Султон Ҳумоюнхон) ва яна *ردق زورى ف هاش* (Шоҳи Фирузқадр) сўзларидан топганлар¹.

Фарзандлар туғилгандан сўнг хабар келдики, Шоҳ Исмоил Шоҳибекхонни ўлдирипти.

Ҳазрати подшоҳ [Бобур] Кобулни Носир мирзога топшириб, ўзлари аҳли аёл ва фарзандлари – Ҳумоюн подшоҳ, Меҳржонбегим, Борбўл мирзо, Маъсума Султонбегим ва Мирзо Комронлар билан бирга Самарқандга йўл олдилар. Бомдод пайтида Шоҳ Исмоил Самарқандни фатҳ қилдилар. Мовароуннаҳр саккиз ой унинг [Бобур] кўл остида бўлди. Ака-укалар ўртасидаги мурасасизлик ва мўғул аҳлининг мухолифлиги натижасида Кўли Маликда Убайдуллахондан мағлуб бўлдилар ҳамда вилоятда бошқа қололмадилар. Шундан сўнг Бадахшонга, кейин Ко-

¹ Араб алифбосидаги абжод ҳисоби назарда тутилган.

булга жўнадилар. Ундан сўнг хаёлидан Мовароуннахр орзусини чиқардилар.

910 ҳижрий сана (1505 йил)да Кобул ҳокимлиги уларнинг кўлига ўтганди.

Доим Ҳиндистонга кирсам, деб хавас қилардилар, лекин амирларининг раъйи сустиги ва ака-укаларининг рози бўлмаганлиги сабабли бу ишга эришолмасди.

Ниҳоят ака-укалар кетиб, амирлардан уларнинг мақсадига қарши гапира оладиган бир кимса қолмагач, 925 ҳижрий сана (1519 йил)да икки-уч ҳамладан кейин жанг билан Бажаурни олдилар.

Худди шу куни Малик Мансур Юсуфзай (Афғоний Оғочанинг отасидир) ҳазратнинг мулозаматига келди. Ҳазрати подшоҳ [Бобур] унинг қизи Афғоний Оғочани ўз никоҳларига олиб, Малик Мансурга рухсат бердилар. Уларга от ва шоҳона сарпо иноят қилдилар. Бориб деҳқонлар ва бошқа кишиларини олиб келиб, ўз ватанларини обод қилишларини буюрдилар.

Кобулда қолган Қосимбек арзга етқуриб хат юборибдиларки, «Яна бир шахзода туғилди. Ҳинднинг фатҳ этилишини яхши аломатга йўйиб, яхши истаклар таъсирида беадаблик қилиб ёздим, энди нимани лозим топсалар, ихтиёр подшоҳнинг ўзларида». Подшоҳ ўша заҳоти Мирзо Ҳиндол деб исм қўйдилар.

Бажаур фатҳидан кейин Бҳира томонга йўл олдилар. [Бҳира]ни талон-тарож қилмадилар, унга омон бердилар. Тўрт юз лак¹ шоҳрухий (Шоҳрух мирзога мансуб тангалар) товон олиб, навкарлар сонига қараб лашкар одамларига тарқатдилар-у, Кобулга йўл олдилар.

¹ Бир лак – юз минг.

Шу аснода Бадахшон аҳолисидан арзнома келдики, «Мирзохон вафот қилди, Мирзо Сулаймон ҳали ёш, ўзбек эса яқин, бу вилоятнинг чорасини кўргайсиз, токи Бадахшон қўлдан кетмасин».

Бадахшоннинг чорасини кўргунча бўлмай, Мирзо Сулаймоннинг онаси номи ёд этилган мирзони олиб ўзлари келдилар. Ҳазрати подшоҳ [Бобур] муддаога кўра ҳамда уларнинг юз-хотири учун уй-жой ва отасининг ер-мулкини унга бердилар. Бадахшонни эса Ҳумоюн подшоҳга бердилар. Ҳумоюн подшоҳ ўша музофотга жўнаб кетди.

Унинг кетидан подшоҳ ҳазратлари билан окам (Моҳимбегим) бир неча кун бирга ўтказиш учун Бадахшонга жўнадилар. Ҳазрат Ҳумоюн подшоҳ ўша ерда қолдилар. Сўнг подшоҳ отам ва окам Кобулга кайтдилар.

Бир муддат ўтгач, Қаллот ва Қандаҳор томонга йўл олдилар. Қаллотга етиш ҳамано уни фатҳ қилиб, Қандаҳорга жўнадилар. Қандаҳор аҳолиси бир ярим йилгача қалъа ичида қамалда бўлдилар. Бир ярим йилдан сўнг оғир жангу жадаллардан кейин Худонинг инояти ила фатҳ қилдилар. Катта миқдорда зару зевар қўлга кирди. Сипоҳийлар ва лашкар аҳлига жуда кўп тилла билан туялар тарқатдилар. Қандаҳорни Мирзо Комронга бериб, ўзлари Кобулга кайтдилар.

Гуррат ул-сафар оyi 932 ҳижрий сана (17 ноябрь 1525 йил)да подшоҳлик чодир ва уй жиҳозларини ортиб, Якланга (ҳозирги номи Яковланг) тепаликларидан ошиб, Деҳ Яъқуб воҳасида манзил қурдилар. Кечани ўша ерда ўтказиб, эртаси куни кўча-кўча Ҳиндистон томонга йўл олдилар.

925 ҳижрий сана (1518 й. м.) (матнда 935 й. дейилган) дан кейинги етти-саккиз йил орасида бир неча марта Ҳиндистон томонга лашкар тортиб, ҳар мартаги бир вилоят ёки паргана (хирож олинадиган ер)ни, жумладан, Бҳира, Бажаур, Сиёлкут, Диболпур, Лоҳур ва бошқаларни олдилар. Бешинчи мартасида ғуррат ул-сафар оғи 932 ҳижрий сана (1525 й. м.) жума куни Деҳи Яъқубда манзил тутиб, ундан Ҳиндистонга йўл олдилар. Лоҳур, Сирҳинд ва йўл устидаги ҳар вилоятни кўлга киритдилар. Ражаб ойининг саккизи 932 ҳижрий сана (1526 йил 20 апрель) жума куни Панипатда Султон Иброҳим бинни Султон Искандар бинни Баҳлул Лудийга қарши жангга саф тортдилар. Аллоҳнинг инояти билан ғолиб келдилар. Бу жангда Султон Иброҳим ўлдирилди. Бу фатҳ фақат Аллоҳнинг марҳамати ила кўлга киритилди. Негаки Султон Иброҳимнинг 180 минг отлик аскар ва бир ярим минггача маст филлари бор эди. Подшоҳ ҳазратларининг лашкари эса савдогарлар ва яхши-ёмон билан бирга ўн икки минг киши эди. Жангга яроқли аскар бор-йўғи 6–7 минг киши эди.

Бешта подшоҳнинг хазинаси уларнинг [Бобур] кўлига тушди, ҳаммасини бўлиб бердилар. Ўшанда, Ҳиндистонда ўтмиш подшоҳларнинг хазинасини сарфлаш айб иш ҳисобланади, балки унинг ёнига кўшиб кўпайтиришади, ҳазратлари уни аксини қилиб, борлиқ хазинани тарқатиб бердилар, дейишади.

Хожа Калонбек «Ҳиндистон ҳавоси мизожимга тўғри келмаяпти» деб бир қанча марта Кобулга рухсат тиладилар. «Агар рухсат бўлса, бироз муддат Кобулда бўлсам», – дедилар. Ҳазратлари хожадан жудаликка сира рози эмасдилар. Ахийри хожа ҳаддан ортиқ зорланиб қўймагач, рухсат бердилар.

«Ҳамоноки кетадиган бўлсангиз, Султон Иброҳимнинг фатҳидан кўлга тушган ҳинд совғаларидан валинеъматларга, опа-сингилларга ва ҳарам аҳлига бериб юбормоқчимиз, ўзингиз билан бирга олиб кетасиз. Муфассал рўйхатини берамиз, ўшанга қараб тарқатасиз. Айтинг, ҳар бир бегим боғ ва девонхонада алоҳида подшоҳий чодирлар тутсинлар, яхшилаб маърака ўтказиб, тўла-тўқис ғалаба қозонилгани шукронасига Ҳақ субҳонаху ҳақларига дуо қилсинлар», деб буюрдилар. Рўйхатга биноан, ҳар бир бегимга Султон Иброҳимнинг хос ўйинчиларидан бир раққоса, бир жавоҳир, лаъл, марварид, ёкут, олмос, зумрад, феруза, забаржад ва шунга ўхшаш нарсалар тўла тилла лаган, садаф, товоқча тўла ашрафий (Шоҳ Ашрафга мансуб тилла танга), яна икки товоқда шоҳрухий (Шоҳрух мирзога мансуб тилла танга) ҳамда тўққиз-тўққиз ҳар хил матолар; [валинеъматларга] тўрт товоқ ва бир ўйинчи, бир лаган жавоҳир, бир товоқ ашрафий ва шоҳрухий [тангалар] ҳукм қилгандилар. Валинеъматларга совға қилган ўша лагандаги жавоҳир ва ўйинчиларни элтиб берсинлар, бошқа совғаларни ундан кейин қўйсинлар, деб амр қилдилар. Опа-сингиллар, фарзандлар ва ҳарам аҳли, қариндошлар, бегимлар, оғалар, энагалар, кўкалар, оғачалар ва барча дуоғўйларга алоҳида-алоҳида жавоҳир, ашрафий, шоҳрухий ва матолардан шу тартибда бердилар. Ўша зикр қилинган девонхона ва боғда уч кунгача маъракаю хурсандчилик давом этди. Бундан бошлари осмонга етиб, ҳазратнинг ҳаққи ва давлатига дуойи фотиҳа қилиб, шукроналик саждасини адо этдилар.

Хожа Калонбекнинг кўлига Миршаб [Муҳаммад] амакиларига атаб уч подшоҳий сир¹ катта ашрафий бердилар. «Агар миршаб, подшоҳ ҳазратлари менга нима бериб юбордилар, деб сўраса, бир ашрафий [танга] деб жавоб берасиз», – дея Хожа [Калонбек]га тайинлаган эдилар. Аслида ҳам бир ашрафий эканлигидан таажжубланиб, уч кунгача койиндилар.

«Ашрафийни тешиб, кўзини боғлаб, бўйнига осиб ҳарам ичкарасига киритинглар», – деган ҳукм бўлган эди. Ашрафийни тешиб бўйнига осилган ҳамоно, унинг оғирлигидан бетокат бўлиб, изтиробга тушиб миннатдорчилик билдирдилар. Ашрафийимни тортиб олмасин, деб икки қўллаб тутиб, турфа ҳолатга тушарди. Ҳар бир бегимларга ўн-ўн икки ашрафийдан тортиқ қилдилар, ҳаммаси бўлиб етмиш-саксон ашрафий бўлди.

Хожа Калонбек Кобулга келганидан кейин Аграда Ҳумоюн подшоҳ ва барча мирзолар, султонлар, амирлар хазинадан тортиқ қилдилар. Ён-атроф ва вилоятларга фармонлар юбориб, ҳар киши бизнинг мулозимлигимизга келса, айникса, отамиз ва боболаримизга хизмат қилган кимсаларга ҳар томонлама риоятини қилгумиздир, агар келсалар, инъомларимизга мушарраф бўлғайлар, дея таъкид қилдилар.

«Кимки Соҳибқирон ёки Чингизхоний наслдан бўлса, бизнинг даргоҳимизга келсинлар. Ҳақ субҳонаху Ҳиндистон мамлакатларини бизга ато қилди, келиб давлатни биз билан баҳам кўргайлар».

Султон Абу Саид мирзонинг қизларидан олти бегим: Гавҳаршодбегим, Фаҳри Жаҳонбегим, Хадича

¹ Бир сир – 441 г.

Султонбегим, Бадиъ ул-Жамолбегим, Окбегим, Султон Бахт, подшоҳнинг тоғаси Султон Маҳмудхоннинг кизи Зайнаб Султон хоним, подшоҳ хазратларининг кичик тоғаси Олачахоннинг кизи Муҳиб Султон хоним келдилар. Сирасини айтганда, ҳамма бегимлар ва хонимлар тўқсон бир киши эди. Уларнинг барчасига ўзлари истаганча ер-мулк ва инъомлар тайин қилдилар.

Аграда ўтказган тўрт йил давомида ҳар жума куни [Бобур] аммаларини йўқлаб борарди. Бир куни ҳаво ниҳоятда иссиқ эди ва хазрати окам (онам) айтдилар: «Ҳаво ниҳоятда иссиқ, агар бир жума бормай кўя қолсангиз, не бўлғай? Бегимлар бундан ранжимасалар керак!» Подшоҳ [Бобур] окамга дедилар: «Моҳим, бу сўзларни гапиришинг ажабланарли. Отасидан ва акаларидан айрилган хазрати Абу Саид мирзонинг кизларидан мен кўнгил сўрамасам, қандай бўларкин?»

Хожа Қосим меъморга ҳукм қилдилар: «Мен сенга бир яхши вазифа топшираман, у ҳам бўлса – аммаларимнинг саройда қандай муҳим ишлари ва хизматлари бўлса, валинеъматларнинг саройдаги хизматларини бажонидил [бизга] тақдим этгайсан».

Аграда сувнинг у томонида иморатлар [барпо қилишни] буюрдилар. Ҳарам ва боғнинг ўртасидаги тошдан қурилган уй-хилватхонани ҳамда девонхонада ҳам тошдан иморат кўтарган эдилар. Уйнинг ўртасида бир ҳовуз, уйнинг тўрт минорасида тўрт хужра, дарёнинг қирғоғида чўвганди [шийпон] барпо қилгандилар. Дҳолпурда бир яхлит тошдан ўнга ўн [газ] қилиб ҳовуз қуришни буюргандилар, қачон бу ҳовуз битса, унга тўлдириб шароб қуяман, дер-

дилар. Рано Санго жангидан илгари шаробдан тавба қилганлари учун лимон шарбати билан тўлдирдилар.

Султон Иброҳимнинг фатҳидан кейин бир йил ўтгач, Рано сон-саноксиз лашкар билан Манду тарафдан пайдо бўлди.

Подшоҳ ҳазратларининг хизматларини бўйнига олган амирлар, рожалар ва ройлар – ҳаммаси ёғий бўлиб Раного бориб қўшилдилар. Кўли Жалолдан тортиб Самбал ва Ропригача барча парганалар, рой ва рожалар, афғонлар ёғий бўлиб, икки юз мингга яқин отлиқ аскарлар тўпланди.

Шу пайтда мунажжим Муҳаммад Шариф: «Подшоҳ ҳазратлари [Бобур] ҳозир жанг қилмаса, давлатга муносиб иш қилган бўлур, чунки саккиз юлдуз қаршида турипти», – деб лашкар кишиларига айтади.

Подшоҳ лашкарлари ажаб бир хайронликда қолиб, чуқур ўй-ғамга толдилар ва саросимага тушиб қолдилар. Лашкар аҳлининг бу ҳолатини кўриб, ҳар томонлама мулоҳаза қилиб кўрдилар.

Ғаним яқинлашиб келгач, муборак хотирларига келган тадбир шу бўлдики, қочиб кетган ва ёғий бўлганлардан қолган барча амирлар, хонлар ва султонлар – каттаю кичик, асилу фақирга тўпланишни буюрдилар. Уларнинг барчаси йиғилиб келишдилар. Уларга қараб дедиларки: «Бизнинг турган жойимиз билан ватан ва ўрганган шаҳарларимиз орасидаги йўл неча ойлик эканини биласизларми ўзи? Кишиларимиз мағлуб бўладиган ўша кундан Худонинг ўзи сақласин! Навзанбиллаҳ! Биз қаерда-ю, ватанимиз, шаҳримиз қаерда?! Ишимиз ажнабийлар ва бегоналар кўлига тушади. Бас, бу икки йўлдан бирини танла-

шимиз керак: агар ғанимни ўлдирсак, ғозий бўламиз, агар ўлсак, шаҳид кетамиз. Ҳар икки тақдирда ҳам бизнинг фойдамиз – буюклар даражаси ва буюклар мартабасидир».

Ҳаммалари яқдиллик билан розилик бердилар. Хотинталоқ бўлайлик, деб Қуръон олиб қасам ичдилар, дуойи фотиҳа қилдилар: «Подшоҳ, иншооллоҳ, токи танимизда бир қатра қон қолгунича, жонимизни фидо қилишга тайёрмиз», дедилар.

Рано Санго жангидан икки кун олдин подшоҳ хазратлари [Бобур] шаробдан тавба қилгандилар, [нафақат бу] балки барча ман қилинган ишлардан тавба қилгандилар.

Мардоналик, яқдиллик ва бирдамликка даъво қилувчи тўрт юз таниқли йигитлар улар билан ҳамжиҳатлик ва тобелик аломати сифатида подшоҳ хазратлари туфайли [шаробдан] тавба қилдилар. Барча ман қилинган асбоб-анжом, тилла ва қумуш буюмлар: пиёла, кўза ва бошқа нарсаларни синдириб, бева-бечора, мискинларга тортиқ қилдилар.

Чор атрофга қатъий таъкид қилиб фармонлар жўнатдилар, бож ва тамғо солиғидан, ғалла закотидан, номашруъ мажбуриятлардан озод қилинсин, ҳеч бир кимса савдогарларнинг борди-келдисига халал бермасин, маъмурчилик ва хотиржамликда келдикетди қилишларига йўл берсин, деб буюрдилар.

Рано Санго билан жанг бўладиган кунга ўтар кечаси Қосим Ҳусайн мирзо, Султон Ҳусайн мирзонинг қизидан туғилган невараси, Ойша Султон-бегимнинг ўғли Хуросондан келибди, деган хабар келди. Қосим Ҳусайн мирзо 10 куруҳ¹ жойга етиб

¹ Куруҳ – икки миль.

келди, дейишди. Бу хабарни эшитиб ҳазратнинг [Бобур] кўнгиллари тоғдай кўтарилди. «Уларнинг ёнларида неча киши бор экан?» – деб сўрадилар. Суриштирилса, ўттиз-қирқ чамаси отлиқ аскар экан. Шу заҳоти ярим кечада мукаммал куролланган минг отлиқни юбордилар. Ўша кечанинг ўзида бирга қайтишди. [Бу] иш ғаним кишилари ва бегоналар билиб кўйсин, кўмак етиб келди, вақтида келди, деб амалга оширилди. Ким бу режа ва тадбирни эшитган бўлса, олқишлайди.

Ўша куннинг эртасига 933 ҳижрий сана жумод ул-аввал ойида (1527 йил февраль) Сикри тоғ этакларида (ҳозир бу тоғ тепасида Фатхпур барпо бўлган) Рано Санго билан жангга саф тортилди ва Аллоҳнинг инояти билан ғалаба қозониб, ғозий бўлдилар.

Рано Санго устидан ғалаба қозонганларидан бир йил ўтгач, окам [онам] Моҳимбегим Кобулдан Ҳиндистонга келдилар. Бу ҳақир [Гулбадан] ҳам улар билан бирга опа-сингиллардан олдин келиб, подшоҳ отамларнинг хизматларига ҳозир бўлдим. Окам [онам] Кўл [Жалол]га етганларида подшоҳ ҳазратлари [Бобур] иккита тахтиравон билан учта отлиқ юбордилар. Кўлдан Агра томонга жадал жўнадилар. Подшоҳ ҳазратлари Кўли Жалолийга бориб кутиб оламан деган ниятлари бор эди. Намози шом пайти бир киши келиб: «Ҳазратларини [Моҳим] икки қуруқ [~ 4 миль] жойда қолдириб келдим», – деди.

Отам ҳазратлари от келтиргунларича ҳам сабри чидамай, пиёда йўлга тушдилар ва Моҳим ойимлар [нанача]нинг юклари олдида учрашдилар. Окам [онам] пастга тушмоқчи бўлдилар, подшоҳ отам қўймадилар ва окамнинг жиловларида уйгача пиёда келдилар.

Окам [онам] подшоҳ отамнинг олдиларига келаётганларида менга: «Кундуз куни келиб, хазратлари [Бобур]нинг хизматларини бажо айла», – деб буюрдилар.

... Тўққизта отлик ва икки тўққиз от, подшоҳ отам юборган иккита қўшимча тахтиравон, Кобулдан олиб келинган битта тахтиравон, окамнинг юзга яқин зебзийнатга безанган, тўбичоқ отларга минган мўғул хизматкорлари...

Отамнинг халифаси ўзининг аёли Султоним билан бирга Навгромда бизга пешвоз чиқдилар. Мен тахтиравонда эдим. Момоларим [энага] мени кичик боғчада пастга туширдилар ва ерга шолча солиб, шолчага ўтқаздилар. Менга отамнинг халифаси келганда, ўрнингиздан туриб кутиб олинг, деб ўргатдилар. Отамнинг халифаси келгач, мен ўрнимдан туриб кутиб олдим. Шу орада уларнинг аёли Султоним ҳам келдилар. Мен билмасдан ўрнимдан турмоқчи бўлгандим, отамнинг халифаси «Бу кампир бор-йўғи сизнинг канизингиз. Унга туришнинг ҳожати йўқ. Отангиз бундай вазифа юклаб, бу қари қулларини бошини осмонга етказдилар. Хукм бўлгач, бандаларининг уни бажармасликка не мажоли бор?» деб муболаға қилдилар.

Отамнинг халифасидан беш минг шоҳрухий ва беш от тортиқ олдим. Унинг аёли Султоним уч минг шоҳрухий ва уч от совға қилди. Моҳазари [таом] тайёр, агар тановул ихтиёр қилсалар, бандаларини кўкси осмондай кўтарилгай [дедилар]. Мен рози бўлдим.

Бир яхши жойда катта супа яшашган эди. [Унда] қизил мовутдан чодир қурилди, унинг ичи Гужарот зарбафтидан эди ва [яна] олтита бошқа рангда шо-

миёна [тепаси текис чодир] тикилганди. Тўртта мовутдан ёғочлари турли рангда саропарда [подшоҳлар чодир] тикилганди. Мен отамнинг халифасининг манзилида ўтирдим. Таом келтиришди: элликка яқин қовурилган қўй гўшти, нон, шарбат ва жуда кўп мевалар [эди]. Таомланиб бўлгач, тахтиравонга ўтириб, отам подшоҳ ҳазратлари [Бобур]нинг ҳузурига келиб, таъзим бажо айладим ва тиз чўқдим. Ҳазрат [Бобур] узоқ саволга тутдилар. Бир муддат ёнларига ўтказдилар. Шу мазгилда бу ҳақир [Гулбаданбегим] шунчалар шодмон бўлдиларки, ундан ортиғи тасаввурга сиғмайди.

Аграга келганимиздан сўнг уч ой ўтиб, подшоҳ ҳазратлари Дхўлпурга йўл олдилар. Моҳимбегим ҳазратлари ва бу ҳақир [Гулбаданбегим] Дхўлпур сайрига бордик. Дхўлпурда бир яхлит тошдан ўнга-ўн [газ] ҳовуз ясалган эди. У ердан Сикрига кетдилар. Кўлнинг ўртасида бир катта супа ясашни буюрдилар. Супа ясалгач, кемага ўтириб, у ерга борардилар ва сайр қилар, ўша ерда ўтирардилар. Ўша супа ҳозир ҳам бор. Сикридаги боғда бир шийпон ҳам қурдиргандилар. Отам подшоҳ ҳазратлари ўша шийпонда тўрхона [пашшахона] ясатиб, унинг ичида ўтириб «Мусхаф» [Қуръон] ёзардилар¹.

Мен билан афғоний оғоча [Биби Муборак] пастда ўтирардик, окам [онам] намозга кетдилар. Мен афғоний оғочага «Кўлимдан тортинг», дедим. Афғоний оғоча кўлимдан тортдилар. Кўлим чиқиб кетди. Мен бетоқат бўлиб, йиғлай бошладим. Охири синиқчини олиб келиб, кўлимни бойлашди ва Аграга жўнаб кетдик.

¹ Қуръони каримни кўчириш назарда тутилмоқда.

Аграга етиб келганларида «Бегимлар Кобулдан келяпти», деган хабар келди. Отам подшоҳ ҳазратлари Навгромгача бориб, катта аммам, отам подшоҳ ҳазратларининг опаси бўлган ожажоним [Хонзода]га пешвоз чиқдилар. Бегимларнинг ҳаммалари ожажонимнинг манзилларида [унга] таъзим бажо келтирдилар. Ҳамма хурсандчилик изҳор қилишди, шукроналик саждасини бажо келтириб, Аграга йўл олдилар. Ҳамма бегимларга ҳовлилар иноят қилдилар. Бир неча кундан кейин Зарафшон боғига сайрга чиқдилар.

Мазкур боғда таҳоратхона бор эди. Уни кўриб [Бобур] дедилар: «Салтанат ва подшоҳликдан кўнглим олинди. Шу Зарафшон боғида хилватга чекинсам. Хизматкорликка битта Тоҳир офтобачининг ўзи менга етиб ортади. Подшоҳликни Ҳумоюнга топширсам».

Шунда окам [онам] ҳазратлари ва ҳамма фарзандлар фиғон чекиб йиғладилар. «Худойи таоло Сизни кўп йиллар, саноксиз асрлар ўз паноҳида асрасин, барча фарзандлар Сизнинг соянгизда ўсиб-улғайсинлар», – дедилар.

Бир неча кундан сўнг Олур мирзо касалга чалиндилар, уларнинг касали ич оғриққа уланди. Ҳақимлар ва табиблар қанча даволамасин, уларнинг касали зўрайса-зўрайдики, камаймади. Охири ўша касал билан фоний оламдан боқий оламга равона бўлдилар. Подшоҳ ҳазратлари қаттиқ ғам чекдилар.

Мирзо Олурнинг оналари бўлган Дилдорбегим нодири жаҳон, аср яғонаси бўлган фарзандларидан айрилгач, савдойи бўлиб қолдилар. Дилсиёҳлик ҳаддан ошиб кетгач, подшоҳ ҳазратлари [Бобур] окам [онам] ва бошқа бегимларга қараб: «Ке-

линглар, Дхўлпур сайрига борайлик», – дедилар. Ўзлари кемага ўтириб, соғ-саломат сувдан ўтдилар ва ўша Дхўлпурга етиб бордилар. Бегимлар ҳам кемага ўтириб сувдан ўтмоқчи бўлдилар. Шу мазгилда Деҳлидан Мавлоно Муҳаммад Фақр Алининг арзномалари етиб келди. Улар ёзгандиларки, Ҳумоюн мирзо беморлар ва ажаб бир ҳолатдалар, бу хабарни олгач, бегим ҳазратлари [Моҳим] тезлик билан Деҳлига отлансинлар, чунки мирзо [Ҳумоюн] ўта сабрсизлик билан кутмоқдалар.

Окам ҳазратлари бу хабарни эшитишлари биланок сабр-тоқатини йўқотдилар, худди ташналикдан азоб чеккан кишидай Деҳлига жўнаб кетдилар.

Матҳурага етиб келганларида, ўзларининг жаҳонни кўргувчи кўзлари билан фарзандларини эшитганларидан ўн чандон заифроқ ва нотавонроқ кўрдилар. У ердан она ва бола иккаласи худди Марям ва Исодек Аграга йўл олдилар.

Аграга етиб келганларидан кейин бу ҳақир [Гулбаданбегим] опа-сингиллари билан ул фаришта табиатли ҳазратлари [Ҳумоюн]га таъзим бажо келтиришга бордик. Уларнинг ҳоллари борган сари оғирлашиб бораётгани туфайли ҳар гал ҳушларига келганларида, дур сочувчи тиллари билан ҳол-аҳвол сўрардилар ва: «Сингилларим, ҳуш келибсизлар, қани, сизлар билан дийдор кўришайлик, ҳалигача кўришмадик», – дердилар. Уч қайта гавҳар сочувчи тиллари билан шу сўзларни айтиб, бизни мамнун қилдилар.

Ҳазратлари [Бобур] келиб дийдор кўришгач, нурафшон чехраларида ғам-кулфат сояси кўринди. Уларни кўришлари ҳамано [Ҳумоюн] баттар дардини изҳор қилардилар.

Шу пайт okam [онам] ҳазратлари айтдилар: «Сиз менинг фарзандимдан ғофилсиз. Сиз подшоҳсиз, не ғамингиз бор? Бошқа фарзандларингиз бор. Ғамни ҳаммаси менда, чунки биттаю битта фарзандим бор!» Ҳазратлари [Бобур] жавоб бердилар: «Моҳим, гарчи бошқа фарзандларим бўлса ҳам ҳеч бир фарзандимни сенинг Ҳумоюннингчалик яхши кўрмайман, чунки салтанату подшоҳлик ва ёруғ дунёни фақат жаҳонда ягона, нодири даврон, толеи кулган, фарзанди дилбанд Ҳумоюн учун истайман, бошқаларга эмас».

Улар [Ҳумоюн] бетоблик пайтида ҳазратлари [Бобур] ҳазрати Муртазо Али (карамуллоҳи ваҷхуҳу) зиёратига борувчини кутардилар. Ўша борувчини чоршанба куни кутишарди. Улар [подшоҳ] изтироб ва безовталиқдан сешанба кунидан кута бошладилар. Кун ниҳоятда иссиқ. Уларнинг дилу жигари ўртанди. Ўша борувчидан шундай дуо қилишни сўрадилар: «Эй Худо, агар жон ўрнига жон бериш мумкин бўлса, менким Бобурдурман, ўз умрим ва жонимни Ҳумоюнга бағишладим».

Ўша куннинг ўзидаёқ ҳазрати фирдавс макон [Бобур]нинг тоблари қочиб қолди. Ҳумоюн подшоҳ бошидан сув қуйиб, ташқарига чиқдилар ва қабул маросими ўтказдилар. Отам подшоҳ ҳазратларини бетоблиги туфайли ичкарига олиб кирдилар. [Бобур] қарийб икки-уч ой ётувлиқ бўлиб қолдилар. Мирзо Ҳумоюн Колинжар томонга кетгандилар. Подшоҳ ҳазратларининг бетоблиги зўрайганлиги туфайли Ҳумоюн подшоҳ ҳазратларини тилатиб бир кишини юбордилар. Улар тезлик билан етиб келдилар. Ул ҳазратларига таъзим бажо келтиргач, уларни ўта

ҳолдан тойган ҳолатда кўрдилар. Ҳумоюн подшоҳ ҳазратлари қаттиқ изтиробга тушиб, ҳаддан ташқари безовталандилар. Хизматкорларга қараб: «Нега бирданига бунчалик озиб-тўзиб кетдилар?» – дедилар ва табибу ҳақимларни чақиртирдилар. Улардан: «Мен уларни соғ-саломат қолдириб кетгандим, бирданига нима бўлиб қолди?» деб сўрадилар. Ҳақимлар ва табиблар бир нарсалар дейишди.

Отам подшоҳ ҳазратлари тинмай ҳар лаҳза «Ҳумоюн қаерда? Нима қиляпти?» деб сўрадилар.

Шу аснода бир киши келиб: «Мир Хўрдабекнинг ўғли Мир Бердибек хузурларига келибдилар», – деб хабар берди. Отам подшоҳ ҳазратлари шу ондаёқ уларни хузурларига чақириб, безовта бўлиб сўрадилар: «Ҳиндол қаерда? Қачон келади? Нима бало бўлди? Нега бунча куттиради?» Мир Бердибек жавобан: «Бахтли шахзода Деҳлига етиб келдилар. Бугун-эрта хизматларига етиб келса керак», – деди. Шунда отам подшоҳ ҳазратлари Мир Бердибекка қараб: «Эй, бадбахт кимса, эшитишимча, синглингни Кобулда узатишибди, сени Лоҳурда уйлантиришибди. Мана шу тўйлар туфайли бўлса керак, ўғлимни эртароқ олиб келмадинг, интизорлик ҳаддан ошиб кетди-ку!» – дедилар. «Ҳиндол мирзо қанча ўсган? Кимга ўхшайди?» деб сўрадилар.

Мир Бердибек мирзонинг [Ҳиндол] киймини кийиб олганлиги учун уни кўрсатиб: «Бу шахзоданинг либоси эди, бу бандаларига иноят қилдилар», – деди. Ҳазратлари [Бобур] яқинроқ келишни сўраб: «Қани кўрай, Ҳиндолнинг қадди-комати қанча бўлганийкин», – дедилар. Ҳар сония: «Во дариф, Ҳиндолни кўрмадим», – деб надомат чек-

дилар. Ким келса, ундан: «Ҳиндол қачон келади?» – деб сўрадилар.

Бетоб бўлиб ётган пайтларида окам [онам]га: «Гулрангбегим ва Гулчехрабегимни узатиш керак», – деб ҳукм қилдилар. «Қачонки Жев¹нинг амма ҳазратлари ташриф буюрсалар, уларга маълум қилинглarki, подшоҳ айтдилар, менинг хаёлимдан кечдики, Гулрангни Эсан Темур Султонга, Гулчехрани Тўхта Буға Султонга унаштирсак бўларди». Окажоним табассум ила келдилар. Уларга: «Подшоҳ ҳазратлари хаёлимдан шундай қилсак, деган фикр ўтди, қолганини улар нимага розилик берсалар, шундай қилинглар, деб буюрдилар», – дейишди. Окажоним ҳазратлари [Хонзода] ҳам: «Худо муборак қилсин. Ўзи ёрлақасин. Хотирларига жуда яхши фикр келибди», – дедилар. Чечам [онам]нинг ўзлари, Бадиъ ул-Жамолбегим ва Оқбегим ҳар иккала аммани даҳлизга олиб кетдилар. [У ерни] тозалатиб, гиламлар тўшаб, Моҳим ойим ҳар иккала султонни тиз чўктириб, уларни бахтиёр этадиган соатнинг маслаҳатини қилдилар.

Шу орада уларнинг [Бобур] қорин оғриқлари кучайди. Ҳумоюн подшоҳ ҳазратлари отасининг аҳволи оғирлашганини кўриб, безовталиги янада ошди. Табиблар ва ҳақимларни чақиртириб, яхшилаб қаранглар, ҳазратлари [Бобур]нинг дардини доволанглар, деди.

Ҳақимлар ва табиблар тўпланишиб, бизнинг толеимиз пастлиги шундаки, бирон-бир дори қор қилмаётипти, фақат Ҳақ субҳонаху ҳазратларидан

¹ Жев – Гулбаданбегимнинг эрқалатиб айтиладиган номи.

умидвормизки, ўз ғайб хазиналаридан шифойи ожил ато қилсин, деб зорланишди.

Шундан сўнг ул ҳазратларининг томирларини ушлаб кўриб, табиблар: «Ўша Султон Иброҳимнинг оналари берган заҳарнинг асаридир», – дейишди. Бу шундай рўй берганди: бахтиқаро Байда канизи орқали бир чимдим заҳар бериб, буни Аҳмад чошнагир¹нинг кўлига топшир ва айт, қандай йўл билан бўлса ҳам подшоҳнинг хос ошига ташласин, деб буюриб, унга катта ваъдалар қилганди.

Подшоҳ ҳазратлари [Бобур] ўша бахтиқаро Байдани она дейишига ва унга ер-мулк тайин қилиб, ҳар томонлама ҳурматини жойига қўйишига ва мени Султон Иброҳим ўрнида кўр, дейишига қарамай, шу ишни қилди. Аммо бу халқда жаҳолат устун турганлиги учун кўрсатилган иззат-икромни назарга олмади. Қазисан, қартасан, асли наслингга тортасан, деган гап бор. Хуллас, заҳарни ўша ошпазга олиб келиб берган эди. Аллоҳ таоло ўша ошпазни кўр ва қар қилиб қўйди. У заҳарни овқатнинг устига сепган эди. Улар ўша овқатдан озгина тановул қилгандилар. Касалликнинг асл сабаби ўша заҳар бўлиб, кундан-кун озиб-тўзиб, бетоблиги кучаяр, ранги ўзгариб борарди.

Эртасига барча амирларни чорлаб буюрдилар: «Неча йиллардан бери подшоҳлигимни Ҳумоюнга бериб, ўзим Зарафшон боғининг бир чеккасида узлатга чекилсам деб кўнглимни бир чеккасига тугиб юрардим. Аллоҳнинг карами билан ҳаммаси муяссар бўлди, лекин шу ишни таним соғлигида

¹ Чошнагир – овқатнинг мазасини тотиб кўргувчи, подшоҳнинг ишончли ошпази.

қилмоқчи эдим, бўлмади. Эндиликда бу хасталик мени енгди. Ҳаммангиз Ҳумоюнни менинг ўрнимда кўринглар ва унинг давлатини қўллаб-қувватлашда ҳимматларингни кам қилманглар, у билан ҳамжихат, ҳамнафас бўлинглар. Ҳақ субҳонаху таолодан умид қиламанки, Ҳумоюн ҳам одамларга яхши муносабатда бўлади. Энди, Ҳумоюн, укаларингни, барча кариндош-уруғ ва халқни сенга, сени Худога топширдим». Бу сўзлардан ҳозир бўлганлар зор чекиб йиғладилар ва уларнинг муборак кўзлари ҳам ёшга тўлди.

Бу воқеани ҳарам аҳли, ичкари кишилари эшитдилар. Безовталиқ, дод-фарёд кўтарилди. Уч кундан кейин фоний дунёдан абадий оламга равона бўлдилар.

937 ҳижрий сана (1530 й. 26 декабрь) жумод ул-аввал ойининг бешинчиси душанба куни бу дунёдан ўтдилар.

Табиб ва ҳақимлар кўргани келиш баҳонаси билан аммамиз ва оналаримизни олиб чиқиб кетишди. Ҳамма ўрнидан турди, бегимлар ва оналаримни катта хонага киритишди. Фарзандлар, яқинлар ва бошқа кишиларнинг бошига қора кунлар тушди, ҳаммалари зор-зор йиғлар, дод-фарёд солар, тоқатсизланарди. Ҳар бири бир бурчакда қора кунларни яширин бошдан кечирарди. Ўзларининг бошига тушган воқеани яширин тутишарди.

Охири Оройишхон номли ҳинд амирларидан бири арз қилди: «Бу ишни яшириш яхши эмас, негаки Ҳиндистонда агар подшоҳлар шундай воқеага дуч келишса, одамлар бозорларни талон-тарож қилишади. Баски, мўғуллар билмасдан хонадонлар ва ҳовлиларга кириб талон-торож қилишмасин. Би-

рон кишига қизил либос кийдириб, филга ўтқазиб, Бобур подшоҳ ҳазратлари дарвешликни ихтиёр этиб, подшоҳликни Ҳумоюн подшоҳга топширибди, деб жар чақиртирилса, маъқул бўларди».

Ҳумоюн подшоҳ ҳазратлари «Шундай қилинглар», деб ҳукм қилдилар. Шундай жар чақирилиши билан одамлар анча тасалли топишди. Халқ уларнинг давлатлари [бардавом] бўлсин, деб дуо қилди.

Шу ойнинг тўққизиди, жума куни Ҳумоюн подшоҳ ҳазратлари тахтга ўтирдилар. Уларнинг подшоҳлигини барча олам муборакбод қилди.

Шундан сўнг ўзининг оналари, сингиллари, яқинларини йўқлаб, ҳол-аҳвол сўрадилар, уларга меҳрибонлик ва ғамхўрлик кўрсатдилар.

«Ҳар ким қандай мансаб, хизматда бўлса, қандай ер-мулкка эга бўлса, ўз ҳолича қолади ва аввалги тартибда ўз хизматларини адо этаверсинлар!» – деб ҳукм қилди.

Худди шу куни Мирзо Ҳиндол Кобулдан келиб, подшоҳ [Ҳумоюн] ҳазратларига таъзим бажо келтирдилар. Уни [кўриб] ўта хурсанд бўлдилар, меҳрибонлик кўрсатдилар. Отадан қолган хазинадан анча нарсаларни Мирзо Ҳиндолга иноят қилдилар.

Отам подшоҳ ҳазратлари вафотидан кейин биринчи улуғ айём кунларининг маъракалари мазор бошида ўтқазиларди. Муҳаммад Али миршабни ҳазратлари [Бобур]нинг мазорига мутавалли қилиб тайинлашди. Жамоат билан беш вақт намаз ўқиб, хатми куръон қилсинлар ва жаннатмакон ҳазратларининг арвоҳларига дуои фотиҳа қилсинлар, дея олтмиш хушовоз ҳофиз ва кироати юксак қориларни тайинладилар. Сикри (ҳозирда

Фатхпур номи билан машхур)ни унга боғлаб кўйишди ва токи мозорга тегишли бўлган уламо, хофизлар ва бошқаларга сарфласинлар, деган ниятда ундан тушадиган беш лакдан ортиқ даромадни ҳазратларининг мозорига вақф қилдилар.

Окам [онам] икки маҳал ош беришни тайинладилар. Эрталаб бир буқа, икки кўй, беш эчки ва намозигарда беш эчки [дан овқат қилишарди]. Окам [онам] ҳаётлик пайтида икки йилгача икки маҳал бу таом окамнинг мол-дунёсидан мозор бошига эҳсон қилинарди.

Окам [онам] ҳаётлик пайтларида подшоҳ ҳазратлари [Хумоюн]ни окамнинг давлатхона [уй]ларида кўрардим. Окам [онам] мазалари қочганда, каминага, менинг вафотимдан кейин подшоҳнинг кизлари акалари [Хумоюн]ни Гулбаргбибининг уйларида кўришлари мушкул кўринади, дедилар.

Окам [онам] ҳазратларининг сўзларини подшоҳ ҳазратлари юрак-юрагига жо қилган эканми, токи Ҳиндистонда экан, доимо бизнинг уйга келиб, бизларни йўқлаб турдилар ва беҳад меҳрибонлик иноят қилдилар. Маъсума Султонбегим, Гулрангбегим, Гулчехрабегим ва бошқа бегимлар оилалик бўлган эдилар. Подшоҳ ҳазратлари бу ҳақирнинг уйига келарди ва барча бегимлар ҳам бу ҳақирнинг уйига келиб, подшоҳ ҳазратларига таъзим бажо айладилар. Мақсад шуки, подшоҳ отам ва окам вафотларидан кейин подшоҳ ҳазратлари [Хумоюн] бу кўнгли синикдан кўнгил сўраб турар, бу бечорага шунчалар иноят ва беҳад шафқат қилардиларки, ўзимнинг етимлигим ва бошимда соябонларим йўқлигини сезмасдим.

Жаннат ошиён ҳазратлари [Ҳумоюн] фирдавс-макон ҳазратлари вафотидан кейин Ҳиндистонда бўлган ўн йил давомида барча кишилар маъмур ва хавф-хатарсиз, тоат-итоатда ҳаёт кечирдилар.

Фирдавс макон ҳазратлари [Бобур] воқеаларидан кейин Биббан ва Боязид Гур томондан келдилар. Бу хабарни эшитишлари биланок подшоҳ ҳазратлари Аградан улар томонга йўл олдилар. Биббан билан Боязидни мағлуб қилиб, Чанодага келдилар. Чанодани ҳам қўлга киритиб, Аграга келдилар.

Окам – Моҳимбегим, ягона орзу-тилагим – Ҳумоюннинг фарзандларини кўрсам, дердилар. Қаерда сохиби ҳусну жамол қиз кўрса, подшоҳ ҳазратларининг хизматларига келтирардилар. Меважон – Хаданг ясовулнинг қизи – менинг хизматимда эди. Иттифоқо, фирдавс макон ҳазратлари [она] ҳали ҳаётликларида бир куни: «Ҳумоюн, Меважон ёмон эмас, нега ўз хизматингга олмайсан?» – дедилар. Охири улар [она]нинг сўзлари билан Ҳумоюн подшоҳ ўша кеча никоҳ қилиб Меважонни олдилар.

Уч кундан кейин Бекабегим Кобулдан келдилар ва ҳомиладор бўлдилар. Бир йилдан кейин қиз туғилди. Исмини Ақиқабегим қўйишди.

Меважон ҳам окам Моҳимбегимга: «Мен ҳам ҳомиладорман», – деди. Окам икки хил яроқ [сарпо] тайёр қилдилар. «Икковингдан қай биринг ўғил туғсанг, яхши яроқни ўшанга бераман», – дедилар. Бир даста яроқ, тилла, кумушдан бодом ва ёнғоклар ясаптириб қўйган ҳамда ёлғон яроқ ҳам ясаптириб қўйган эдилар. Буларнинг икковидан бири ўғил туғса керак, деб димоғлари чоғ эди. Интизорлик билан кутганларида, Бекабегим Ақиқабегимни туғдилар.

Энди кўзлари тўрт бўлиб Меважонни кутардилар. Ўн ой тўлиб, ўн биринчи ой ҳам ўтди. Меважон эса: «Холам Мирзо Улуғбекнинг оиласи эдилар, ўн икки ойда ўғил туққанлар. Эҳтимол, мен ҳам унга ўхшагандурман», – дердилар. У чодирлар тикиб, кўрпа-тўшаклар кавитганди. Охирида маълум бўлдики, елбўғоз эканлар.

Чанода тарафга кетган подшоҳ ғалаба ва саодат билан қайтдилар.

Окам – Моҳимбегим, катта тўй бериб, бозорларни безатдилар. Илгарилари савдо аҳлининг ўзигина бозорларга зеб берардилар. Охири улар [Моҳимбегим] одми кишилар ва аскарларга ҳам ҳукм қилдилар, токи яхши жойлар, сўлим маконлар кўтарсинлар. Шундан сўнг кўча безаш Ҳиндда расм бўлди.

Тўрт зиналик тахтнинг устига зардўзи адраски, зардўзи тўшак ва ёстик ташланганди. Чодирларнинг усти ва қабулхона ичкараси фарангий зарбоф, ташқариси португал сақарлоти [мовут] билан ёпилганди. Чодир ва қабулхонанинг ёғочларига тилла ҳал югуртирилиб, уларга ниҳоятда зеб берилганди. Харгоҳ [чодир]нинг турлуғ [иплари] Гужарат зарипакларидан, каннат ва сарканнат (жомашов), офтоба, чилопчин, шамдон, идиш-оёқ, гулобпош (гулоб сепадиган)ларнинг ҳаммаси тилладан ясалиб, қимматбаҳо тошлар қадалганди. Ҳамма анжомларни тайёрлаб, бинойидай тўй беришди. Ўн икки қатор туя ҳамда ўн икки қатор хачир, етмишта тўбичоқ от, юзта юк ташувчи от тортик қилишди ва етти минг кишига махсус сарпо беришди. Бир неча кунгача шодиёна давом этди.

Шу аснода, Муҳаммад Замон мирзо Ҳожи Муҳаммад Кўкайнинг отасини ўлдирибди, энди исён

кўтариш пайида, деб эшитдилар. Подшоҳ ҳазратлари уларни келтириш учун бир кишини юбордилар. Уларни тутишиб, Баёнада қамаб, Ёдгор тоғайга топширдилар. Ёдгор тоғайнинг одамлари биргалашиб, Муҳаммад Замон мирзони қочирдилар. Шу мазгилда Султон Муҳаммад мирзо ва Найхуб Султон Мирзонинг кўзига мил тортилсин, деган ҳукм бўлди. Найхуб мирзонинг кўзларига мил тортиб, кўр қилишди. Муҳаммад Султон мирзонинг кўзига мил тортган киши унинг кўзига зарар етказмади. Бир неча кундан кейин Муҳаммад Замон мирзо ва Муҳаммад Султон мирзо ҳамда ўғиллари Улуғ мирзо, Шоҳ мирзо қочишди. Бир неча йил давомида ҳамиша уларнинг ғавғоси бўлди.

Подшоҳ ҳазратлари Биббан ва Боязид лашкарларидан қайтгач, окам [онам] бир йилга яқин Аграда бўлдилар. Онам ҳазратларига, шу кунларда юрагим сиқилияпти, агар ҳукм қилсалар, сизнинг хизматингизда Гувалёр сайрига борсак, дея арз қилдилар. Окам ҳазратлари, очам ва сингиллар Маъсума Султонбегим (мен Моҳчеча дердим) билан Гулрангбегим (мен Гулчеча дердим) валинеъматларнинг хизматларида Гувалёрда бўлдик.

Гулчехрабегим Удадаликларида, уларнинг эрлари Тўхта Буға Султон Ҳақ раҳматига етишдилар. Бегимнинг хизматида бўлган кишилар: «Тўхта Буға Султон вафот қилди, бегимни нима қилай?» – деб Удадан ҳазратларининг арзига еткурдилар. Подшоҳ ҳазратлари мирзочага: «Бориб бегимни Аграга келтиринг, биз ҳам Аграга борамиз», – деб ҳукм қилдилар.

Шу орада онам ҳазратлари: «Агар ижозатлари бўлса, Бекабегим ва Ақиқани чақирсам, улар ҳам Гувалёрни кўришса», – дедилар.

Навкарлар ва Хожа Кабирни жўнатишди, Бекабегим билан Ақиқа Султонбегимни Аградан олиб келишди. Гувалёрда икки ойни бирга ўтказишди. Шундан сўнг Аграга жўнашди. Шаъбон ойида Аграда эдилар.

Шаввол ойида онамнинг қоринларида оғриқ пайдо бўлди. Шу ойнинг ўн учинчи куни 940 хижрий санада (27 апрел 1534 й.) фоний дунёдан боқий дунёга сафар қилдилар.

Подшоҳ отам ҳазратлари фарзандларининг етимлик доғи янгиланди. Айниқса, меникиким, ўзлари парвариш қилгандилар. Менинг бошимга бир турфа ҳолат, бетоқатлик ва оғир мусибат тушганди. Кечаю кундуз зор-зор йиғлаб, дод-фарёд солардим. Подшоҳ ҳазратлари бир неча бор келиб, тасалли бердилар, меҳрибонлик ва ғамхўрлик қилдилар. Онам ҳазратлари икки ёшлигимда мени ўз уйларига олиб кетиб, тарбияладилар ва ўн яшарлигимда бу дунёни тарк этдилар. Яна бир йилгача онамнинг уйида бўлдим.

[Хумоюн] Ҳазратлари Дхўлпур сайрига кетган вақтларида ўн бир ёшга кадам қўйгандим, ачам [Дилдор]га ҳамроҳ бўлдим. Гувалёрга жўнашдан аввал иморат бино қилишга тушдилар.

Онам [Моҳим]нинг қирқи ошини ўтказиб, подшоҳ Деҳлига ташриф буюрдилар ва у ерда динпаноҳ қалъа тамал тошини қўйдилар, сўнг Аграга келдилар.

Онажоним [Хонзода] подшоҳ ҳазратларидан: «Мирзо Ҳиндолнинг тўйини қачон қиласиз?» – деб сўрадилар.

Ҳазрат: «Бисмиллоҳ!» – дедилар. Мирзо Ҳиндолни никоҳ қилган пайтларда онам [Моҳим] ҳали

тирик эдилар. Тўйни ўтказамиз деб, тўй асбоб-анжомларини тайёрлашга машғул бўлаётганларида, [подшоҳ] «Тилсим» [тўйхона]нинг тўй анжомлари ҳам тайёр, аввал «Тилсим» зиёфатини берай, сўнг Ҳиндолни тўйини қилай, деб буюрдилар.

Подшоҳ ҳазратлари онажонимга [Хонзода]: «Амма ҳазратлари нимани буюрадилар?» – дедилар. Улар эса: «Худо муборак қилсин, хайрли бўлсин», – дедилар.

Дарё лабида қурилган ва «Тилсим» деб аталган тўйхонанинг шарҳи

Биринчи саккиз бурчакли хона ва хонанинг ўртасида саккиз бурчакли ҳовуз, ҳовузнинг ўртасида саккиз бурчакли суфа ва унинг устига шоҳона гиламлар тўшалганди. Кўпчилик ёшлар ва гўзал қизлару соҳибжамол аёллар ҳамда созандалару хушовоз хонандалар ҳовуздаги [суфа]га ўтирсин, деб ҳукм қилинганди.

Хонанинг тўрида онам [Моҳим] тўйда иноят қилмиш жавоҳир билан безалган тахт кўйилган, унинг олдида зардўзи тўшак ташланганди.

Подшоҳ ҳазратлари ва онажоним [Хонзода] тахтнинг олдидаги бир тўшакка ўтирдилар. Онажонимнинг ўнг кўлларида уларнинг аммалари, Султон Абусаид мирзонинг қизлари Фаҳр Жаҳонбегим, Бадиъ ул-Жамолбегим, Окбегим, Султон Бахтбегим, Гавҳаршодбегим ва Хадича Султонбегим ўтирдилар.

Бошқа тўшакда бизнинг аммаларимиз – фирдавс макон [Бобур] ҳазратларининг опа-сингиллари бўлмиш Шаҳрбонубегим, Ёдгор Султонбегим, Сул-

тон Ҳусайн мирзонинг қизи Ойша Султонбегим, подшоҳ хазратларининг аммаси Зайнаб Султонбегимнинг қизи Улуғбегим, подшоҳнинг амакилари Султон Аҳмад мирзонинг қизи Ойша Султонбегим билан Султонийбегим, подшоҳнинг амакиси Султон Халил мирзонинг қизи Калонхонбегимнинг онаси Бекабегим, подшоҳнинг амакиси Улуғбек мирзо Кобулийнинг қизлари Моҳимбегим билан Бегибегим, она томондан Поянда Муҳаммаднинг невараси Султон Масъуд мирзонинг қизи Хонзодабегим, подшоҳнинг аммаси Султонбегим, Бадий ул-Жамолбегимнинг қизи Шоххоним, Оқбегимнинг қизи Хонимбегим, подшоҳнинг катта тоғалари Султон Маҳмудхоннинг қизи Зайнаб Султонхоним, Олачахон номи билан машхур бўлган подшоҳнинг кичик тоғаси Султон Аҳмадхоннинг қизи Муҳибба Султонхоним, подшоҳнинг холасининг қизи Мирзо Ҳайдарнинг сингиллари Калон ва Хониш, Бека Калонбегим, Кичикбегим, подшоҳнинг аммаси Фахр Жаҳонбегимнинг қизи Дилшодбегимнинг онаси Шохбегим, Султон Бахтбегимнинг қизи Кичкинабегим ва Опқоқбегим ҳамда подшоҳнинг аммаси Меҳликбегим, подшоҳнинг она тарафдан аммаси Султон Ҳусайн мирзонинг невараси Шодбегим, Султон Ҳусайн мирзонинг невараси Музаффар мирзонинг қизи Меҳрангизбегим (Уни жон-дилдан яхши кўришар, унга эрларнинг кийимини кийдиришарди. У анвои ҳунар соҳиби эди. У зехгиртарошлик¹, чавгонбозлик, ёй отишни билар ва кўплаб созларни чаларди), Гулбегим, Фавқбегим, Жон Султонбегим,

¹ Ёй отиш учун бармоққа тақиладиган ангишвонасимон буюм.

Афрузбонубегим, Оғабегим, Ферузабегим ва Барлос-бегимлар ўтиришарди.

Бошқа бегимлар ҳам кўп бўлиб, жами тўқсон олти киши эди ва ҳаммаси маошлик эдилар. Бир қанча бошқалари ҳам бор эди.

«Тилсим»нинг зиёфатидан кейин Мирзо Ҳиндолнинг тўйи бўлди. Юқорида зикр этилган бегимлардан баъзилари вилоятларга кетдилар. Шунинг ўйида ҳозир бўлган баъзилари ўнг қўл тарафда ўтиришарди. Бизнинг бегимлардан Оға Султон, Ёдгор Султонбегимнинг онаси Оғоча, Отун момо, Салима, Сакина, Биби Ҳабиба ва Ҳанифабекалар эдилар.

Подшоҳнинг чап томонидаги зардўзи тўшақда Маъсума Султонбегим, Гулрангбегим, Гулчехра ва бу кўнгли синиқ ҳақирлари Гулбаданбегим, Ақиқа Султонбегим, бизнинг онамиз бўлмиш Дилдорбегим – ачамиз, Гулрангбегим, Бекабегим, нанача Моҳим, Амир халифанинг оиласи Султоним, Алушбегим, Нохидбегим, Хуршид кўка, подшоҳ отамнинг кўкаларининг болалари – Афғоний оғоча, Гулнор оға, Нозгул оғача, Ҳиндубекнинг аёли Махдума оға, Равшан Кўканинг онаси Фотима Султон энага, Мирзокули кўканинг аёли Надим кўканинг онаси Фахруннисо энага, Муҳаммад кўканинг аёли, Муаййидбекнинг аёли, подшоҳнинг кўкалари – Хуршид кўка, Шарафнисо кўка, Фатҳ кўка, Робия Султон кўка, Моҳлиқо кўка, бизнинг энагалар ва кўкалар, бегимларнинг одамлари, амирларнинг аёллари ўтирардилар.

Ўнг қўл тарафда ўтирган одамлар Салимабека, Бибibeка, Хожа Абдулла Марвориднинг қизи Хоним оға, Мўғулбекнинг онаси Нигор оға, Нор Сул-

тон оға, Миршоҳ Ҳусайннинг қизи Абасбека, Кесак Моҳим, Кобули Моҳим, Беги оға, Хоним оға, Саодат Султон оға, Биби Давлатбахт, Насиб оға, Абас Кобули, бошқа оғалар ва бекалар – амирларнинг аёллари эдилар. Барчалари ана шу тўй маросимида катнашгандилар.

«Тилсим» уйининг тарҳи куйидагича эди: саккиз бурчак катта хона – шу ерда тўй берилган эди. Кичик хона ҳам [каттаси]га ўхшаб саккиз бурчакли эди. Ҳар иккала саккиз бурчакли хона анвои безаклар билан безалганди. Саккиз бурчакли катта хонадаким – тўйхонадур – жавоҳирлар билан безалган тахт кўйилган, тахтнинг усти ва тагида зардўзи адраски [тўшаклар] солинган, бир ярим газлик марварид шодалари осилганди. Ҳар бир шоданинг тагида икки юмалоқ ойна ва пастда ўттиз-қирқ шода марварид ясаб осилганди.

Саккиз бурчакли кичик хонада, жавоҳирлар билан безалган каравот ва токчаларга қимматбаҳо тошлар қадалган пондон¹, кўза, пиёла, тилла ва кумуш уй анжомлари кўйилганди.

[Яна бир хона] қиблага қараган томони девонхонага, шарқ томонда боққа, жанубга қараган томони саккиз бурчак катта хонага ва шимолга қараган томонида кичик саккиз бурчакли хонага эшик очилганди. Бу юқорида зикр этилган учта хонанинг тепасида учта болохона бор эди. Уларнинг бирини «давлат хонаси» дейишарди. Бу хонада тўққизта жанг яроқлари: садаф қадалган қилич, кўр², камар ва ханжар, жамудҳар³,

¹ Пон – хиндлар чайнайдиған хушбўй барг.

² Кўр – ўк-дори идиши.

³ Жамудҳар – эгри ханжар.

каҳпух¹, ўқдон бўлиб ҳаммасига қимматбаҳо тошлар қадалган ва курол-аслаҳа устига зардўзи ёпинчик ташланган эди. «Саодат хонаси» деб аталадиган иккинчи хонада жойнамоз, китоблар, садаф қадалган қаламдонлар, чиройли жуздон ҳамда чиройли расмлар ва хатлар билан безалган мураққаъ² қўйилганди.

«Мурод хонаси» деб аталадиган учинчи хонада қимматбаҳо тошлар қадалган каравот сандал солинган идиш ва ақлни лол қолдирадиган тўшаклар солинган, пастки томонда ҳам айриқча тўшаклар солинган бўлиб, бу кўрпачаларнинг олдида ҳаммаси лол қолдирадиган зарбафтдан тикилган дастурхонлар ёзилган, алвон мевалар ва анвои шарбатлар, барча айшу тараб ва емишлар мухайё эди.

«Тилсим» уйининг тўйи бўлган куни: «Ҳамма мирзолар, бегимлар ва амирлар сочки тайёрласинлар!» – деган буйруқ бўлди. Уларнинг буйруқларига биноан ҳамма [сочки] келтирдилар. «Бу сочкиларни уч тўда қилсинлар», – деб буюрдилар. Уч товоқ ашрафий (танга) ва олти товоқ шоҳрухий (танга) бўлди. «Бу «Давлат» [хонасидагилар] ҳиссаси», деб бир товоқ ашрафий ва икки товоқ шоҳрухийни Ҳиндубекка бердилар: «Мирзолар, амирлар, вазирлар ва сипоҳийларга улашинг!»

«Бу «Саодат» [хонасининг] ҳиссаси», деб бир товоқ ашрафий ва икки товоқ шоҳрухийни Мулло Муҳаммад Фарғарийга мулозимат қилдилар: «Буни ақобир ва аёнлар, уламо ва солиҳлар, зоҳидлар, ма-

¹ «Каҳпух» сўзи хиндий ва форсий лугатларда қайд қилинмаган, афтидан милтиқнинг оғзаки нутқдаги номи бўлса керак.

² *Мураққаъ* – альбом.

шойихлар, дарвешлар, обидлар, фақирлар, мискинларга улашинг».

Бир товоқ ашрафий ва икки товоқ шоҳрухийни: «Бу «Мурод» [хонасининг] ҳиссаси – бизники, олдимга келтиринг», деб буюрдилар. Келтирдилар. «Аввал бир товоқча ашрафий ва икки товоқча шоҳрухийни бегимлар олдига олиб боринг. Сиқимларига сиққанича олишсин!» – деб буюрдилар.

Сўнг қолган икки товоқ шоҳрухий ва борлик ашрафий (чамаси икки минг танга ва шоҳрухий чамаси ўн минг танга эди) аввал валинеъматлар, сўнг бошқаларнинг олдига сочдилар. Йиғиндагиларнинг ҳар бири юз-юз эллик тангадан кам топмаган эди. Айниқса, ҳовуз ўртасида ўтирган жамоатга кўп тегди.

Подшоҳ ҳазратлари онажоним [Хонзода]га қараб: «Агар ижозат берсалар ҳовузга сув қуйилса», – деди. Онажоним: «Кўп яхши», – дедилар. Ўзлари бориб зинанинг тепасига ўтирдилар. Одамлар ғафлатда қолиб, бирданига шариллаб сув қуйилди. Ёшлар бирданига кий-чув солишди.

Подшоҳ ҳазратлари: «Ўз ҳолига қўйинглар», – дедилар. «Ҳар қайсинглар бир юмалоқ шит (арпабодиён) ва бир бўлак маъжун енглар, кейин бу ердан чиқинглар», – деб буюрдилар. Шу орада ким маъжун еган бўлса, тезда у ердан чиқди. Сув тўпикқа чиққан эди. Хуллас, ҳамма тўйгунча маъжун еди ва у ердан чиқишди. Тўй оши тортилади ва одамларга сарпо қўйилди. Маъжун еганлар ва бошқаларга ҳам инъомлар, сарполар улашилди.

Ҳовуз бўйида меҳмонхона бўлиб, унинг дарчаларига панжара тугилганди. Ёшлар ана шу

мехмонхонада ўтиришди. Ўйинчилар ўйинга тушишди. Қизлар базми ҳам авжида эди.

Кемалар ҳам безалганди. Бир кемада гўё олти кишини олти бурчакка турғазиб қўйишган ва тепасига болохона яшашган, тагида чирмовуқгул, гултожихўроз, гули нафармон, лола ўтқазиб, боғча қилишганди. Бир жойда саккиз кемани бирлаштириб, бир кема яшашганди, у саккиз бўлак бўларди. Гапнинг қисқаси, Худойи таоло уларнинг муборак дилларига шунга ўхшаш кўп ихтироларни солган эдики, ҳар ким кўрса, хайратдан ёқа ушларди.

Энди Мехди хожанинг синглиси Султонимбегим билан Мирзо Ҳиндолнинг тўйлари шарҳи

Отамнинг езна [почча]сини Жаъфар хожадан бошқа фарзандлари йўқ эди. Фарзанд бўлмасди. Онажоним Султонимни фарзанд тутинган эди. Икки ёшдан бошлаб Хонзодабегим уни боқиб олган эди. Уни ўта яхши кўрарди. Уни ўз акасининг ўғли [Ҳиндол]га берди. Жуда серфайз, яхши тўй бўлди.

...Кўшк, адрас [кўрпа], бешта тўшак, бешта ёстик, битта катта лўла болиш, иккита думалок кўшуқаболиш¹, чимилдик чодир, учта тўшак билан парда – ҳаммаси зардўзи.

Мирзо [Ҳиндол]нинг сарпоси: чорқаб, зардўзи тож, фўта (белбоғ), дастрўмол, зардўзи сочиқ ва зардўзи кўрпуш².

Султонимбегимга тугмалари жавохирдан тўққизта нимча: биттаси лаълдан, биттаси ёқутдан, бит-

¹ *Кўшуқаболиш* – кўш болиш.

² *Кўрпуш* – кўрпа ва тўшак солинадиган ғилоф.

таси зумраддан, биттаси ферузадан, биттаси забар-
жадан, яна биттаси шунга ўхшагандан. Ундан ке-
йин тўққиз шода гавҳар, бир чорқаб¹ ҳамда тугмали
чорқаритчи² [нимча], бир жуфт лаъл узук, бир жуфт
дур узук, учта пакҳа³ ва шоҳона соябон, бир пояли
чироғ, Хонзодабегим йикқан ҳар хил асбоб-анжом,
кўрпа-тўшак, уй анжомлари ва буюм-тайимлар –
ҳаммасини бердилар.

Шундай бир тўй қилдиларки, подшоҳ отамнинг
бошқа фарзандларига унақа тўй муяссар бўлмади.
Ҳамма муҳайё қилган нарсаларини топширди-
лар: тўққизта эгар-жабдуғига қимматбаҳо тошлар
қадалган тўбичоқ от, тилла ва кумуш уй асбоб-анжо-
ми, турк, черкас, ўрус ва ҳабаш қуллар. Ҳар биридан
тўққиз-тўққиз инъом қилдилар.

Отамнинг езнаси Мирзо [Ҳиндол]га ҳадялари:
тилла-кумуш асбоб-анжомлари билан; бир тўққиз
тўбичоқ от, зардўзи, жавоҳир қадалган эгар-жабдук
яна икки тўққиз юк ташувчи отлар, бахмал зарбафт
ва португал мовутидан эгар-жабдук; турк, ҳабаш ва
ҳинд қуллари ҳаммаси уч тўққиздан ва уч занжирли
фил.

Тўйдан фориг бўлгач, Хуросонхон номли Султон
Баҳодирнинг вазири Баёнага чопқин ясади, деган
хабар келди. Подшоҳ ҳазратлари Мирзо Аскарини
Фахр Алибек, Мир Турдибек ва бошқа амирлар би-
лан жўнатдилар. Улар Баёнага бориб жанг қилиб,
Хуросонхонни мағлуб қилдилар.

¹ *Чорқаб* – қадимий зеб-зийнатлардан бири.

² *Чорқаритчи* – қадимий тақинчок.

³ *Пакҳа* – елпиғич.

Бир муддатдан сўнг подшоҳ ҳазратларининг ўзлари саодат ва саломат ҳолатда Гужаратга йўл олдилар. 941 ҳижрий сана ражаб ойининг ўн бешиди (1535 й., 29 январь) Гужаратга азму жазм кўрсатдилар. Зарафшон боғида чодир тиктирдилар ва шу боғда лашкар тўплангунча бир ой турдилар.

Девон кунлариким, якшанба ва сешанбадир, сувнинг у томонига ўтардилар. Боғда бўлган кунларининг аксарида очам [Дилдор], опа-сингиллар ва ҳарам аҳли ҳазратларининг хизматларида бўлардик. Ҳаммадан юқорида Маъсума Султонбегимнинг чодирини, ундан сўнг Гулрангбегим билан очамнинг чодирини ёнма-ён турарди. Онамнинг чодирини кейин Гулбаргбегим, Бекабегим ва бошқа бегимларнинг чодирини турарди.

Ошхоналар қуриб, тайёр қилишди. Биринчи мартаба чодирлар тикилиб, айвон ва қабул саройлари боғда тиклангач, эл-юртдаги тартиб-қондани кўриш учун [подшоҳ] ташриф буюрдилар. Бегимлар ва опа-сингиллар ҳам қадам ранжида қилишди. Маъсума Султонбегимнинг [чодирини] яқинроқ тушгани учун уларнинг уйига ташриф буюрдилар. Барча бегимлар ва опа-сингиллар ҳазратларининг хизматларида эди.

Ҳар қайси бегим ва опа-сингилларнинг уйига ташриф буюрсалар, ҳамма бегимлар ва опа-сингиллар уларга кўшилиб бирга келардилар. Эртаси куни бу ҳақир [Гулбадан]нинг уйига ташриф буюрдилар. Ўтириш ярим кечагача давом этди. Кўпчилик бегимлар, опа-сингиллар, бекалар, оғалар ва оғачалар, созанда ва хонандалар бор эди. Туннинг уч хиссасидан кейин [1 хисса – 3 соат] ҳазратлари [подшоҳ] дам

олишга ётдилар. Опа-сингиллар ва бегимларнинг ҳаммаси ҳазратларининг ҳузурларида ёнбошладилар.

Бекабегим: «Намоз вақти бўлди», – деб уйғотдилар. [Подшоҳ] ҳазратлари: «Таҳорат сувини шу хонада тайёрласинлар», – деб буюрдилар. Бегимлар подшоҳ уйғонганини билишди. «Бу бокқа ташриф буюрганингизга шунча кун бўлди, бир кун ҳам бизнинг уйга келмадингиз, – деб гинахонликни бошладилар. – Бизнинг уйнинг йўлига чақиртикан битмагани-ку! Бизнинг уйга ташриф буюрасиз, йиғин-маърака ўтказасиз, деб умид қиламиз. То-кайгача бу бечораларга нисбатан илтифотсизлик қиласиз?! Бизда ҳам кўнгил бор. Бошқа жойларга уч марталаб ташриф буюрдингиз, ўша ерда кеча-кундуз айш-ишрат билан ўтказдингиз».

Подшоҳ лом-мим демай намозга турдилар. Чошгоҳ пайти бўлганда опа-сингиллар, бегимлар, Дилдорбегим, Афғоний оғача, Гулнор оғача, Меважон, оғажон ва энагаларни чақирдилар. Биз ҳаммамиз йиғилгач, подшоҳ ҳеч нарса демадилар. Ҳамма билдики, подшоҳнинг жаҳли чиққан эди. Бир муддат вақт ўтгач: «Биби, саҳарда нимага мендан гинахонлик қилдинг? Ўша жой гина қиладиган жоймиди? Сизлар валинеъматларингизнинг уйида эканлигимни билардингиз-ку! Улардан кўнгил сўраб туришим лозим. Шунга қарамай, «кеч кўраман» деб уларнинг олдида уятлиман. Сизлардан узр сўрайман, деб кўнглимга тугиб қўйгандим. Ўзинглар тилга олганинглар яхши бўлди. Мен сархушман. Агар бордикелдим кечикиб кетса, мендан ранжиманглар. Йўқса, «Хоҳ келинг, хоҳ келманг, ихтиёр ўзингизда. Биз сиздан розимиз», деб хат ёзиб беринг».

Гулбаргбегим шу ондаёқ ана шу мазмунда ёзиб берди. Гулбаргбегимнинг [хатини] олдилар. Бекабегим бироз муболаға қилдилар: «Буларнинг гуноҳдан баттар узрига қаранглар. Бизнинг гинахонликдан мақсад – бизни ўз илтифотларидан сарафроз қилсинлар, деган эдик. Улар бўлса ишни буёққа буриб юбордилар. Иложимиз қанча, подшоҳлар!» – деди ва хат ёзиб бердилар. Подшоҳ ҳазратлари олдилар.

Шаъбон ойининг ўн тўртида (1534 й., 18 февраль) Зарафшон боғидан кўчиб, Гужаратга йўл олиб, Султон Баҳодир устига бостириб бордилар. Улар Манҳасурда қарама-қарши келдилар. Жанг қилиб, Султон Баҳодирни мағлуб қилдилар. У қочиб, Чампонир тарафга кетди. Ҳазратларининг ўзлари бош бўлиб, таъкиб қилдилар. У Чампонирни ташлаб, Аҳмадободга кочди. Ҳазратлари Аҳмадобод вилоятини ҳам олдилар. Гужаратнинг борлиғини одамларга бўлиб бердилар. Аҳмадободни Мирзо Аскаррийга иноят қилдилар. Баҳручни Қосим Ҳусайн Султонга, Патанни Ёдгор Носир Мирзога бердилар. Ҳазратларининг ўзлари бир кичик гуруҳ кишилар билан сайр қилиб, Чампонирдан Канмбойат томонга йўл олдилар.

Бир неча кундан кейин бир аёл: «Сизлар нима қилиб ўтирибсизлар? Канмбойат одамлари тўпланишиб, устингизга бостириб келмоқчи!» – деган хабар келтирди. Ҳазратлари отга миндилар. Ул ҳазратнинг амирлари ўша жамоатнинг устига чопкин ясадилар. Уларни қўлга олдилар ва бир қисмини қатл этдилар. Шундан сўнг Барудага келдилар, у ердан Чампонир томонга йўл олдилар.

[Биз] ўтирган эдик, шов-шув тарқалди. Мирзо Аскарининг одамлари Аҳмадободни ташлаб подшоҳнинг олдига келдилар. Мирзо Аскарый билан Ёдгор Носир мирзо биргалашиб, Аграга бормоқчилар, дея арзга етказдилар. Ҳазратлари бу гапни эшитгач, Аграга жўнашга зарурат пайдо бўлди.

Гужарат масаласини бир ёкли қилмай, Гужаратни ташлаб, кўча-кўча Агра томонга келдилар. Бир йилгача Аграда бўлдилар.

Шундан сўнг Чанода тарафга кетдилар ва Чанода ҳамда Банорасни олдилар. Шерхон Паркандада бўлиб, ҳазратларининг хузурига арз юбордиларки, «Бандалари ўзларининг қари куллари дидир. Менга бир масканни муқим жой қилиб беринг, мен ўша ерда ўтирай».

Шунинг фикрида эдиларки, Гавр Банголанинг подшоҳи ярадор бўлиб, қочиб ҳазратларининг олдларига келди. Ҳазратлари бунга эътибор бермадилар ва кўчиб Гавр Банголага жўнадилар. Шерхон подшоҳнинг Гавр Банголага кетганини билди. Ўзи ҳам ёлғиз отланиб, Гаврга кетди ва ўғли билан бирлашди. Унинг [Шерхон] ўғли билан ўзининг кули Хавосхон Гаврда эдилар. Бориб Гарҳини ишғол қилинг, деб Хавосхон билан ўғлини жўнатди. Улар келиб, Гарҳини олишди. Ул ҳазратлари Жаҳонгирбекка [буйруқ] ёзгандилар ва у бир манзил олдинда борарди. Гарҳига етиб келди. Жанг бўлди. Жаҳонгирбек ярадор бўлди, жуда кўп кишиларга талафот етди.

Ул ҳазратлари Коҳл Гонуда уч-тўрт кун бўлдилар. Олдинга қараб кўчишга ва Гарҳи яқинида тўхташга маслаҳат бўлди. [Улар] олдинга қараб кўчиб, Гарҳи яқинида тушгач, кечаси Шерхон ва Хавосхон

қочдилар. Эртаси куни ул ҳазратлари Гарҳига кириб келдилар. Гарҳидан ўтиб, Гавр Банголага йўналдилар ва Гаврни олдилар.

Тўққиз ойгача Гавр вилоятида бўлдилар. Гаврга «Жаннатобод» деб ном қўйдилар. Гаврда давлатни бошқариб турган пайтларида «Амирлар қочиб, Мирзо Ҳиндолга бориб қўшилдилар», деган хабар келди.

Хусравбек, Зоҳидбек ва Саййид Амир, Мирзо [Ҳиндол] хизматларига етишиб: «Подшоҳ давлат ишлари билан узокқа кетдилар, мирзолардан Муҳаммад Султон мирзо, ўғиллари Улуғ мирзо ва Шох Мирзо яна бош кўтардилар, гоҳ у ерда, гоҳ бу ерда пайдо бўлиб турибдилар.

Бандалар пушти паноҳи Шайх Баҳлул жаноблари шу орада ертўлада жубба¹, кажим² ва уруш анжомлари яшириб, сўнг араваларига ортиб, Шерхон ва мирзоларга жўнатяпти», деб арз қилдилар. Мирзо Ҳиндол ишонмадилар. Охири бу ишни текшириб кўриш учун Мирзо Нуриддин Муҳаммадни юбордилар. Жубба ва кажимларни топишди. Шайх Баҳлул ҳазратларини қатл эттирдилар. Бу хабар подшоҳга етгач, Аграга қараб йўл олдилар ва Ганг дарёсининг у тарафи бўйлаб келардилар.

Мунгирнинг тўғрисига келганларида амирлар: «Сиз буюк подшоҳсиз, қайси йўлдан келган бўлсангиз, ўша йўл билан кетинг. Токи Шерхон «Келган йўлини қўйиб, бошқа йўлдан кетди», демасин», – деб арзга етказдилар.

Ул ҳазратлари яна Мунгирга қайтдилар. Одамларининг кўпчилиги ҳамда уй аҳллари кемага солиб,

¹ *Жубба* – зирҳнинг устидан кийиладиган узун енгли кийим.

² *Кажим* – зирҳнинг тагидан кийиладиган кийим.

дарё орқали олиб кетдилар ва Ҳожипур Патнага етиб келдилар. Кетаётган пайтларида Қосим Султон у ерда қолдилар. Шу аснода «Шерхон келди», деган хабар етди. Ҳар гал жанг қилганларида ҳазратларининг одамлари ғолиб чиқардилар. Шу орада Бобобек Жуванпурдан, Миракбек Чанодадан, Мўғулбек Увдадан етиб келдилар. Бу уч амир қўшилгандан кейин ғалланинг нархи ошди. Алалоқибат, Худонинг хоҳиши шу бўлса керак, ғофил бўлиб ўтирганларида, Шерхон келиб босди.

Лашкар яксон бўлди. Кўпчилик оила аҳли ва одамлар асир тушдилар. Ҳазратларининг муборак кўллари яраланди. Уч кун Чанодада бўлдилар. Шундан сўнг Арайилга келдилар. Дарё лабига етганларида: «Энди кемасиз қандай ўтамиз?» деб ҳайрон қолдилар. Шу аснода рожа [Бирбахон] беш-олти отлиқ билан келиб, уларни сувдан ўтказиб кўйдилар. Одамлар уч-тўрт кундан бери ош-овқатсиз ва сувсиз эдилар.

Ниҳоят, Рожа бозор уюштириб берди. Лашкар одамлари бир неча кунни айш-ишратда ўтказдилар. Отлар ҳам ҳордиқ чиқардилар. Ким пиёда қолган бўлса, бошқа от сотиб олди. Хуллас, рожа ўз хизматини қойил қилиб бажарди.

Эртаси куни рожага рухсат бердилар. Ўзлари соғу саломат пешин намози вақтида Жамна дарёсининг қирғоғига келдилар. Бир жойдан кечув топиб, лашкар одамлари сувдан ўтдилар.

Бир неча кундан кейин Каррага келдилар. У ерда озиқ-овқат ва жой бемалол эди, чунки бу ўзларининг вилояти эди. Лашкар одамлари осойишта Колпига келдилар. У ердан Аграга қараб жўнадилар.

Аграга етиб келмасдан бурун «Шерхон Чавса тарафга келяпти», деган хабар келди. Одамлар қаттиқ саросимага тушишди. Бу тўс-тўполонда баъзилар умуман ном-нишонсиз йўқ бўлиб кетдилар. Шу жумладан, Султон Ҳусайн Мирзонинг қизи Ойша Султонбегим, подшоҳ отамнинг халифаси бўлмиш Бачако, Бекажон кўка, Ақиқабегим ва қорнида етти ойлик боласи билан Чондбиби ва Шодбиби (буларнинг учаласи подшоҳ ҳарамидан эдилар) сувга чўкдими ёки бошқа фожиа содир бўлди, қанча излаб-суриштирмасин, умуман, нима бўлганини ҳеч ким билмади.

Улар [подшоҳ]нинг бетоблиги қирқ кунга чўзилди, шундан сўнг сиҳат топдилар.

Подшоҳ ҳазратларининг олдидан келган Хусравбек, Девонабек, Зоҳидбек Саййид Амир: «Муҳаммад Султон Мирзо ва унинг ўғли Канаужга келдилар», деган хабар келтирдилар.

Мирзо Ҳиндол Шайх Баҳлул қатлидан кейин Деҳлига кетди. Муҳаммад Султон Мирзо ва ўғилларини тору мор келтириш учун Мир Факр Али ва бошқа тарафдорларини бирга олиб кетди. Мирзолар у тарафдан қочиб, Канауж томонга келдилар. Мир Факр Али Мирзо Ёдгор Носирни Деҳлига олиб келди. Мирзо Ҳиндол билан Мирзо Ёдгор Носир орасида ихлос ва тотувлик бўлмагани учун Мир Факр Алининг бундай хатти-ҳаракатидан жаҳли чиққан Мирзо Ҳиндол Деҳлини қамалга олиб ўтирди.

Бу хабарларни эшитган Мирзо Комронда ҳам подшоҳлик даъвоси пайдо бўлди. Ўн икки минг қурулланган отлик [аскар] билан Деҳлига йўналди. Деҳлига етиб келганида, Мир Факр Али ва Мирзо Ёдгор Носир Деҳлининг дарвозаларини бекитдилар.

Икки-уч кундан кейин Мир Фақр Али аҳду паймон, ваъдаларни олиб, Мирзо Комронни кўргани келди: «Подшоҳ ҳазратлари ва Шерхоннинг шу қабилдаги хабарлари келмоқда. Мирзо Ёдгор Носир ўзидан андиша қилиб хизматингизга келяпти. Бундай пайтда давлат манфаати шуни тақозо қиладики, сиз Мирзо Ҳиндолни олиб, Аграга кетинг ва Дехлида ўтиришни хаёл қилманг». Мирзо Комронга Мир Фақр Алининг сўзлари ёқди, унга сарпо бериб, Дехлида [қолишга] рухсат бердилар. Ўзлари Мирзо Ҳиндолни олиб Аграга келдилар ва фирдавс макон [Бобур қабри] ни зиёрат қилдилар, онаси, опа-сингиллари билан кўришдилар ва Гулафшон боғига тушдилар.

Шу орада Нурбек келиб, подшоҳ ҳазратлари келяптилар, деган хабар келтирди. Мирзо Ҳиндол Шайх Бахлулни ўлдиргани учун ўзини ноқулай сезиб, Алвар томонга чекиндилар.

Мирзо Комрон подшоҳ ҳазратлари хузурига келдилар. Бир неча кундан сўнг Гулафшон боғидан келиб, подшоҳ ҳазратларига таъзим бажо айлашди. [Подшоҳ] ҳазратлари етиб келганда, кун кеч бўлган эди. Бориб, таъзим бажо келтирдик.

Бу ҳақир [Гулбадан]ни кўриб: «Аввалига сени танимабман, негаки мен зафарёр лашкарни Гаври Банголага олиб кетаётганимда, сен ҳали бошга дўппи киярдинг, ҳозир эса бошингда беқасам рўмол кўриб, танимабман. Гулбадан, мен сени кўп эсга олдим, гоҳида «Кошқийди ўзим билан бирга олиб келган бўлсам», деб ўзимдан пушаймон бўлдим. Аммо кейин тўс-тўполон кунлари «Худога шукр, Гулбаданни олиб келмаганим яхши бўлди», дедим, Ақиқа ҳали кичкина бўлишига қарамай, «Нега уни лашкар би-

лан олиб келдим», деб юз минг афсус-надомат чекдим», – дедилар.

Бир неча кундан сўнг подшоҳ ҳазратлари онамни кўргани келдилар. Ул ҳазратлари ўзлари билан Мусхаф жилдини бирга олиб келгандилар.

«Бирпас одамлар ташқарига чиқиб турсинлар», – деб буюрдилар. Одамлар туриб кетишди ва холи қолдик. Охири ҳазратларни очамга ва бу ҳақирга, Афғоний оғочага, Гулнор оғачага, Норгул оғочага ва менинг энагамга қараб: «Ҳиндол менинг кўл ва қанотимдир, кўзимнинг нуридай, билагимни кувватидай азиз ва кадрдондир. Шайх Бахлул воқеаси бўйича мен Мирзо Муҳаммад Ҳиндолга нима ҳам дердим? Тақдири илохий не буюрган бўлса, шу бўлди. Ҳозир мен Ҳиндолга нисбатан кўнглимда заррача ғубор йўқ! – дедилар. – Агар ишонмасанглар», деб Мусхафни кўлга олган эдилар, онам ҳазратлари, Дилдорбегим, бу ҳақир Мусхафни уларнинг кўлидан олдик ва ҳамма: «Маъқул кўрдик, нега ундай деяпсиз?» – дедик.

Шундан сўнг: «Гулбадан, сен бориб аканг Муҳаммад Ҳиндол мирзони олиб келсанг, нима бўларди?» – дедилар. Шунда онам ҳазратлари: «Бу қизалоқ ҳали ёш, ҳеч қачон сафар қилмаган. Агар ҳукм бўлса, мен борай!» – дедилар. Ул ҳазратлари эса: «Мен бу бошоғриқларни қандай раво кўраман? Ота-она ўз фарзандларига ғамхўрлик қилиши ўз-ўзидан аён-ку! Агар ташриф буюрсангиз, бизга қилган ғамхўрлигингиз бўлади», – дедилар.

Охири Мирзо Ҳиндолни тилатиб, онам ҳазратлари билан бирга Амир Абул Бақони жўнатдилар. Муҳаммад Ҳиндол мирзо бу хабарни эшитиши

биланок хурсанд бўлиб, онам ҳазратларига пешвоз чикдилар. Мирзо Ҳиндол онам ҳазратлари билан Алвардан келдилар ва подшоҳ ҳазратларига таъзим бажо айладилар. Сўнг ўша Шайх Бахлулнинг Шерхонга жубба, кажим, уруш анжомлари юбориб тургани ва суриштириб тагига етгач, шунга кўра Шайх Бахлулни қатл қилганини гапириб бердилар.

Шундай қилиб, бир неча кундан кейин Шерхон Лакнав яқинига келибди, деган хабар бўлди.

Ўша пайтларда подшоҳ ҳазратларининг бир мешкобчи қуллари бўларди. Подшоҳ Чавса сувидан [ўтаётганида] оддан айрилгандилар. Бу қул мешкобчи ўйлаб ўтирмай, ўзини сувга ташлаган, унинг ёрдами билан подшоҳ ҳазратлари гирдобдан эсон-омон кутулиб чиққандилар. Охири ҳазратлари бу мешкобчини тахтга ўтказадилар. Мен ўша қулнинг отини аниқ эшитмадим: баъзилар Низом дердилар, баъзилар Сумбул. Хуллас, ўша қулни тахтга ўтказадилар ва: «Ҳамма амирлар унинг хузурига келсинлар, кимга қанча хоҳласа, тортиқ берсин, қандай мансаб истаса, берсин!» – дейдилар. Ўша қулга икки кун подшоҳликни бердилар. Мирзо Ҳиндол ўша маросимда ҳозир эмасдилар. Улар курол-яроғ топиш учун яна Алварга кетгандилар. Мирзо Комрон ҳам бу йиғинга келмадилар. Улар бетоб эдилар ва ҳазратларига: «Қулга бошқа сийлов ва риойиш қилиш лозим эди, тахтга ўтқазишни нима кераги бор эди? Шерхон яқин келиб қолган шундай бир пайтда бу ҳазратларининг нима қилганлари?» – деб айттириб юбордилар.

Ўша кунлари Мирзо Комроннинг касали жуда кучайди. Шундай озиб, заиф бўлиб қолдиларки, озиб-тўзиб кетганларидан умуман рангида ранг қолмаган,

яшашдан умидини узган эди. Аллоҳнинг инояти билан аҳволи яхшиланди.

Мирзо Комронда «Подшоҳ ҳазратларининг маслаҳати билан оналар унга захар беришган», деган гумон пайдо бўлди. Подшоҳ ҳазратлари бу сўзни эшитиб, бир гал Мирзо Комронни кўргани бордилар ва: «Бизнинг хаёлимизга ҳам кириб-чиққани йўқ ва ҳеч кимга буйруқ берганимиз йўқ», деб қасам ичдилар.

Қасам ичишларига қарамай, Мирзо Комронни кўнгли осудахотир бўлмади ва Мирзонинг беморлиги кундан-кун ёмонлашиб, гапиришга ҳам ҳоли келмай қолди.

«Шерхон Лакнавдан ўтипти», деган хабар етиб келиши биланок [подшоҳ] ҳазратлари кўчиб, Канаужга йўл олдилар ва Аграда Мирзо Комронни ўзининг ўрнида қолдирдилар. Бир неча кундан сўнг Мирзо Комрон «Подшоҳ ҳазратлари кўприк ясаб, Ганг сувидан ўтиптилар», деб эшитдилар ва Аградан кўчдилар.

Лоҳур томонда ўтирган эдик, Мирзо Комрон «Сизга мен билан Лоҳурга борсин», деган ҳукм бўлди, подшоҳ фармонини юбордилар. Мирзо Комрон мен ҳақимда подшоҳга: «Менинг касалим ўта оғир, ўта ғарибу кимсасиз ва ғамхўрсизман. Агар Гулбадан-бегимга мен билан бирга Лоҳурга бориши айтилса, айни иноят ва қарам кўрсатган бўлар эдилар», деган бўлса керак. Подшоҳ ҳазратлари: «Борсин!» деган бўлсалар керак.

Подшоҳ зафар ва саодат билан Лакнав тарафга икки-уч манзил юргач, Мирзо подшоҳ фармонини кўрсатдилар-у, «Сиз, албатта, мен билан кетасиз», деб қаттиқ туриб олдилар. Онам шу аснода: «Биз-

дан ажралиб ҳеч қачон сафарга чиқмаганлар. – Агар ёлғиз сафар қилмаган бўлса, сиз ҳам юринг, дебдилар.

Сипоҳийлар ва уларнинг катталаридан беш юзтача, иккала атка ва кўкаларини ҳам кўшиб юбордилар: «Агар бирга келмаса, бирон манзилгача бирга олиб келинглар», дебди. Охири ўша манзилга етганда «Мен сени кўймайман», деб қасам ичишни бошлади.

Охири сўнгсиз йиғи-сиғи, доду фиғон билан оналардан, ўз тукқан онамдан, ёшликдан бирга катта бўлган опа-сингиллардан, отамнинг одамларидан, ака-укаларидан – ҳаммасидан ажратиб, жабру зулм билан олиб кетди. Бу борада подшоҳнинг фармони борлигини кўрганимдан кейин иложсиз қолдим ва ҳазратларига арзи ҳол қилиб ёздимки: «Ўз хизматларидан ажратиб, бу ҳақирни Мирзо Комронга тортиқ қиладилар деб, Ҳазратларидан ҳеч кутмаган эдим». Бу ҳақирнинг арзи ҳолларига жавобан подшоҳ ҳазратлари саломнома ёзиб юборибдилар: «Мен дилимда сени ўзимдан ажратиш ниятим йўқ эди. Аммо Мирзо ўз ожизлиги ва илҳақлигини айтиб кўярда кўймагандан кейин сени Мирзога топширишим зарур бўлди. Негаки ҳозирда биз ҳам ўта муҳим ишлар билан бандмиз. Иншооллоҳи таоло қачон бу муҳим иш амалга ошса, биринчи навбатда сени тилатаман», – мазмунида битибдилар.

Мирзо Лоҳур тарафга қараб йўл олганидан кейин амирлар, савдогарлар ва кимнинг шунга қудрати етса, [от-арава] кира қилиб, аҳли оиласини Мирзо Комрон билан бирга кўчириб, Лоҳурга олиб кетдилар.

Лоҳурга етганимиздан кейин Ганг дарёси қирғоғида жанг бўлди ва ҳазратларининг лашкари

тор-мор бўлди, деган хабар келди. Ҳар қалай, шунчалик бўлдики, ҳазратлари ака-укалари ва яқинлари билан бу гирдобдан эсон-омон чиқиб олдилар.

Аграда қолган бошқа қариндошлар Алварга йўл олиб, ундан Лохурга жўнадилар. Шу аснода ҳазратлари Мирзо Ҳиндолга юзланиб: «Ўша биринчи тўс-тўполонда Ақиқабиби ғойиб бўлдилар. Нега кўз олдимда ўлдирмадим, деб қаттиқ пушаймон едим. Ҳозир ҳам шундай бир ҳолатда аёлларни бирон жойга етказиб олиб бориш ўта мушкул», – дедилар.

Мирзо Ҳиндол: «Она ва сингилларни қатл этаман, десалар, ҳазратлари ўзлари биладилар. То танамда жоним бор экан, уларнинг хизматида чора излайман, Ҳазрати ҳақ субҳонаҳу таолодан умид қиламанки, бу ҳақир волида ҳазратлари ва опа-сингиллар пойи қадамига жонимни фидо қилгайман», – деб арз қилдилар.

Шундан сўнг подшоҳ ҳазратлари жанг майдонидан омон чиққан Мирзо Аскарӣй, Ёдгор Носир мирзо ва амирларни олиб Фатҳпур томонга жўнадилар.

Мирзо Ҳиндол оналари Дилдорбегим, сингиллари Гулчехрабегим, Афғоний оғача, Гулнор оғача, Норгул оғача ва амирларнинг оилаларини олдиларига олиб кетаётганларида, гавор¹лардан катта бир гуруҳи уларга ҳамла қилдилар. Унинг аскарларидан бир неча киши от қўйиб, гаворларни яксон қилишди. Уларнинг муборак отларига бир ўқ келиб тегди. Шиддатли жангу жадал бўлиб ўтди. Заифаларни гаворлар асирлигидан қутқариб, волида ҳазратлари, опа-сингиллари ва бир катта гуруҳ амирлар ҳамда бошқа кишиларни олдиларига солиб, Алварга етиб келдилар.

¹ Гавор – Ҳиндистондаги бир тоифа одамлар.

У ердан чодир ва керакли уй анжомларини ортиб, Лохурга йўл олдилар. Мирзолар ва амирларга керакли нарсаларни олиб, бир неча кунда Лохурга кириб келдилар.

Ҳазратлари [подшоҳ] Биби хожи Тож яқинидаги Хожа Ғозийнинг боғига тушдилар. Ҳар куни Шерхондан хабар келиб турарди. Уч ой муддат Лохурда бўлдилар ва кунига «Шерхон икки курух-уч курух яқин келипти», деган хабарлар келиб турарди. Ахийри, Сирҳинд яқинига келипти, деган хабар келди.

Ҳазратлари [подшоҳ]нинг Музаффарбек номли туркман амирлари бўларди, унинг қизи Абдулла билан бирга Шерхонни олдига юбордилар. «Бу қандай инсоф? Борлиқ Ҳиндистон мулкани сенга қолдирдим. Орамизда бир Сирҳинд қолди. Чегара мана шу Сирҳинд бўлсин», – дедилар. Худодан кўркмаган рози бўлмадилар ва: «Сизга Кобулни қолдирдим. Ўша ерга кетишингиз керак», – дедилар.

Музаффарбек ўша захотиёқ кўчиб кетди ва олдинроқ бир кишини юбориб: «Кўчиш керак», дебди. Хабар келиши биланоқ ҳазратлари [подшоҳ] кўчишга тушдилар. Гўё қиёмат қойим бўлгандай эди: ҳамма уй-жойларни қандай тузалган бўлса, шундайлигича қолдиришди. Фақат нақд пуллар қанча бўлса, шуни олиб кетишга улгуришди. Шунисигаям шукрки, Лохур сувидан ўтиб олдилар. Барча одамларни сув бўйида қолдирдилар ва дарёнинг қирғоғида бир неча кун манзил тутдилар. Шерхоннинг элчиси келди. Эртаси куни учрашишга қарор қилинди. Мирзо Комрон: «Эртага йиғин бўларкан, Шерхоннинг элчиси келаркан. Агар ҳазратлари шолчаларининг бир чеккасида ўтирсам, токи мен билан ака-укалари ўртасида фарқ

билинса, бошим осмонга етган бўларди», – деб илтимос қилдилар.

Ҳамидабонубегимнинг айтишича, подшоҳ мирзога шундай рубоий ёзиб юборибдилар. Менинг эшитишимча, Шерхонга жавобан ёзиб, элчидан бериб юборган. Бу рубоий қуйидагича:

*Гарчи ойнада ўзингни кўрурсен,
Лек айрилиқни ўзингдан кўрурсен.
Ўзингни гўё бегонадек кўриш ажибдур,
Бу ажойибот фақат Худонинг иши.*

Шерхондан келган элчи унинг хузурига келди.

Муборак дилларига ғам чўкиб, дилгир бўлиб уйкуга кетдилар. Тушларида бошдан оёқ кўм-кўк либос кийган, қўлларида ҳасса тутган бир азиз авлиё келиб: «Мардона бўл, ғам чекма, – [дедилар] ва муборак ҳассаларини қўлига бериб: – Худойи таоло сенга бир фарзанд беражак, исмини Жалолиддин Муҳаммад Акбар қўйгил!» – дедилар. Ҳазратлари [подшоҳ]: «Исми-шарифингиз нима?» – деб сўрадилар. «Зиндафил Аҳмади Жом», – дедилар. [Подшоҳ]: «Бу фарзанд менинг авлодларимдан бўлади», – дедилар.

Ўша пайтларда Биби Гунвар хомиладор эди. Ҳамма «Ўғил туғади», дерди. Ўша Дўст муншийнинг боғида жумод ул-аввал ойида Биби Гунвардан қиз туғилди. Уни Бахшибонубегим деб номлашди.

Ўша кунларда Мирзо Ҳайдарни Кашмирни олишга тайин қилишди. Шу орада «Шерхон етиб келди», деган хабар тарқалди. Ажиб бир саросима рўй берди. Эртаси куни кўчишга қарор қилинди.

Шу орада Лоҳурдаги ака-укалар ҳар куни маслаҳат ва кенгаш қилишарди. Сира бирон-бир қарорга ке-

лишолмасди. Оқибатда, Шерхон етиб келди, деган хабар бўлди. Шундан сўнг иложсиз қолиб, эрталаб нонушта пайтида кўчишди. Ҳазратлари [подшоҳ]-нинг Кашмир даъволари бор эди. Мирзо Ҳайдар Кошғарийни юборган эдилар, аммо ҳали фатҳ хабари етиб келмаганди. Кенгаш қилишиб: «Агар ҳазратлари Кашмирга отлансалар ва Кашмир шу заҳоти муяссар бўлмаса, Шерхон эса Лоҳурда бўлса, у ҳолда ўта кийин бўлади», дейишди.

Хожа Калонбек Сиёлкутда эди ва у ҳазратлари [подшоҳ]нинг хизматларига отланди. Муаййидбек хожа билан бирга эди. У ҳазратларига арзи ҳол қилди: «Хожа ҳузурингизга бориш тараддузда, аммо Мирзо Комрон мулоҳазасини қилурлар. Агар ҳазратлари зудлик билан етиб келсалар, Хожа томонидан ҳазратларига таъзим бажо келтириш кўнгилдагидек муяссар бўлур», – деб ёзибдилар. Ҳазратлари бу сўзларни эшитишлари ҳамоно эғниларига жубба кийиб, мукамал қуролланиб, Хожанинг олдига отландилар ва Хожани ўзи билан бирга олиб келдилар.

Ҳазратлари [подшоҳ] биз ака-укалар билан Бадахшонга кетайлик, Кобул Мирзо Комронга тегишли бўлсин, деб буюрдилар. Аммо Мирзо Комрон Кобулга боришга рози бўлмади ва: «Фирдавс макон ҳазратлари [Бобур] ҳали ҳаётликларида Кобулни менинг онамга берганлар – мени Кобулга боришим муносибмас», – дедилар.

Ҳазратлари [подшоҳ]: «Фирдавс макон ҳазратлари [Бобур] Кобул бобида Кобулни ҳеч кимга бермайман, дердилар, – дедилар. – Фарзандларим Кобулни таъма қилмасинлар. Негаки Худойи таоло ҳамма фарзанд-

ларни Кобулда ва Кобулни эгаллагандан кейин аксар фатх [ғалаба]лар рўй берди, дердилар».

«Бу мазмунга гувоҳлик берувчи далиллар фирдавс макон ҳазратларининг «Воқеанома» [Бобурнома]сида жуда кўпдир. Мен меҳрибонлик ва ака-укалик юзасидан Мирзога инсонийлик қилган эдим. Нимага энди Мирзо ҳозир бундай дейдилар?» – дедилар.

Ҳазратлари [подшоҳ] кўнгилларини кўтариб, далда берсалар ҳам Мирзо баттар қайсарлик қиларди. Ҳазратлари Мирзонинг одамлари кўплигини кўргач ва у ҳеч қанақасига Кобулга боришга розилик бермаётгани учун иложсиз Бакҳар ва Мўлтон томонга жўнашга мажбур бўлдилар.

Мўлтонга етиб келгач, бир кун манзил тутдилар. Бу ерда озроқ ғалла топилди. Қалъада топилган ғаллани одамларга улашиб, кўчишди ва етти дарё кўшилиб, бир дарёга куйиладиган жойга етиб келдилар. Нима қилишга ҳайрон бўлиб қолдилар, кема етишмайди, катта бир лашкар қошида.

Шу пайт хабар келдики, Хавосхон бир қанча амирлар билан орқадан келмоқда. Шу атрофда Бахшу номли балуж бўлиб, турар жойи ва кемалари кўп эди. Ҳазратлари унинг олдида бир кишини юбориб, байроқ ва ноғора, от ва сарполар бериб юбордилар. Ундан кема билан ғалла сўрадилар. Оқибатда, Бахшу балуж ғалла билан тўла юзта кемани ҳазратларига жўнатдилар. Ҳазратлари кемадаги ғаллани одамларга бўлиб бердилар ва соғ-саломат сувдан ўтиб олдилар.

Бу балужга раҳматлар бўлсин, бир муносиб хизмат бажо келтирдилар. Ниҳоят, орадаги масофани босиб ўтгач, Бакҳарга етиб келдилар. Бакҳар қалъаси дарёнинг ўртасида жойлашганди. Мустаҳкам қалъаси

бор эди. Қалъанинг подшоши Султон Махмуд бошлари кўкка етиб, жойлашганди. Ҳазратлари [подшоҳ] эсон-омон шу қалъа ёнига тушдилар. Қалъа яқинида Мирзошоҳ Ҳусайн Самандар тиклаган боғ бор эди.

Шундан сўнг Мир Самандар (Мирзо шоҳ Ҳусайн Самандар)ни Шоҳ Ҳусайн мирзонинг олдига жўнатишди. «Зарурат юзасидан вилоятингга келдик. Вилоятинг ўзингга муборак бўлсин, бизнинг дахлимиз йўқ. Шунинг учун сен ўзинг келгин ва хизмат лозим топсак, бажо келтиргин. Биз Гужаратга даъвогармиз, сенинг вилоятингни ўзингга қолдирамиз», деб хабар қилдилар. Шу алфозда Шоҳ Ҳусайн ҳазратларини беш ойгача ҳийла-макр билан Самандар [боғи]да ушлаб турдилар. Сўнг бир кишини ҳазратлари [подшоҳ]-нинг хизматларига юбориб: «Қизимнинг тўй анжомларини тайёрлаб, ҳазратларининг хизматларига юборяпман, ўзим ҳам ҳузурларига етиб бораман», – деб хабар бердилар.

Ҳазратлари уларнинг гапларига ишондилар. Яна уч ой кутдилар, ғалла гоҳида топилади, гоҳида топилмайди. Лашкар одамлари ўз отлари ва туяларини сўйиб ейишади. Ҳазратлари яна бир марта Абдул Фафурни юбордилар: «Қачонгача кутдирасан? Келишингга тўсиқ бўлаётган ким ва маъталлик сабаби нима?» – деб сўратдилар. Бу гал тобора аҳвол танг бўлиб, кўпчилик қочиб кетаётган эди.

«Қизимни Мирзо Комронга унаштирганман. Кўришга боришим ҳам амри маҳолдир, сизнинг ҳузурингизга боролмайман», – деб жавоб юбордилар.

Шу аснода, баъзи бир кишиларнинг айтишича, Мирзо Ҳиндол сувдан ўтиб, Қандаҳор томонга йўл олган экан. Подшоҳ ҳазратлари эшитиб

орқасидан одам юбордилар: «Бориб сўранг: «Эшитишимча, Қандаҳорга кетаётган эмишсиз?» Мирзодан сўраганларида, Мирзо айтибдиларки: «Нотўғри арз». Подшоҳ ҳазратлари бу хабарни эшитиб, волида (онам) ҳазратларини кўргани келдилар.

Бу йиғинда Мирзо [Ҳиндол]нинг аҳли ҳарами ва одамлари подшоҳ ҳазратларига таъзим бажо келтирдилар.

Ҳамидабонубегимни «Бу ким?» деб сўрадилар. «Мирбобо Дўстнинг қизи», – дедилар. Бузургвор хожа ҳазратларининг рўпарасида тургандилар.

«Бу ўғлон бизга хеш бўладилар», – дедилар. Ҳамидабонубегимни ҳам, бу бизнинг қариндошимиз, дедилар.

Ўша пайтларда Ҳамидабонубегим кўпинча Мирзонинг [Ҳиндол] жойларида бўлардилар. Кейинги куни ҳазратлари яна волидамиз Дилдорбегимни кўргани келдилар. «Мирбобо Дўст бизнинг яқинимиз, унинг қизини бизга унаштирсангиз, маъқул бўларди», – дедилар.

Мирзо Ҳиндол: «Бу қизни ўз синглим ва фарзандимдай кўраман. Ҳазратлари подшоҳлар, мабодо турмушлари яхши бўлмай, ғам-кулфат боиси бўлсачи?» – деб узрларини айтдилар.

Подшоҳ ҳазратлари жаҳл билан ўринларидан туриб кетдилар. Шундан волидамиз ҳазратлари хат ёзиб жўнатдилар: «Қизнинг онаси бунданам баттар ноз қиляпти. Арзимайдиган гапга ранжиб, кетиб қолганлари қизиқ бўлди».

Подшоҳ ҳазратлари жавоб хатда: «Бу ҳикоятингиз бизга жуда ёқди. Ҳар қанча ноз қилсангиз, бош устига, биз розимиз. Турмуш борасида ёзибдилар.

Иншооллох, кўнгилдагидай бўлгай», – деб ёзибдилар.

Волида ҳазратлари бориб подшоҳни олиб келдилар. Ўша куни йигин қилдилар. Йигиндан кейин ўз манзилларига ташриф буюрдилар.

Кейинги куни ҳазратлари волидамни олдига келдилар. «Бирон кишини юбориб, Ҳамидабонубегимни чақириб келсин», – дедилар. Волида ҳазратлари киши юборган эдилар, Ҳамидабонубегим келмади.

«Агар мақсад таъзим бажо келтириш бўлса, ўша куни ўзим дийдорларига мушарраф бўлдим. Энди нимага боришим керак?» – дебдилар.

Кейинги гал ҳазратлари Субҳонқулини юбориб: «Мирзо Ҳиндолга бориб айт, бегимни юборсин», – дедилар. Мирзо [Ҳиндол]: «Мен қанча айтмай, бормаётипти, ўзинг бориб айт», – дедилар. Субҳонқули бориб айтса: «Подшоҳларни кўриш бир марта жозиздир. Кейингисида номаҳрам бўлади. Мен бормайман», – деб жавоб берибдилар бегим. Субҳонқули бегимдан эшитган сўзларини арзга етказдилар. Ҳазратлари: «Агар номаҳрам бўлса, маҳрам қиламиз», – дедилар.

Хуллас, қирқ кунгача Ҳамидабонубегим устида гап-сўз, баҳс-мунозара бўлди, лекин бегим рози бўлмадилар.

Алалоқибат, волидам ҳазратлари Дилдорбегим насихат қилдилар: «Охири ўзинг бошқа бировга тегасан, подшоҳдан ортиқ ким бор ўзи?» – дедилар. Бегим эса: «Шундай кишига тегаманки, қўлим унинг ёқасига етсин, қўлим этагига етмаслигини билиб туриб, кишига тегмайман», – деди. Волидам яна анча насихат қилдилар.

Хуллас, қирқ кундан кейин 948 сана жумод ул-
аввал ойида (1541, сентябрь) душанба куни пешин-
да Потр манзилида подшоҳ ҳазратлари муборак
қўлларига устурлобни олдилар ва саодатли соат-
ни белгиладилар. Мир Абул Бақони чақиртириб,
никоҳлашга ҳукм қилдилар. Мир Абул Бақога никоҳ
ҳақи деб, икки юз минг бердилар. Никоҳдан кейин
уч кун ўша ерда бўлдилар. Ундан сўнг кўчиб, кемага
ўтириб, Бакҳарга жўнадилар.

Бир ой Бакҳарда бўлдилар. Мир Абул Бақони
Султон Бакҳарийнинг олдига юбордилар. Ўша ерда
бетоб бўлиб, Ҳақ раҳматига етишди.

Охири Мирзо Ҳиндолни Қандаҳорга руҳсат бер-
дилар. Мирзо Ёдгор Носирни Ларида ўзининг ўрнида
қолдирдилар. Ҳазратларининг ўзлари Сийоҳвонга
жўнадилар. Сийоҳвондан Таттагача отли-етти кун-
лик йўлдир. Сийоҳвоннинг мустаҳкам қалъаси бор.
Подшоҳ ҳазратларининг мулозимлари Алика ана
шу қалъада эди. Унда бир нечта тўплар ўрнатилган
бўлиб, ҳеч кимнинг қалъага яқинлашишга чоғи кел-
масди.

Подшоҳ ҳазратларининг одамларидан бир
қанчаси лаҳим қазиб, унинг яқинига етишдилар ва
унга: «Шундай бир пайтда тузликқа тупуриш ях-
шимас», – дейишди. Мир Алика кўнмади. Охири ер
остидан лаҳим қазиб, қалъанинг бир минорасини
кулатдилар. Лекин қалъани ололмадилар. Ғалланинг
нархи қиммат экан, кўпчилик одамлар қочишга ту-
шибди.

Олти-етти ой муддатгача ўша ерда бўлдилар.
Мирзо Шоҳ Ҳусайн нонкўрлик қилиб, ҳар томон-
дан лашкар одамларини қўлга олиб, ўз одамларига

шўр дарёга [денгиз] ташлашни буюрарди. Уч юз-тўрт юз кишини тўплаб, кемага солиб шўр дарёга ташлашарди. Шу тарзда ўн мингча одамни шўр дарёга ташлашди. Ҳазратларининг [подшоҳ] олдида кам одам қолганидан кейин [Мирзо Шоҳ Ҳусайн] бир неча кемага тўп ва милтиқ ортиб, Тагтадан ҳазратларининг устига бостириб келди. Сийоҳвон дарёнинг яқинида жойлашган эди. Келиб, подшоҳ ҳазратларининг кемаларини бор анжомлари билан олиб кетди. Бир кишини юбориб: «Ичган тузимнинг хурмати ҳақи, тез бу ердан кўчсин», – дебди. Ҳазратлари иложсиз қолиб, яна Бакҳарга қайтиб кетдилар.

Ҳазратлари Бакҳарга етиб келмасларидан олдин Мирзо Ҳусайн Самандар Мирзо Ёдгор Носирнинг олдида одам юбориб: «Агар ҳазратлари [подшоҳ] қайтиб, Бакҳарга борсалар, киришга кўйманг, негаки Бакҳар сизга тааллуқли. Мен сиз томондаман ва кизимни сизга бераман», – дебди. Мирзо Ёдгор Носир унинг сўзларига ишониб, подшоҳ ҳазратларини Бакҳарга келишга кўймадилар. Ҳийла билан ёки жанг қилиб олдиларига келмоқчи бўлдилар.

Ҳазратлари бир кишини юбориб: «Отагинам, сиз бизга фарзанд ўрнидасиз. Биз сизни ўзимизнинг ўрнимизга қўйиб кетдикки, агар бизга бирон қори ҳол бўлса, ёрдам қилинг, деб. Ҳозир эса навкарларингизнинг ёмон ниятларига қўшилиб, бизга шундай муносабатда бўляпсиз. Бу нонкўр навкарлар сизга ҳам вафо қилмайди», – деб ёздилар.

Ҳазратлари ҳар қанча насиҳат қилмасин, фойдаси бўлмади. Охири ҳазратлари: «Хўп, биз Рожа Молдив томонга кетамиз, бу вилоятни сизга бердик.

Аммо Шоҳ Ҳусайн сизни бу ерда қўймайди. Менинг сўзларимни ҳали эслайсиз», – дедилар.

Мирзо Ёдгор Носирга шу сўзларни айтиб, Молдив томонга йўл олдилар. Жисомир йўлидан олдинга қараб кетдилар. Бир неча кундан кейин Диловар қалъасига етиб келдилар. Бу Молдив рожаси вилотининг чегараси эди. Икки кун шу ерда бўлдилар. Ғалла ва жой топилмади. У ердан Жисомир томонга равона бўлдилар.

Жисомирга яқинлашиб қолганларида, Жисомирнинг рожаси бир тўда кишини юборди. Улар йўлни тўсиб чиқдилар. Жанг бўлди. Ҳазратлари бир неча киши билан йўлдан чекиндилар. Жангда бир неча киши ярадор бўлди.

Шоҳимхон Жалойирнинг укаси Алушбек, Пирмуҳаммад ахта, Равшанг тўшакчи ва бошқа бир неча киши ярадор бўлдилар. Ниҳоят, ғалаба қозондилар. Кофирлар қочиб, қалъага кирдилар.

Ҳазратлари ўша куни 60 қуруқ (120 милга яқин) чамаси йўл босдилар. Бир кўл ёқасида жой топилди. У ердан чиқиб, Ситалмирга келдилар. Ситалмир халқи ўша куни ташвишга солди, шунинг учун Молдивга қарашли Паҳлуди номли паргана (туман)га етиб келдилар.

Молдивнинг рожаси Жудхпурда эди. Бир жубба ва туяга ортиб ашрафий (танга) ҳазратлари хизматларига юборди. «Хуш келибсиз», деб дилларини кўп хушнуд қилди. «Мен сизга Биконирни бердим», – деди. Ҳазратлари хотиржам ўтирардилар. «Қандай жавоб бераркин», деб Аткахонни Молдив [рожа]сининг олдига юбордилар.

Китобдор Мулла Сурх ўша Ҳинд [подшоҳлиги] тор-мор бўлиб, вайронага айланганида, Молдив ви-

лояти томонга кетиб, хизматга кирган эдилар. У ариза ёзиб жўнатибдики: «Зинҳор-минг бора зинҳор ҳазратлари [подшоҳ] олдинга қадам босмасинлар. Ҳозир каерда турган бўлсалар, ўша заҳоти кўчиб, у ердан кетсинлар. Молдив сизни қўлга олиш пайида. Унинг ваъдасига ишонманг. Шерхоннинг элчиси келди. Шерхон: «Қўлингиздан келса, ҳазратларини қўлга олинг. Агар шу ишни уддаласангиз, Ногур ва Алвар, умуман, ўзингиз истаган жойни бераман», – деб ёзипти.

Аткахон ҳам келиб: «Қўл қовуштириб турадиган вақт эмас», деди. Намозгар пайтида ҳазратлари кўчдилар. Ҳазратлари отга минай деб турганларида, иккита жосусни тутиб келтирдилар. Икковини сўроқ қилишаётган эди, тўсатдан қўлларини бўшашиб, Маҳмуд қиличбознинг белидан қиличини тортиб олиб, аввал Маҳмудга қилич солди, сўнг Боқи Гувалёрийни ярадор қилди. Нариги биттасининг белидан ханжарини тортиб олиб, одамларга қараб ташланди, бир неча кишини ярадор қилди ва ҳазратларининг минадиган отларини ўлдирди.

Хуллас, икковисини тинчитгунча роса овора бўлишди. Шу пайт «Молдив [лашқари] етиб келди», деб ғавғо кўтаришди.

Ҳамидабонубегим минишига подшоҳ ҳазратларининг лойиқ отлари йўқ эди. Бегим миниши учун Турдибекдан от сўрашади. Турдибек от бермабди. Ҳазратлари: «Менга Жавоҳир офтобачининг туясини ҳозир қилинлар. Мен туяга минаман, бегим менинг отимга минсин», – дедилар.

Шунда Надимбек подшоҳ ҳазратлари ўзларининг отларини бегимга тайинлаб, ўзлари туяга миниш-

ни мўлжаллаётганини эшитади. У онасини туяга миндириб, онасининг отини подшоҳ ҳазратларига тортиқ қилади. Ҳазратлари отга миниб, Умаркутга жўнадилар. Бир жойдан йўлни кўрсатиб бориши учун йўл бошловчи олишади. Ҳаво ниҳоятда иссиқ, отлар ва чорванинг оёқлари тиззагача қумга ботган, устига-устига, орқадан Молдив лашкари яқин келиб қолганди. Яна кўчишди. Оч-ташна ҳолда йўл босишди. Аксар эркак ва аёллар пиёда эдилар.

Молдив лашкари яқинлашиб қолгач, ҳазратлари Эшон Темур султон, Мунъимхон ва бошқаларга: «Сизлар оҳиста келинглари ва ғанимни ушлаб туринглари, биз йўлга чиқиб, бир неча қуруқ узоқроқ кетиб олайлик», – деб буюрдилар.

Улар қолишди. Қоронғи тушди, йўлдан адашишди. Ҳазратлари кечаси билан йўл босдилар. Отлар сув ичмаганига уч кун бўлганди. Тонг отгач, сувлок жой топилди. Ҳазратлари отдан тушган эдилар, кимдир чопқиллаб келиб: «Жуда кўп отлиқ ва туя минган ҳиндлар етиб келдилар», – деди.

Ҳазратлари Шайх Алибек, Равшан кўка, Надим кўка, Мирвалининг укаси Мир Поянда Муҳаммад ва бошқаларга руҳсат бердилар. «Бориб кофирлар билан жанг қилинглари», – деб фотиҳа бердилар.

Ҳазратлари, Эшон Темур Султон, Мунъимхон, Мирзо Ёдгор ва бошқа қолдирган одамлари ўлдирилган ёки кофирларнинг қўлига тушган, бу жамоат уларни ўлдириб устимизга бостириб келишди, деб ишончлари комил эди.

Ҳазратлари яна отга миниб, лашкар билан бир неча кишини қолдириб, ўзлари олдинга қараб кетдилар. Ҳазратлари фотиҳа бериб, жангга юборган

ўша жамоатдан Шайх Алибек ёй ўқи билан отиб, рожпутларнинг сардорини отдан қулатди. Қолганлар ҳам ўк отиб, бошқаларини қулатдилар. Кофирлар орқага қараб қочишди ва [подшоҳ одамлари] ғалаба қозонишди. Бир нечтасини тириклай тутиб келишди. Лашкар аста-секин йўл босар, аммо подшоҳ ҳазратлари узоққа кетиб қолгандилар. Бу одамлар ғалаба қозониб, лашкарга етиб қўшилдилар.

Бехбуд номли подачи бор эди. Уни ҳазратларининг орқаларидан чопар қилиб жўнатдилар. «Ҳазратлари астароқ юрсинлар. Аллоҳнинг инояти билан ғалаба қозонилди. Кофирлар қочди», – деб хабар бердилар. Бехбуд ҳазратларига етиб олиб хушxabарни етказди. Ҳазратлари отдан тушдилар. Озгина сув ҳам топилди.

«Уларнинг ахволи нима кечдийкин», деб амирларини ўйлаб турганларида, узоқдан бир нечта отлик кўринди. Молдив [одамлари] бўлмасин, деб яна ваҳимага тушдилар. Бориб, хабар келтирсин деб бир кишини юборишди.

Эшон Темур Султон, Мирзо Ёдгор ва Мунъимхон ҳаммалари сиҳат-саломат келяптилар, деган хабар келди. Улар етиб келганидан ҳазратлари хурсанд бўлдилар ва Ҳақ таолога шукрона келтирдилар.

Эртаси куни яна кўчдилар. Уч кунгача сув топмадилар, уч кундан кейин қудуқларнинг тепасига етиб келдилар. Бу қудуқлар жуда чуқур эди. Ўша қудуқларнинг тепасига жойлашдилар. Бу қудуқларнинг суви ғоятда қизил эди. Ҳазратлари бир қудуқнинг тепасига, бошқа бир қудуқнинг тепасига Турдибекхон, яна бир қудуқ тепасига Мирзо Ёдгор, Мунъимхон, Надим кўка ва яна бир қудуқ тепасига

Эшон Темур Султон, Хожа Ғозий ва Равшан кўка тушдилар. Қудукдан ҳар челақни тортиб чиқарганда, яқин келиши билан одамлар ўзини челақка ташлашарди, арқон узилиб, беш-олти киши челақ билан кўшилишиб қудукқа қуларди. Қанча одам ташналикдан ҳалок бўлишди.

Ҳазратлари ташналикдан одамлар ўзларини қудукқа ташлаётганини кўриб, ўзларининг маҳсус мешкобидан одамларга сув ичирарди. Охири одамларни сувга қондириб, пешин намози пайтида кўчишди ва бир кеча-кундуз йўл босиб, бир саройга етишди. Бу ерда катта ҳалқоб бор эди. Сувнинг ичига тушиб отлар ва туялар шунчалик кўп сув ичишдики, аксари [бўкиб] ўлди. Отлар камайиб, туя ва хачирлар қолганди.

Ўша кундан бошлаб ҳар куни сув топилиб турди. Умаркутга етиб келишди. Бу яхши жой эди ва ҳалқоб сувлар кўп эди. Раъно ҳазратларига пешвоз чиқди ва қалъанинг ичига олиб кириб, яхши қўноқ берди. Амирларнинг одамларига қалъанинг атрофидан жой берди.

Кўп нарса ниҳоятда арзон эди. Бир рупияга тўрт эчки берарди. Раъно қўй-қўзидан ва бошқа нарсалардан тортиқ қилди. Шундай хизматларни жойига қўйдики, таърифини не тил билан ёзай?! У ерда бир неча кун тинч-осойишта вақт ўтказишди.

Ҳазинада пул тугаганди. Турдибекхоннинг жуда кўп тилласи бор эди. Ҳазратлари қарзи ҳасана йўсинида ундан бир миқдор маблағ сўратдилар. У ўнга икки [фойда] ҳисобидан саксон минг ашрафий қарз берди. Ҳазратлари олиб, лашкарга ҳиссасини улашдилар.

Раънога ва фарзандларига белбоғли ханжарлар, сарполар иноят қилдилар. Баъзи одамлар янги от сотиб олдилар.

Мирзошоҳ Ҳусайн Раънонинг отасини ўлдирган эди. Шунга қарамай, икки-уч минг жанговар отлик хозирлаб, ҳазратларининг хизматларига қўшиб бердилар. Ҳазратлари яна Бакҳарга йўл олиб, кўпчилик оила аъзоларини Умаркутда қолдирдилар.

Ҳарамдан хабар олиб туриш учун Хожа Муаззамни ҳам қолдирдилар. Ҳамидабонубегим ҳомиладор эди.

Ҳазратлари йўлга тушганларидан кейин уч кун ўтгач, ҳижрий 949, ражаб ул-муражжаб ойининг тўртида (1542 й. 2 август) якшанба куни сахар чоғида, олампаҳо оламгир подшоҳ ҳазратлари Жалолиддин Муҳаммад Акбар подшоҳи Ғозий таваллуд топдилар. Ой асад буржида эди.

Бу буржда таваллуд топиш ниҳоятда яхшидир. Мунажжимлар: «Бу соатда [туғилган] фарзандлар иқболи баланд, умри узоқ бўлади», – дедилар.

Ҳазратлари [подшоҳ] ўн беш курух (~ 30 км) нарида эдилар. Турди Муҳаммадхон хабар етказди. Ҳазратлари жуда-жуда хурсанд бўлдилар ва бу хушхабар ҳамда башорат эвазига Турди Муҳаммадхоннинг олдинги гуноҳларидан ўтдилар.

Ўша Лоҳурда кўрган тушларига биноан Жалолиддин Муҳаммад Акбар подшоҳ деб ном қўйдилар. У ердан кўчиб, Бакҳар томонга жўнадилар. Раънонинг одамлари судма ва саминчадан¹ ўн минг кишича тўпладилар.

¹ Судма ва саминча – ҳинд қабилаларидан бири.

Жун парганаси [туман]га етиб келдилар. Жунда Шох Хусайн мирзонинг кули бир неча отлик билан турарди. Улар қочиб кетдилар. У ерда Ойна боғ бир сафоли жой эди. Ҳазратлари ўша бокка тушдилар ва унинг атрофидаги жойларни одамларга тайин қилдилар.

Жундан Таттагача олти кунлик йўл эди. Ҳазратлари олти ой шу ерда турдилар ва Умаркутга одам юбориб, ҳарам аҳли ва бошқа кўпгина кишиларни чақиртирдилар. Жалолиддин Акбар подшоҳ олти ойлик бўлганида, Жунга олиб келдилар.

Ҳарам аҳли билан теварак-атрофдан келган жамоат тарқалиб кетдилар. Раъно Турди Муҳаммадхон билан ораларидан гап қочиб, совуқчилик тушгани туфайли ярим кечада ўзининг вилоятига жўнади. Судма ва саминча жамоаси ҳам унга қўшилиб кетишди. Ҳазратлари ўз жамоаси билан қолдилар.

Ҳазратлари марди майдон бўлган Шайх Алибекни Музаффарбек туркман билан бирга йирик парганалардан бўлган Жожкога юбордилар. Мирзошоҳ Хусайн бир гуруҳ кишиларни уларга қарши юборди. Икки лашкар ўртасида қонли жанг бўлди. Охири Музаффарбек яқсон бўлиб қочди, Шайх Алибек бир тўда бошқа одамлар билан ўлдирилди.

Холидбек билан Шоҳимхоннинг укаси Алушбек орасида гап қочди. Охири бир гуруҳ кишилар Алушбек тарафини олишди. Шу сабабдан Холидбек бир тўда кишилар билан қочиб, Мирзошоҳ Хусайннинг олдига кетди.

Подшоҳ ҳазратлари унинг Султоним номли оналарини камоққа буюрдилар. Гулбаргбегим шу туфайли ранжиган эдилар. Охири унинг гуноҳидан ўтдилар ва

Гулбаргбегим билан бирга Маккаи муаззамага рухсат бердилар.

Бироз муддатдан кейин Алушбек ҳам қочди. Ҳазратлари уни дуоибад қилдилар: «Биз унинг ёнини олиб Холидбекка дағал [муомала] қилган эдик. Шунга қарамай, берган тузимизни оқлаш ўрнига кўрнамаклик қилиб кетдилар. Жувонмарг бўлғусидур».

Шундай ҳам бўлди. Ўн беш кундан кейин кемада ухлаб ётганида, кули пичоқ уриб ўлдирди. Ҳазратлари буни эшитиб, қаттиқ қайғуриб, ўйга толдилар.

Шоҳ Ҳусайн кемаларини дарёдан Жун яқинига олиб келиб қўйганди. Курукликда ҳам ҳазратларининг одамлари Шоҳ Ҳусайннинг одамлари билан жанг қиларди ва икки томондан одамлар ҳалок бўларди. Подшоҳнинг кўпгина одамлари қочиб, ҳар куни Шоҳ Ҳусайн тарафига ўтишарди. Жумладан, Мулло Тожиддинким илмда дурри якто эдилар ва унга бутунлай иноят қилардилар, ана шу жангда ўлдирилди.

Турди Муҳаммадхон билан Мунъимхоннинг ораларига совуқчилик тушди. Мунъимхон ҳам қочди. Санокли амирлар қолди. Жумладан, Турди Муҳаммадхон, Мирзо Ёдгор, Мирзо Поянда Муҳаммад, Муҳаммад Вали, Надим кўка, Равшан кўка, Хаданг эшик оғаси ва бир қанча бошқалар ҳазратларининг хизматида эдилар. «Байрамхон Гужарат томондан келяпти, Жожко парганасига етиб келибди», – деган хабар келди. Ҳазратлари хушнуд бўлдилар ва Хаданг эшик оғаси билан бир гуруҳ кишиларга Байрамхонга пешвоз чиқишни буюрдилар.

Шу аснода Шоҳ Ҳусайн, Байрамхон келяпти, деб эшитди. Бир қанча одамларни Байрамхонни тутиб

келишга юборди. Бир жойда ғофил ётганларида, келиб босишди. Хаданг эшик оғаси ўлдирилди. Байрамхон бир нечта кишилар билан ўзини кутқариб, ҳазратларининг хизматларига мушарраф бўлдилар.

Шу пайтда подшоҳ ҳазратлари ва Мирзо Ҳиндолга Қорачахоннинг арз хатлари етиб келди: «Сизлар анча вақтдан бери Бакҳар атрофида ўтирибсизлар. Шу муддатда Шоҳ Ҳусайн мирзо томонидан давлатга хайрихоҳлик сезилмади, балки ёмон муносабатда бўлди. Энди Аллоҳнинг инояти билан, агар подшоҳ ўз давлати ва саодати билан келсалар, айна муддао бўлур, агар ҳазратлари келмасалар, сиз [Ҳиндол], албатта, келинг».

Ҳазратлари тўхтаб турганлари сабабли Мирзо Ҳиндол унга пешвоз чиқиб, Қандаҳорни Мирзо Ҳиндолга тортиқ қилган эди.

Мирзо Аскарӣ Ғазнайнда эди. Мирзо Комрон: «Қорачахон Қандаҳорни Мирзо Ҳиндолга берди. Қандаҳор ҳақида ўйлаб кўриш керак», – деб арз қилди. Мирзо Ҳиндолдан тортиб олмоқчи бўлиб ишга киришди. Шу орада ҳазратлари бу хабарларни эшитиб, аммалари Хонзодабегимнинг олдига келдилар. «Мени бахтиёр этиб Қандаҳорга борсангиз. Мирзо Ҳиндол билан Мирзо Комронга насиҳат қилсангиз. Ўзбек ва туркман сизнинг яқинингизда, шундай бир пайтда биз ва сиз ўзаро иттифокда бўлсак, яхшироқ. Агар мен Мирзо Комронга ёзган хатларимга рози бўлса ва амалга оширса, улар кўнгиллари нимани тиласа, биз ҳам ўша қабилда иш қилгаймиз», – деб қаттиқ тайинладилар.

Бегим ҳазратлари Қандаҳорга етиб келганларидан тўрт кун ўтгач, Мирзо Комрон ҳам [Қандаҳор]га

етиб келдилар ва ҳар куни «Хутба менинг номимга ўқилсин», деб тинмай қисталанг қиларди.

Мирзо Ҳиндол: «Хутбани ўзгартиришда қандай маъни бор? Фирдавс макон ҳазратлари [Бобур] тирклигида подшоҳликни Ҳумоюнга бердилар ва уни ўзларига валиаҳд қилиб тайинлагандилар. Бизлар ҳаммамиз рози бўлиб, ҳозиргача хутбани уларнинг номларига ўқиб келдик. Энди хутбани ўзгартиришга зарурат йўқ», – дедилар.

Мирзо Комрон Дилдорбегим ҳазратларига хат ёзиб: «Биз Кобулдан сизни эслаб келдик, ажабланарлиси, сиз бир марта келиб бизни кўрмадингиз. Сиз Мирзо Ҳиндолга қандай она бўлсангиз, бизга ҳам шундай онасиз», – дедилар.

Сўнгра Дилдорбегим уларни кўргани келдилар. Мирзо Комрон: «Энди то Мирзо Ҳиндолни чақиртирмагунингизча сизни қўймайман», – дедилар. Дилдорбегим: «Хонзодабегим сизларнинг энг [ёши] улуғингиз. Хутба ҳақидаги ҳақиқатни улардан сўранг», – дедилар. Охири она [Хонзода]га айтдилар. Хонзодабегим: «Агар мендан сўрасангиз, сизлар ҳозиргача фирдавс макон ҳазратлари подшоҳликни Ҳумоюн подшоҳга беришга қарор қилганлари бўйича уларнинг номига хутба ўқидингиз. Бундан буён ҳам уни ўз каттангиз ҳисоблаб, унинг фармонларига бўйсунингиз», – деб жавоб бердилар.

Мирзо Комрон тўрт ойгача Қандаҳорни камал қилиб, хутба ўқишни қаттиқ талаб қилди. Охири бир қарорга келдилар: «Ҳозирча подшоҳ узоқдалар, хутбани менинг номимга ўқинглар. Қачонки подшоҳ келса, хутбани унинг номига ўқийсизлар».

Қамал узоққа чўзилиб кетгани ва одамлар қийналиб кетганини инобатга олиб хутба ўқиш зарурати туғилди.

Қандаҳорни Мирзо Аскарӣга бердилар. Ғазнайни Мирзо Ҳиндолга ваъда қилдилар. Ғазнайга келгач эса Лағмонот ва [унинг атрофидаги] дараларни Мирзо Ҳиндолга бердилар. Шундай ёлғон ваъдалар.

Мирзо Ҳиндол Бадахшон томонга йўл олиб, Хўст ва Андаробда ўтирдилар. Мирзо Комрон Дилдорбегимга: «Сиз бориб, олиб келинг», – дедилар.

Дилдорбегим ҳазратлари бордилар. Мирзо [Ҳиндол]: «Мен уруш-талашдан кечдим. Хўст бир чекка жой, шу ерда бўлиб тураман», – деб жавоб бердилар. Бегим [Дилдор]: «Агар мақсад дарвешлик ва узлатга чекиниш бўлса, Кобул ҳам бир чекка жой, оила аъзоларингиз ва фарзандларингиз билан бир жойда бўлсангиз, яхшироқ», – деб уни зўрлаб олиб келдилар. Мирзо Ҳиндол анча вақт Кобулда дарвешлик ҳолатида яшади.

Бу ерда эса Мирзо Шоҳ Ҳусайн подшоҳ ҳазратларининг олдига биттасини юбориб: «Бу ердан кўчиб, Қандаҳорга кетсангиз, давлат [манфаати] га лойиқ иш бўлур эди», – дедилар. Ҳазратлари рози бўлиб: «Бизнинг қўшинда от билан туя кам қолди, бизга от ва туя беринг, токи биз Қандаҳорга кетайлик», – дедилар.

Шоҳ Ҳусайн Мирзо рози бўлди ва: «Сувдан нариги томонга ўтсангиз, у томонда мингта туя бор, ўшани сизларга жўнатаман», – деди¹.

¹ Бакҳар ва Синд сафарига тегишли сўзлар Хожа Ғозийнинг қариндоши Хожа Кепак томонидан битилган, жумлалар Хожа Кепакнинг ёзувлари асосида келтирилди. (Таржимондан.)

Охири ҳазратлари [подшоҳ] оила аъзолари, лашкар ва бошқа кишилари билан кемага чиқишди. Денгиздан ўтиш уч кунгача давом этди. У [Шоҳ Ҳусайн]-нинг чегарасидан ўтиб, Нуаси мавзесига жойлашдилар.

Султонкули номли карвонбошини туяларни олиб келишга жўнатдилар. Султонкули бориб, минг туя келтирди. Ҳазратлари ҳамма туяларни амирлар, аскарлар ва бошқа лашкар одамларига улашдилар. Бу туялар шундай туялар эдики – етти пуштимас, етмиш пушти ҳам гўё шаҳар, одам ва юк кўрмаган эди.

Лашкарда от етишмаслиги сабабли, кўпчилик кишилар туяга минган эдилар ва уларнинг барчасидан ортганини юк ортишга тайин қилинди. Туялардан қайси бирига минишса, ўша заҳоти минган кишини ерга ағдарар ва ўрмонга қараб йўл оларди. Юк ташувчи туялардан қайси бирига юк ортилса, от туёқларининг товушини эшитиши билан сапчиб юкани ерга ағдарар ва ўзларини ўрмонга уриб кўздан йўқоларди. Юклари маҳкам боғланган туялар қанча шатталамасин, юклари ағдарилмас ва улар юк-пуки билан ўрмонга қочиб, ғойиб бўлардилар. Шу алфозда Қандаҳорга қараб кетаётганларида икки юзга яқин туя қочиб кетган бўлса керак. Шу хилда Сиви яқинига етиб келишди. Шоҳ Ҳусайн мирзонинг мулозими Маҳмуд карвонбоши Сивида эди, у қалъани эгаллаб, беркиниб олди.

Ҳазратлари Сивидан олти куруҳ нарида тўхтадилар. Шу аснода «Мирулло Дўст билан Бобо Жужук Кобулдан Сивига келганига икки кун бўлди ва Шоҳ Ҳусайн мирзонинг олдига кетишмоқда», деган хабар келди.

Мирзо Комрон Шох Ҳусайн мирзога сарполар, тўбичоқ отлар ва жуда кўп мевалар юбориб, унинг кизини ўзига сўратибди. Ҳазратларининг ўзлари Хожа Ғозийга қараб: «Сен билан Аллоҳ Дўст орасида ота ва болалик муносабати бор, шунинг учун унга бир хат ёзиб юбор, Мирзо Комроннинг бизга муносабати қандай экан ва агар биз унинг олдига борсак, қандай кутиб оларкин?» – деб буюрдилар.

Подшоҳ ҳазратлари Хожа Касакка, Сиви тарафга бориб, Мирулло Дўстга айт, бизнинг олдимизга келиб кўрсалар, яхши бўларди, деб айтдилар. Ўша Хожа Касак Сивига қараб кетди. Ҳазратлари [подшоҳ] то сен келмагунингча, бу ердан кўчмаймиз, дедилар. У Сивига яқин борганида Маҳмуд карвонбоши уни тутиб: «Бу ерга нима иш билан келдинг?» – деб сўрайди. У: «От ва туя сотиб олиш учун», – дейди. Карвонбоши: «Бунинг ёнини ва бош кийимини текширинглар, эҳтимол, Аллоҳ Дўст ва Бобо Жужукка вожиб фармон келтирган бўлса», – дейди.

Уни тинтув қилишганда, ёнидан хат чиқади, у хатни бирон ёққа бекитишга улгурмаган эди. Хатни олиб ўқийди ва қайтиб бермайди. Ўша заҳоти Аллоҳ Дўст ва Бобо Жужукни қалъани ичкарисига олиб кириб, уларга анвои кўполликлар кўрсатади. «Бизнинг бунинг келишидан хабаримиз йўқ, бу киши менинг кўлимда сабоқ олган, Хожа Ғозий бизга яқинлик жиҳати бор эди ва Мирзо Комроннинг олдига эди, шунинг учун хат ёзган», – деб қасам ичади. Маҳмуд Касакни бир гуруҳ ҳамроҳлари билан Шох Ҳусайн ҳузурига жўнатишга қарор қилди. Мируллоҳ билан Бобо Жужук кечаси билан Маҳмуднинг олдига қолиб, уни юмшатдилар ва уни тутқундан халос қилдилар.

Мирулло Дўст ҳазратларига [подшоҳ] уч юз анор ва юз беҳи бериб жўнатдилар, кўлга тушишдан кўркиб, арзларини ёзмадилар. Аммо: «Агар Мирзо Аскарининг ёки амирларнинг арзномаси етиб келган бўлса, подшоҳ ҳазратларини кўришни хоҳласалар, Кобулга бориш ёмон бўлмайди, акс ҳолда Кобулга боришни маслаҳат кўрмаймиз. Ахир ҳазратларининг одамлари кам, Худо билади не ҳодисалар рўй беради», – деб оғзаки айтиб юбордилар. Касак келиб, арзга етказди.

Ҳазратлари «Энди нима қилсам экан?» деб ҳайратланиб, ўйга толдилар. Кенгаш қилдилар. Турди Муҳаммадхон билан Байрамхон кенгаш бердиларки, Қандаҳорга чегарадош Шимолиён ва Шоли Мастонга азму жазм қилишдан ўзга чора йўқ. Чунки ўша атрофда афғонлар кўп, уларни ўз томонимизга тортамиз, Мирзо Аскарининг амирлари ва мулозимлари ҳам биз томонга қочиб ўтсалар керак, дедилар.

Алқисса, ўзаро шундай қарорга келишиб, кўча-кўча Қандаҳорга қараб силжидилар.

Шоли Мастон яқинидаги Рали номли манзилга кўндилар. Бу ерда ёмғир, қор ёғиб, ҳаво ниҳоятда совуқ эди. Бу ердан Шоли Мастонга қараб кетишга қарор қилинганди. Намози аср вақтида бир ўзбек йигит қирчанғи отда келиб, наъра тортди ва: «Ҳазратлари тезда отлансинлар, йўлда гапимни арзларига етказаман, вақт оз, ҳозир гапириб ўтиришга фурсат йўқ», – дедилар.

Ҳазратлари ўша заҳоти отга миндилар, шовқинсурон бошланди ва подшоҳ йўлга тушдилар. Икки ўк етар масофага борганларида подшоҳ ҳазратлари Ҳожи Муаззам ва Байрамхонни Ҳамидабонубегимни

келтиришга юбордилар. Булар келиб бегимни отлан-
тирдилар. Жалолиддин Муҳаммад Акбар подшоҳни
олиб кетишга имконлари бўлмади. Бегим подшоҳга
кўшилиш учун ўрдадан чиқиши ҳамоно Мирзо Аска-
рий икки минг отлиқ билан кириб келдилар ва тўс-
тўполон кўтарилди.

Етиб келиши билан оқ ўрданинг дарвозасига шо-
шилдилар ва: «Подшоҳ қаердалар?» – деб сўрадилар.
Одамлар: «Овга кетганларига анча вақт бўлди», –
дедилар. Подшоҳ чиқиб кетишга улгурганини
билдилар. Сўнгра Жалолиддин Муҳаммад Акбар
подшоҳни бирга олиб, ҳамма подшоҳ одамларини
ўлдириб, Қандаҳорга олиб кетдилар. Муҳаммад Ак-
бар подшоҳни ўз аёли Султонимбегимга топширди-
лар. Мирзо Аскарининг аёли Султонимбегим ўта
меҳрибонлик кўрсатиб, ғамхўрлик қилдилар.

Подшоҳ отга миниб, тоғ тарафга юзландилар ва
тўрт курухча йўл босдилар. Шундан сўнг шиддат би-
лан олға юрдилар.

Ўша пайтда Байрамхон, Хожа Муаззам, Хожа Ни-
ёзий, Надим кўка, Равшан кўка, Ҳожи Муҳаммадхон,
Бобо Дўст бахши, Мирзо Қулибек Чўлий, Ҳайдар
Муҳаммад Ахтабеги, Шайх Юсуф Чўлий, Иброҳим
эшик оға, Яъқуб кўрчи, Анбар нозир, Малик Мухтор,
Сунбул Мирҳазор, Хожа Касакдан иборат жамоат
унинг мулозаматида эдилар.

Хожа Ғозий, мен ҳам уларнинг мулозамати-
да эдим, дейди. Бу жамоа ҳазратлари билан бирга
жўнадилар. Ҳамидабонубегим айтишича, ўттиз киши
билан бирга эдилар ва аёллардан Ҳасан Али эшик
оғанинг аёли ҳам улар билан бирга эди.

Хуфтон намози вақтидан ўтганда, тоғнинг таги-
га етиб келдилар. Тоғни қалин қор босган, тоғ те-

пасига чиқишга йўл йўқ эди. Ноинсоф Мирзо Аскар-
рий орқадан етиб келмасайди, деб ҳадиксирашарди.
Аранг йўл топиб, тоғ тепасига кўтарилдилар ва ке-
часи билан қор тагида қолдилар. Ўша пайтда олов
ёқишга ўтин ҳам топилмади, ейишга ҳам ҳеч вақо йўқ
эди. Очлик ёмон қийнарди, одамлар чидай олмасди-
лар.

Ҳазратлари бир отни сўйинг, деб буюрдилар. Отни
сўйгач, ош пиширишга қозон топилмасди. Дубулғада
гўшт пишириб, кабоб қилишди. Тўрт томонда олов
ёқишди. Ўзларининг муборак қўллари билан кабоб
пишириб едилар. Ўз муборак тиллари билан баён
қилишларича, қаҳратон қишда бунчалик совқотмаган
эканлар.

Шундай қилиб, тонг отгач, яна бир тоғни кўрсатиб:
«Ўша ерда одамлар яшайди, у ерда балужлар тури-
шади, шу ёққа боришимиз керак», дейишди. Йўлга
тушдилар. Икки кун деганда у ерга етиб бордилар.

Бир нечта уй кўрдилар. Бу уйларда биё-
бон девларидан иборат бир қанча ёввойи балуж-
лар ўтиришарди. Ҳазратлари билан ўттизга яқин
киши бор эди. Балужлар уларни кўришлари билан
хаммалари тўпланишиб келишдилар. Ҳазратлари
чодирда подшоҳона қиёфада ўтирганларини кўриб,
узоқдан ҳазратларининг ўзлари эканини пайқадилар.
Ўзаро: «Агар биз буларни тутиб, Мирзо Аскарининг
олдига олиб борсак, буларнинг яроқларини, албатта,
бизга беришади, балки ундан ортиқроқ нарса ҳам
инъом қилар», – деб гаплашардилар. Ҳасан Али эшик
оғанинг хотини балуж эди ва у балуж тилини билар-
ди. У бу биёбон девларининг хаёли бузуклигини маъ-
лум қилди. Эртаси куни бу ердан кўчмоқчи бўлишди.

Балужлар: «Бизнинг бошлиғимиз ҳозир бу ерда йўқ, у келгандан кейин кўчинглар», – дейишди.

Кеч кириб қолгани учун кечаси билан ҳушёр туришди. Кечаси алламаҳал бўлганда ўша бошлиқ балуж келиб, подшоҳнинг ҳузурларига кирдилар ва: «Мирзо Комрон ва Мирзо Аскарининг фармони келди. Унда эшитишимизча, подшоҳ сизларнинг уйлариңизга ташриф буюрганмишлар. Агар ўша ерда бўлсалар, зинҳор-базинҳор уни кўйманглар, уни тутиб, бизнинг олдимизга олиб келинглр. От ва молмулки сизларга тегади. Подшоҳни Қандаҳорга келтиринглр, деб ёзибдилар. Мен подшоҳни кўрмасимдан аввал хаёлим бузуқ эди. Ҳозир ҳазратларининг ҳузурига келганимдан кейин менинг жоним, хонадоним ва беш-олти фарзандим, ҳаммаси ҳазратларининг бош-кўзига, балки ҳазратларининг бир тола сочларига садақа. Ҳазратлари қаерга истаса, бораверсинлар. Мирзо Аскарий мени нима қилса қилсин», – деди.

Ўша балужга бир парча лаъл, марварид ва бошқа нарсалар иноят қилдилар. Эртаси куни кўчиб, Бобо Ҳожи қалъаси томонга ташриф буюрдилар.

Икки кундан кейин етиб келдилар. Бу қалъа Гармсер вилоятининг ичида, дарёнинг лабида жойлашган ва у ерда бир гуруҳ сайидлар яшашади. Улар ҳазратларига таъзим бажо келтиришди ва меҳмондўстлик кўрсатишди. Эртаси куни Хожа Аловуддин Маҳмуд Мирзо Аскарийдан қочиб келди. Бир қатор хачир ва от, чодир ва бошқа бисотларини ҳазратларига тортиқ қилишди. Шундан сўнг кўнгил хотиржам тортди.

Индинига Ҳожи Муҳаммадхон Кўкай ўттиз-қирк отлиқ билан келди ва бир гала хачир тортиқ қилди.

Ака-укаларнинг ўзаро келишмовчилиги ва амирларнинг орасида ҳамжиҳатлик йўқлигидан, чорасиз қолиб, шундай маслаҳатга келишдики, барча мавжудотларнинг сабабчиси ҳазратларига таваккал қилиб Хуросонга кетишга азму жазм қилишди. Йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, ахийри Хуросон минтақасига етиб келишди.

Ҳилманд дарёсига етиб келганида Шоҳ Таҳмос бу хабарни эшитиб, Ҳумоюн подшоҳни шу кўйга солган ва борлиқнинг яратувчиси бу ерларга олиб келган бу кажрафтор, ғаддор, носозгор фалакнинг ишларидан ҳайратга тушиб, фикрга толдилар.

Барча аҳоли ва валийлар, олийзот ва олийнасаблар, катта-кичикни жамлаб, подшоҳ ҳазратларига пешвоз чиқардилар. Улар ҳаммаси Ҳилманд дарёсигача келишди. Шоҳ [Таҳмос]нинг укалари Баҳром мирзо, Алфоз мирзо ва Сом мирзо ҳаммани уларнинг истикболига жўнатди. Барчалари шоҳ ҳузурига келдилар ва иззат-икром билан ҳазратларини олиб келдилар.

Яқинроқ етиб борганларида шоҳнинг укалари унга хабар бердилар. Шоҳнинг ўзи ҳам отга миниб ҳазратларининг истикболига чиқдилар. Улар бири бири билан дийдор кўришишди. Бу икки юксак мартабали подшоҳнинг ошначилиги ва ҳамжиҳатлиги худди бир пўст ичидаги икки бодом мағзининг бири бирига яқинлигидай эди. Улар орасидаги ихлос ва иттифоқ шу даражага етдики, ҳазратлари у ерда бўлган бир қанча муддат ичида кўпинча шоҳ уларнинг манзилларига келардилар ва шоҳ келмай қолган куни ҳазратлари уларнинг олдига ташриф буюрардилар.

Хуросонда бўлган даврларида ҳамма боғу бўстонларни, Султон Хусайн мирзо барпо қилган ва ундан олдин қурилган олий иморатларни барчасига сайр қилдилар ва Ироқда бўлган пайтларида саккиз марта овга чиқдилар. У [шоҳ Таҳмос] ҳар гал овга чиққанларида ҳазратларини ҳам таклиф қилардилар.

Ҳамидабонубегим ё кажавада, ё тахтиравонда ўтириб томоша қилардилар. Шоҳнинг синглиси малика Султоним отга миниб шоҳнинг орқа томонида турардилар. Ҳазратлари: «Овда шоҳнинг орқасида бир заифа отга миниб турарди ва унинг жиловида бир оппоқ соқолли турарди», – деб гапиргандилар. Одамлар: «Бу шоҳнинг синглиси малика Султоним», – дедилар. Хулласи калом, шоҳ [Таҳмос] ҳазратларига ҳаддан зиёд меҳрибонлик ва мурувват кўрсатар, оталарча ғамхўрлик қилардилар.

Бир куни малика Султоним Ҳамидабонубегимни меҳмондорчиликка таклиф қилганди. Шоҳ синглисига: «Агар меҳмондорчилик қилсангиз, шаҳардан ташқарида маърака барпо қилинг», – дегандилар. Шаҳардан икки қурух наридаги бир кўркам майдон саҳнида чодир тикиб, боргоҳлар барпо қилгандилар, соябонлар ва пештоқлар тиклагандилар. Хуросонда ва ўша томонларда шоҳона чодир тикилиб, орқа томони бекитилмасди, подшоҳ ҳазратлари эса тарвузга ўхшаш юм-юмалоқ чодир қурадилар. Шоҳнинг одамлари чодир, шийпон ва айвону соябонлар қуриб, гир атрофини ранг-баранг чийлар билан ўрагандилар. Ҳаммаси бўлиб ясан-тусан қилган мингга яқин, шоҳнинг қариндош-уруғлари: шоҳнинг аммаси, опасингиллари, ҳарами, хонлар ва султонларнинг аёллари ҳамда амирларнинг оиласи тўпланишганди.

Ўша кунни малика Султоним Ҳамидабонубегимдан: «Ҳиндистонда ҳам соябон ва айвонлар бўладими?» – деб сўрайди. Бегим унга жавобан: «Хуросонни икки донг¹, Ҳиндистонни олти донг, дейдилар. Ҳар қалай, икки донгда битган нарса тўрт донгда ундан аълороқ битса керак», – дейди. Шоҳнинг синглиси малика Султоним Ҳамидабонубегимнинг сўзини кувватлаб: «Амма, сиз ҳам ажойиб одамсиз-а, қаёқдаги гапларни гапирасиз. Икки донг қаёқда-ю, тўрт донг қаёқда, албатта, ундан яхшироқ ва афзалроғи топилади», – деб аммаларига жавоб беради. Бу маърака ва йиғинни кун бўйи яхши ўтказадилар.

Таом тортилган пайтида амирларнинг хотинлари ўринларидан туриб хизмат қилишарди ва шоҳнинг ҳарамлари малика Султонимнинг олдига ош тортишарди. Ундан ташқари, зардўзи қилинган ва бошқа турли матолардан кераклигича Ҳамидабонубегимга сарпо беришади. Шоҳ [Таҳмос] хуфтон намозига ча подшоҳнинг манзилида бўлдилар. Шундан сўнг Ҳамидабонубегим ўз уйларига қайтганларини эшитиб, подшоҳнинг олдидан туриб, ўзларининг уйларига кетадилар. Шу даражада иззат-икром ва ройиш кўрсатардилар.

Шу орада ўзининг вафодорлиги, собиқ хизматларига қарамай, ўша бегона ва хавф-хатарга тўла юртда бевафолик қилди.

Подшоҳ ҳазратларининг туморларида бир нечта дона қимматбаҳо лаъл бўларди. Ҳазратлари ва Ҳамидабонубегимнинг ўзлариёқ биларди. Учинчи кишининг ундан хабари йўқ эди. Агар подшоҳ

¹ 6/1 қисми. Бу ерда дунёнинг 6/1 қисми назарда тутилмоқда.

бирон жойга ташриф буюргудай бўлса, бу туморни Ҳамидабонубегимга топширарди. Бир куни бегим бошини ювишга кетдилар. Ўша туморни кир ўрайдиган сочикка тугиб, подшоҳ каравотининг бош томонига бекитдилар. Равшан кўка фурсатни бой бермай, бешта лаълни ўғирлайди ва Хожа Ғозий билан тил бириктириб, уларни Хожа Ғозийга топширади. Бироз вақтни ўтказиб, сарфламоқчи бўлишади.

Ҳамидабонубегим бошини ювиб қайтганидан сўнг подшоҳ ҳазратлари ўша туморни бегимга бердилар. Бегим қўлида турган туморнинг вазни камайиб қолганини дарҳол пайқайди. Бегим буни подшоҳга айтади.

Ҳазратлари: «Бу қанақа гап бўлди? Сиз билан мендан бошқа учинчи кишининг бундан хабари йўқ эди. Нима бўлганин? Ким олганин?» – дедилар. Улар хайрон бўлиб қолдилар.

Бегим укалари Хожа Муаззамга шундай иш бўлди, деб айтади. «Агар шундай бир пайтда укалик бурчингизни бажо келтирсангиз ва бу ишни ортиқча шовшувсиз, бир йўлини қилиб сўраб-суриштирсангиз, мени бу хижолатпазликдан қутқарсангиз, соз иш бўлур эди. Йўқса, то тирик эканман подшоҳнинг олдада юзим шувут бўлади», – дейди.

Хожа Муаззам: «Хаёлимдан бир фикр ўтди: мен подшоҳ ҳазратларига яқинлигимга қарамай, бир орик қирчанғи от сотиб олишга қурбим етмайди. Хожа Ғозий ва Равшан кўка, аксинча, ўзларига тўбичоқ отлар сотиб олишган, лекин ҳали тилласини беришмаган. Уларнинг бу харидлари бир нарсага умидворлиги бўлмаса, бежиздан эмас», – дейди.

Бегим эса: «Эй, ука, опа-укаликни кўрсатиш вақти келди. Бу олди-сотдини, албатта, суриштириш керак», – дейди. Ҳожи Муаззам: «Моҳи чечам, сиз ҳеч кимга бу гапни айтманг. Иншооллоҳ, ҳақ жойида қарор топади, деб умид қиламан», – дейди.

Бу ердан тўғри ўша савдогарларнинг олдига боради ва улардан: «Бу отларни қанчага сотдингиз? Қачон тилласини берасиз? Бу тиллаларни қай тариқа адо қиласиз?» – деб сўрайди. Савдогарлар: «Бизга бу икки шахс лаъл берамиз деб ваъда қилишди ва отларни олиб кетишди», – дейди.

Ҳожи Муаззам у ердан Хожа Ғозийнинг хизматкорини олдига келади. Ундан: «Хожа Ғозийнинг кийим-кечак бўҳчаси ва бор буди қаерда туради?» – деб сўрайди. Хожанинг еtimi: «Бизнинг Хожамизнинг бўҳча ва ашқол-дашқоли йўқ, битта тақияси бор, уни ухлаётганида гоҳи бошига, гоҳи қўйнига солиб ётади», – дейди.

Хожа Муаззам гап нимадалигини фаҳмлайди. Кўнглига келадики, ўша лаъллар Хожа Ғозийнинг қўлида ва уларни тақиясида сақламоқда. У ҳазратларининг олдига келиб: «Мен Хожа Ғозийнинг тақиясида ўша лаълларни дарагини топдим. Мен бир йўлини қилиб, уни ўғирламоқчиман. Агар Хожа Ғозий ҳазратларининг олдига келиб, мендан шикоят қилса, ҳазратлари менга ҳеч нарса демасинлар», – дейди. Ҳазратлари буни эшитиб, табассум қиладилар.

Хожа Муаззам ўша кундан бошлаб, Хожа Ғозийга ҳазил-мутойиба ва қочирим қила бошлайди.

Хожа Ғозий келиб, подшоҳ ҳазратларига арз қилади: «Мен бир бечораҳол кишиман, ўзимга яраша обрў-иззатим бор. Бу қандай гапки, Хожа Муаз-

зам кичик ёшида бўлишига қарамай, бу бегона вилоятда мен билан ҳазил-мутойиба ва мазах қилади, мени таҳқирлайди?» Подшоҳ ҳазратлари: «Ҳечкиси йўқ, ёши кичик, бирон нарса хаёлига келиб қолган ва бу дилхираликлардан бироз кўнгил очиш учун беадаблик қилган бўлса керак, сиз ҳеч нарсани кўнглингизга олманг, у ёш бола», – дейдилар.

Бир куни Хожа Ғозий девонхонага келиб ўтирган эди. Хожа Муаззам уни ғафлатда қолдириб, тақиясини бошидан юлиб олади. Унинг ичидан тенги йўқ лаълларни олиб, подшоҳ ҳазратлари ва Ҳамидабонубегимнинг олдиларига олиб келиб қўяди. Подшоҳ ҳазратлари табассум қиладилар, Ҳамидабонубегим хурсанд бўладилар. Хожа Муаззамга офаринлар ва раҳматлар айтишади.

Хожа Ғозий ва Равшан кўка ўз қилмишларидан шарманда бўлиб, ҳар иккаласи шоҳ [Таҳмос]нинг олдига боришади ва шоҳга хуфёна бир нарсаларни етказишади. Шундай гапларни айтишадики, шоҳнинг кўнглида хиралик пайдо бўлади.

Подшоҳ ҳазратларига маълум бўладики, шоҳнинг ихлос ва эътиқоди бурунгидай эмас. Дарҳол нимаики лаъл ва жавоҳири бўлса, ҳаммасини шоҳга тортик қилиб жўнатадилар. Шоҳ подшоҳга, бизни бир-биримиздан бегона қилган Хожа Ғозий ва Равшан кўканинг гуноҳи, бўлмаса биз сизни ўзимиз билан ягона ҳисоблардик, дейди.

Ҳар иккала подшоҳ қайтадан яқдил бўлишди ва бир-бирига нисбатан кўнглидаги ғуборни чиқариб юборишди. Ўша икки харомхўр ҳар иккала подшоҳ томонидан рад қилинди. Подшоҳ ҳар иккаласини шоҳга топширди. У лаълларни қандай қилиб бўлса

хам, қачон бўлса ҳам қайтиб олдилар, уларни эса тутқунга солишни буюрдилар.

Подшоҳ ҳазратлари Ироқда [Хуросон] бўлган даврларининг охиригача хурсандчилик билан ўтказдилар. Шоҳ турли йўллар билан кўнгиллари кўтарар ва подшоҳ ҳазратларига ажойибу ғаройиб совғалар жўнатар эдилар. Ниҳоят, ўз ўғлини, хонлар, султонлар ва амирларини подшоҳ ҳазратлари билан бирга ёрдамга тайинлаб, кўнгилдагидай яроқ, чодир-ру ўтовлар, соябону айвонлар, ипак гиламлар, терма шолчалар ва ҳар хил уй анжомларидан кераклигича: тўшакхона, хазинахона, ҳар хил корхоналар; бовурчихона (ошхона) ва ҳашаматли мулозимлар хонаси тайёрлаб, қутлуғ соатда бу икки подшоҳи олиймақом бир-бирларига рухсат беришди.

Подшоҳ ҳазратлари у ердан Қандаҳор томонга йўл олдилар. Подшоҳ ҳазратлари ўша пайтда бу икки бевафонинг гуноҳини шоҳдан тилаб, уларни кечириб, ўзлари билан бирга Қандаҳорга олиб кетдилар.

Подшоҳ ҳазратларининг Хуросондан қайтиб, Қандаҳорга келаётганини эшитган Мирзо Аскарӣ Жалолиддин Муҳаммад Акбар подшоҳни Кобулга, Мирзо Комроннинг ҳузурларига жўнатдилар. Мирзо Комрон уни бизнинг аммамиз Хонзодабегимга – она-жонимга топширдилар.

Аммамиз уни олиб боққанларида Жалолиддин Муҳаммад Акбар подшоҳ икки ярим ёшда эди. Уни жуда яхши кўрардилар. Қўл-оёғини ўпардилар ва худди укам Бобуршоҳнинг қўл-оёқларининг ўзгинаси, жудаям ўхшаш, дердилар.

Подшоҳ ҳазратларининг Қандаҳорга келганлари аниқлангач, Мирзо Комрон Хонзодабегим

ҳазратларига ялиниб-ёлвориб: «Сиз давлат томонидан подшоҳнинг ҳузурига Қандаҳорга боринг, бизни яраштириб қўйинг», – деб сўрарди.

Хонзодабегим ҳазратлари Акбар подшоҳни Мирзо Комронга топширдилар, Мирзо Комрон ўз аёлларига топширдилар ва зудлик билан Қандаҳорга кетдилар.

Подшоҳ ҳазратлари Қандаҳорга келганларидан сўнг Мирзо Комрон ва Мирзо Аскарини қирқ кун камал қилдилар. Сўнг Байрамхонни Мирзо Комроннинг олдига элчиликка юбордилар.

Мирзо Аскарини ожиз ва забун ҳолатда ташқарига чиқиб, гуноҳидан ўтишларини сўради ва подшоҳ ҳазратларининг хизматларига етишди. Подшоҳ ҳазратлари Қандаҳорни олиб, зафар кучдилар ва шох [Тахмос]нинг ўғлига бердилар. Бир неча кундан сўнг шоҳнинг ўғли тоби қочиб ўлди. Подшоҳ ҳазратлари Байрамхон келганидан кейин Қандаҳорни унга бердилар.

Ҳамидабонубегимни ҳам Қандаҳорда қолдириб, Мирзо Комроннинг орқасидан йўлга тушдилар.

У билан бирга кетаётган онажоним Хонзодабегим Қабалҳак деган жойга етганда, уч кунгача иситмаланди. Табиблар тузатишга қанча уринмасин, фойдаси бўлмади.

Тўртинчи куни сана тўққиз юз эллик бирда Ҳақ раҳматига етишдилар. Ўша Қабалҳак мавзесида дафн қилдилар. Уч ой ўтгандан сўнг олиб келиб, подшоҳ отам ҳазратларининг мақбарасига қўйдилар.

Мирзо Комрон Кобулда бўлган бир неча йил давомида ҳеч қачон юриш қилмагандилар. Подшоҳ ҳазратларининг келишларини эшитиб, бирданига

чопқин ясашга ҳаваслари кўзиб қолди. Чопқин ясаш учун ҳазоралар¹ томонга жўнади.

Шу аснода дарвешлик гўшасини ихтиёр қилган Мирзо Ҳиндол подшоҳ ҳазратларининг Ироқ ва Хурондан қайтганлари ҳамда Қандаҳор устидан ғалаба қозонганларини эшитиб, фурсатни ғанимат билиб Мирзо Ёдгор Носирни сўратиб: «Подшоҳ келиб, Қандаҳорни фатҳ қилибди. Мирзо Комрон сулҳ тузиш учун Хонзодабегимни жўнатган эдилар. Подшоҳ бу тариқа сулҳни қабул қилмадилар. Подшоҳ ҳазратлари Байрамхонни элчи қилиб жўнатгандилар. Мирзо Комрон Байрамхоннинг сўзларига кўнмадилар. Ҳозир подшоҳ Қандаҳорни Байрамхонга топшириб, Кобулга қараб келмоқдалар. Келинг, сизу биз бир-биримиз билан аҳду паймон қилиб, ҳийла билан подшоҳ ҳазратлари олдига етиб олайлик», – деди. Мирзо Ёдгор Носир рози бўлди. Бу икков ўзаро аҳду паймон туздилар.

Мирзо Ҳиндол: «Сиз қолишдан қочишни афзал кўринг. Мирзо Комрон эшитгач, албатта, менга, Мирзо Ёдгор Носир қочибди, сиз бориб кўнглини тинчитиб, олиб келинг, дейиши аниқ. Мен боргунимча, сиз аста-секин кетаверинг. Мен етиб олганимдан сўнг иккаламиз биргалашиб, имкон борича тезроқ подшоҳ ҳазратларининг хизматларига етишамиз», – дейди. Мирзо Ёдгор Носир қарорни бир жойга кўйиб, қочади. Мирзо Комронга хабар кетади. Мирзо Комрон шу ондаёқ қайтиб Кобулга келади ва Мирзо Ҳиндолни тилатиб: «Сиз бориб Мирзо Ёдгорнинг кўнглига таскин бериб олиб келинг», – дейди.

¹ Ҳазора – жой, кент, қасабага ўхшаш ҳудуд.

Улар шу заҳоти отга миниб, бор кучи билан унга етиб, ҳамроҳ бўладилар. У ердан илгарилаб, беш-олти кунда келиб, ҳазратларининг хизматларига мушарраф бўладилар. Улар ҳазратларига Такия Ҳимор йўли билан кетиш керак, деб арз қиладилар.

Ҳижрий 951 сана муборак рамазон ойининг тўққизиди Такия Ҳиморга тушдилар. Ўша куниёк Мирзо Комронга хабар етиб борди. Мирзо Комрон бир ажиб изтиробга тушди. Ўша заҳоти чодирларни олиб чиқиб, Гузаргоҳ қаршисида тикди.

Подшоҳ ҳазратлари рамазон ойининг ўн биринчи куни Жулга тепада тушдилар. Мирзо Комрон ҳам жанг қилиш мақсадида унинг рўпарасига тушди. Шу орада Мирзо Комроннинг барча амирлари ва сипоҳийлари қочиб келиб, подшоҳ ҳазратларининг оёқларини ўпишга мушарраф бўлдилар.

Мирзо Комроннинг донғи кетган амирларидан бири Бопус ўз жамоаси билан қочиб келиб, ҳазратларининг пойи қадамларини ўпишга муяссар бўлдилар.

Мирзо Комрон якка-ёлғиз қолдилар. Теварак-атрофида ҳеч ким қолмаганини кўргач, донғи кетган амирларидан бўлган Бопуснинг уйи шу яқинда эди, бориб унинг эшик деворини бузиб, вайрон қилдилар. Аста-секин юриб, Наврузий боғи ва Гулруҳбегим қабристонини олдидан ўтиб, ўн икки минг отлиғини ташлаб кетдилар.

Қоронғи тушгач, ўша йўл билан кўл ёқасидаги Бобо Даштийга келиб тўхтадилар ва Мирзонинг қатта қизи Ҳабибабегим, Мирзо Комроннинг ўғли Иброҳим Султон мирзо, Хизрхоннинг акасининг қизи Ҳазорабегим, бегим ҳарамининг синглиси Моҳбегим,

Ҳожибегимнинг онаси Меҳрафруз бека ҳамда Боқи кўканинг барчасини олиб келинг, деб Дўстий кўка ва Жўғихонни юбордилар. Ниҳоят, бу гуруҳ Мирзо Комронга ҳамроҳ бўлдилар ва Мирзо Тата билан Бакарга қараб йўл олдилар.

Бакар йўлида жойлашган Хизрхоннинг вилоятига етганда Ҳабибабегимни Оқ Султонга никоҳлаб бердилар, ўзлари эса Бакар ва Тата томонга жўнадилар. Подшоҳ ҳазратлари 12-рамазон куни кечаси соат 12 дан ўтганда ғалаба ва саодат билан Болои Ҳисорга келиб тушдилар. Подшоҳ хизматларига мушарраф бўлган Мирзо Комроннинг одамлари ноғора чалиб ҳазратларининг хизматларида Кобулга кириб келдилар. Шу ойнинг ўн иккинчи куни, онамиз ҳазратлари Дилдорбегим, Гулчеҳрабегим ва бу ҳақир ҳазратларининг дийдорларига мушарраф бўлдик.

Уларнинг мулозаматларидан беш йил давомида маҳрум эдик. Бу жудолик азобидан ва чеккан кулфатларимиздан халос бўлиб, ул валинеъматнинг висоли давлатига мушарраф бўлдик. Уларни кўришимиз билан ғам тўла дилга ҳузур, хира тортган кўзларга нур тўлди. Хурсандчиликдан ҳадеб шукроналик намозини адо этардик.

Чауса, Канауж ва Бакар жанглирида қатнашиб, ўша жангу жадалларда ҳазратларининг тўдаларида бўлган ва шаҳид кетган, хаста одамларнинг бевалари, етимлари ҳамда аҳли оиласига вазифа ва рутба, ерсув, куллар иноят қилардилар. Ҳазратларининг давлат тепасида турган пайтларида лашкар одамлари, раият ва бошқалар осуда, роҳат-фароғатда яшадилар. Аксар кишилар ҳазратларининг умри узок бўлишини тилаб, дуои фотиҳа қилардилар.

Бир неча кундан сўнг Ҳамидабонубегимни тиладиб, Қандаҳорга одамларини юбордилар. Ҳамидабонубегим келганларидан кейин Жалололидин Муҳаммад Акбар подшоҳнинг хатна тўйини қилдилар. Суннат тўйи анжомларини тайёрлашга қилишилди.

Наврўздан сўнг ўн етти кун шодиёналар бўлиб, кўк либос кийишди. Ўттиз-қирққа яқин қизларга кўк кийим кийиб, тоғнинг тепасига чиқишга ҳукм бўлди. Бир Наврўзда Ҳафт Додарон тоғига чиқишди. Аксар халқ ҳузур-ҳаловатда ва фароғатда яшарди.

Муҳаммад Акбар подшоҳ беш ёшга тўлганда, Қобулда хатна тўйи қилишди. Тўйни ўша катта девонхона ичида ўтказишди. Ҳамма бозорни безатишди. Мирзо Ҳиндол, Мирзо Ёдгор Носир, султонлар билан амирлар безаш учун кўркам ва чиройли жойларни тиклашганди. Бекабегимнинг боғида бегимлар ва заифалар ажойиб жойлар ҳозирлашганди. Барча мирзолар ва амирлар сочқини ўша девонхона боғига олиб келишганди.

Бир ажойиб ва ғаройиб маърака бўлди. Одамларга кўркам либослар ва кўпдан-кўп сарполар улашилди.

Раият, уламою фузало, ғарибу ғуробо, бой ва камбағаллар, каттаю кичик барча инсонлар тинчосуда ҳаёт кечирдилар.

Шундан сўнг Зафар қалъасига йўл олдилар. Бу қалъада Мирзо Сулаймон турарди. У жанг қилишга чиқди. Тўкнаш келгач, қаршилиқ кўрсатишга тоб беролмади ва қолишдан қочишни афзал билди.

Подшоҳ ҳазратлари ғалаба ва саодат билан Зафар қалъасига кирдилар. Кешимда подшоҳнинг ўзлари ташриф буюргандилар.

Ўша пайтда муборак вужудларида андак беморлик аломати зоҳир бўлди ва ўша куннинг эртасига хушдан кетдилар. Хушларига келгач, Мунъимхоннинг укаси Фазойилбекни Кобулга юбордилар. «Сен бор, Кобул аҳлига тасалли бериб, тинчлантир, бир амаллаб кўнглини кўтар. Ҳазратлари сал тоблари йўқ эди, лекин хайрлик билан ўтиб кетди деб айт», – дедилар.

Фузайлбек Кобулга кетишдан бир кун олдин [кимдир] Кобулга борган эди. Кобулдан ёлғон хабар Бакардаги Мирзо Комронга етиб борганди. Мирзо Комрон ўша ондаёқ жадаллик билан Кобулга юриш бошлайди. Келганда Зоҳидбекни қатл қилишади ва Кобулга қараб жўнайди.

Саҳар пайти Кобул халқи ғафлатда қолиб, дарвозаларни ҳар кунгидай очишади. Сув ва ўт ташувчи ҳамда бошқалар кириб-чиқиб туришарди. [Улар] ўша одамлар оммасига қўшилиб, қалъа ичига кириб олдилар. Ўша пайтда ҳаммомда бўлган Муҳаммад Али Тоғайни дарҳол ўлдирдилар ва Мулло Абдулхолиқ мадрасасига тушдилар.

Ҳазратлари Зафар қалъасига ташриф буюрганларида Навкорни ҳарам дарвозасига тайинлагандилар. Мирзо Комрон: «Болои Ҳисорда ким?» – деб сўрадилар. Биронтаси Навкор деб айтган бўлса керак. Навкор бу хабарни эшитиб, ўша замониёқ аёллар кийимини кийиб, у ердан чиқиб кетаётган эди. Мирзо Комроннинг одамлари – Ҳисорнинг дарвозабонларини тутиб олдилар ва Мирзо Комроннинг олдига олиб келдилар. Улар «Қаманглар», деб буюрдилар.

Ундан сўнг Мирзо Комроннинг одамлари Болои Ҳисорга бордилар. Ҳарам аҳлининг беҳисоб асбоб-ан-

жомини талон-торож қилдилар ва Мирзо Комроннинг саркорига топшириб, бекитиб қўйдилар. Катта ёшдаги бегимларни Мирзо Аскарининг уйига ўтқизадилар. Уйнинг эшигини ғишт, оҳак ва шағал билан уриб бекитдилар. Бу уйнинг тўрт девори устидан бегимларга сув ва овқат беришарди. Мирзо Ёдгор Носир турган уйга Хожа Муаззамни ўтқизадилар. Ҳазратларининг ҳарамлари ва бошқа бегимларнинг жойига ўз аҳли оиласини жойлайдилар. Қочиб, ҳазратларининг хизматларига ўтган сипоҳийларнинг аҳли оиласи ва болаларига ўта қўпол муомала қиладилар. Ҳар бирининг уйини талон-торож қилишади. Оила аҳлининг ҳар бирини биронтасига беришади.

Ҳазратлари Мирзо Комрон Бакардан келиб, шундай ишлар қилганини эшитгач, Зафар қалъаси ва Андаротдан чиқиб дабдабаю саодат билан Кобулга қараб йўл оладилар. Зафар қалъасини Мирзо Сулаймонга иноят қиладилар.

Ҳазратлари Кобул атрофига етиб келгач, Мирзо Комрон волида ҳазратлари ва мени уйдан чақиртириб, волидам ҳазратларига қўрбегининг уйида бўлинг, деб ҳукм қилдилар. Менга эса, мана шу сизнинг уйингиз, шу ерда бўласиз, дедилар. Нега энди бу ерда бўлар эканман, волидам қаерда бўлса, мен ҳам ўша ерда бўламан, дедим. Улар менга жавобан айтдиларки, сиз, демак, Хизр хожaxonга бир хат ёзасиз, келиб бизга қўшилсин ва хотиржам бўлсинлар, Мирзо Аскарини билан Мирзо Ҳиндол менга ака-ука бўлганларидай улар ҳам менга ака-ука ва ҳозир айни мадад берадиган вақтлари.

Мен унга жавобан: «Хизр хожaxon саводи йўқки, мени хатимни таниса. Мен ҳеч қачон ўзим ёзма-

ганман», – дедим. «Ташқарида фарзандлари номидан ёзишади. Сиз хаёлингизга нима келса, шуни ёзинг», – дедилар. Ниҳоят, Маҳди Султон ва Шер Алихонни тилатиб жўнатдилар. Мен хатнинг бошида: «Сенинг ака-укаларинг Мирзо Комроннинг ёнида. Сен ҳам уларнинг олдига боришни ва ака-укаларингга қўшилишни сира хаёлингга келтирма. Зинҳор-базинҳор ҳазратларидан айрилишни хаёлингга келтирма», – деб ёздим.

Шундай, алҳамдулиллоҳ, шукрки, мен нима деб айтган бўлсам, хон ортиқча иш қилмадилар.

Подшоҳ ҳазратлари Мирзо Комрон Маҳди Султон ва Шер Алини Хизр Хожахонни олиб келишга юборганини эшитиб, ҳазратлари ҳам Мирзо Ҳожининг отаси Қамбарбекни Хизр Хожахонни тилатиб юборди.

Ўша пайтларда хон ўзининг турар жойида эди. [Подшоҳ] айтиб юбордиларки, зинҳор-базинҳор Мирзо Комронга бориб қўшилмасин, бизнинг хизматимизга келсинлар. Шундай қилиб, Хизр Хожахон бу хабар ва қутлуғ тилакни эшитгач, ул фалак мақом хузурларига йўл олдилар ва келиб Уқобайнда хизматларига етишдилар.

Ниҳоят, ҳазратлари Минордан ўтганларида Шеруянинг отаси Шерафканни бош қилиб, лашкарини унга қўшиб, Мирзо Комрон билан жанг қилишга юборди. Биз тепаликдан туриб, унинг ноғора чалиб Бобо Даштий ёнидан ўтиб кетаётганини кузатардик. Биз: «Худо сенга бориб жанг қилишни буюрмасин», – дердик ва йиғлардик.

Ниҳоят, Деҳи Афғононга етганларида, икки томоннинг қоровул қўшинлари тўқнаш келди. Тўқнаш

келиши биланоқ ҳазратларининг қоровул кўшини Мирзо Комроннинг қоровулларини кўлга олдилар ва ҳазратларининг олдига олиб бордилар.

Ҳазратлари мўғулларга буюриб, уларни пора-пора қилдирди. Жангга кирган Мирзо Комрон кўшинларининг аксарияти асир тушдилар. Ул ҳазратлари баъзиларни қатл қилдилар, баъзиларни қамоққа ташладилар. Шу жумладан, Мирзо Комроннинг амирларидан бўлган Жўғихон ҳам кўлга тушди.

Подшоҳ ҳазратлари ва уларнинг хизматларида бўлган Мирзо Ҳиндол зафар кучдилар ҳамда шодиёна карнай-сурнай чалдириб, асъасаю дабдаба билан Уқобайнга кириб келдилар. У ерда ўзларига чодир, кўшк, айвон барпо қилдилар. Мирзо Ҳиндолни Пули Мастон посбонлигига, ҳар жой-ҳар жойдан амирларга посбонлик жойини тайинладилар.

Етти ойгача қамал қилиб турдилар. Тақдир тақозоси билан бир куни Мирзо Комрон ҳовлидан даҳлиз томонга ўтиб кетаётган пайтда бир киши Уқобайдан тўфанг¹ отди. Улар чопқиллаганича ўзларини чеккага олдилар. Акбар подшоҳни уларнинг рўпарасига олиб чиқиб, ушлаб туришни буюрдилар. Ахийри энг муқаддас ва олийзот Мирзо Муҳаммад Акбарни рўпарада тутиб туришибди, деб огоҳлантирдилар. Ҳазратлари, тўфанг отманглар, деб буюрдилар. Шундан сўнг подшоҳлик одамлари Боллои Ҳисордан тўфанг отмадилар. Мирзо Комроннинг одамлари Кобулдан Уқобайнга қараб тўфанг отардилар. Подшоҳнинг одамлари Мирзо Аскарини уларнинг рўпарасига турғизиб кўйишди. Подшоҳ кўшини одамлари ҳазил қилишарди. Мирзо Комроннинг

¹ Тўфанг – милтиқ.

одамлари қалъадан ташқари чиқиб жанг қилишарди ва икки томондан кишилар ҳалок бўлардилар.

Кўпинча ҳазратларининг одамлари ғолиб келардилар. Энди қалъадан довюрак одамлар ташқарига чикмасдилар. Ҳазратлари аёллар ва болалар, бегимлар ва аҳли ҳарамга бошқа қуроллардан оттирмасдилар ва уйларга сув етказиб беришни камайтирмасди.

Қамал ишлари узоққа чўзилгач, ҳазратларининг олдига Хожа Дўст Хованд элчи жўнатиб: «Худо ҳақки, Мирзо Комрон нима сўраса, рози бўлинг ва биз Худо бандаларини азобдан қутқаринг», – дейишди.

Ҳазратлари ташқаридан уларга атаб тўққизга кўй, етти шиша гулоб ва бир шиша лимон шарбати, етти тўққиз матолар ва бир қанча ярим тикилган кийимлар юбордилар. Улар: «Сизларни ўйлаб, қалъага қаттиқ хужумга ўтмаётибман, токи душманларингиз сизларга бошқача муомала қилмасинлар», – деб ёзибдилар.

Ўша пайтларда Жаҳон Султонбегим икки ёшда эди, камал даврида вафот қилди.

Улар: «Агар биз қалъага қаттиқ хужумга ўтсак, шу онда Мирзо Муҳаммад Акбарни яшириб қўйишлари мумкин», – дердилар. Хуллас, одамлар намозшомдан бомдодгача жанговар ҳолатда туриб, ғавғо солишарди. Мирзо Комрон қочган кечаси, намозшом ўтди, хуфтон ҳам бўлдики, ҳеч бир шовқин-сурон кўтарилмади. Ўша ерда бир довон бўлиб, пастдаги аҳоли тепага қараб чиқарди. Шаҳар аҳолиси тинчланиб, ором олаётган бир пайтда бирданига жуббаю қалқон ва зирхларнинг овози кўтарилди. Биз бир-биримизга ғала-ғовур бошланди деб хабар қилдик. Жиловхона [қабулхона] олдида мингга яқин одам турарди.

Ҳаммамиз ваҳимада, ҳеч нарсадан беҳабар ташқарига чиққандик. Шу пайт Қорачахоннинг ўғли Баҳодирхон келиб: «Мирзо [Комрон] қочибди», – деб хабар берди. Девор устидан арқон ташлаб, Хожа Муаззамни чиқариб олишди.

Бизнинг одамларимиз, бегимлар ва бошқалар ташқарида эдик. Бизнинг уйимизда бекитилган дарвозани очишди. Бекабегим: «Кетдик, уй-уйимизга бо-райлик!» – деб қистади.

Мен эса: «Бирпас сабр қилинглар, кўчадан юриб ўтишимиз керак, эҳтимол, ҳазратларининг олдидан биронтаси келиб қолар», – дедим. Айни шу пайтда Акбар нозир келди ва: «Ҳазратлари мен келгунимча уйларида чикмасинлар, деб буюрдилар», – деди.

Бироз вақт ўтгач, ҳазратлари келдилар. Дилдорбегим ва мен билан кўришдилар. Ундан сўнг Бекабегим ва Ҳамидабонубегим билан кўришдилар. Сўнг: «Тезда бу уйдан чиқинглар, бу қафасдан дўстларни Худо сақласин ва душманларга насиб қилсин», – дедилар. Нозирбекка: «Бир томонда сен бўлгин, бошқа томонда Турдибек туриб, бегимларни ўтказиб қўйинглар», – деб буюрдилар. Ниҳоят, ҳаммалари келдилар ва ўша кеча ҳазратларининг хизматларида бўлдик. Хурсандчиликдан кеча бир зумда тонгга улашди. Лашкарда ҳазратлари билан бирга келган Моҳ Чучакбегим, Хониш оғо ва ҳарамлари билан кўришдик.

Ҳазратлари Бадахшонга кетганларида Моҳ Чучакхоним қиз туккан эди. Ўша кеча ҳазратлари туш кўрадилар ва тушларида Фахруннисо момом билан Давлатбахт бир нарса келтириб, менинг олдимга кўядилар. Қанча ўйламасин, бунинг тагига етолмай: «Бунинг таъбири не бўлғай?» – дедилар. Ахийри

ўйларига келдики, қиз туғилгани учун ҳар икковини номини қисқартириб, биридан «нисо», бошқасидан «бахт»ни олиб, Бахтнисобегим деб исм кўйдилар.

Моҳ Чучакбегим тўрт қиз ва икки ўғил кўрдилар: Бахтнисобегим, Сакинабонубегим, Оминабонубегим, Муҳаммад Ҳаким мирзо ва Фаррухфол мирзолар.

Ҳазратлари Ҳиндистон юришига отланганларида Моҳ Чучакбегим ҳомиладор эдилар, Кобулда ўғил кўрдилар.

Унга Фаррухфол¹ мирзо деб исм кўйдилар. Бироз муддатдан кейин Хонеш оғодан ўғил туғилди. Отини Иброҳим Султон мирзо кўйишди. Бир ярим йил тўлиқ Кобулда бахт ва саодат билан яшадилар.

Мирзо Комрон Кобулдан қочиб, Бадахшонга кетди ва Толуконда яшаб турди. Ҳазратлари Ўртабoғда эрталаб намозга турганларида, ҳазратларининг мулозаматида бўлган Мирзо Комроннинг аксар амирлари қочиб кетдилар, деган хабар келди. Жумладан, Қорачахон, Мусоҳибхон, Муборизхон, Побусхон ва кўпчилик бетавфиқлар кечаси қочиб Бадахшонга кетдилар ва Мирзо Комронга қўшилдилар. Ҳазратлари бахтли соатда Бадахшонга йўл олиб, Мирзо Комронни Толуконда қамалга олдилар.

Бироз вақтдан кейин Мирзо Комрон унинг хукмронлигини қабул қилиб, итоат қилди ва ҳазратларига таъзим бажо келтирди.

Ҳазратлари Кўлобни Мирзо Комронга, Зафар қалъасини Мирзо Сулаймонга, Қандаҳорни Мирзо Ҳиндолга ва Толуконни Мирзо Аскаррийга иноят қилдилар.

¹ *Фаррухфол* – яхшиликка йўйилган фол маъносида (*Таржимон изоҳи*).

Бир куни Кешимда чодир тикдилар, ака-укалардан Хумоюн подшоҳ ҳазратлари, Мирзо Комрон, Мирзо Аскарӣ, Мирзо Ҳиндол, Мирзо Сулаймон йиғилишдилар.

Подшоҳ ҳазратларининг хизматларида шай бўлган бир қанча тўрага амр қилдиларки, офтобачилопчин обкелинглар, қўл ювиб, бирга таом тановул қилайлик. Аввал подшоҳ ҳазратлари, ундан сўнг Мирзо Комрон қўл ювдилар. Мирзо Сулаймон ёшга нисбатан Мирзо Аскарӣ ва Мирзо Ҳиндолдан улуғроқ эди.

Ҳурмат юзасидан ҳар иккала ака-укалар офтобачилопчинни Мирзо Сулаймоннинг олдига қўйдилар. Мирзо Сулаймон қўл ювгандан кейин бурнини хунук қилиб қийшайтирди. Мирзо Аскарӣ ва Мирзо Ҳиндол ўта жаҳли чиқиб: «Бу қандай кишлоқлик? – дедилар. – Аввало, биз подшоҳ ҳазратлари ҳузурида қўл ювишга не ҳаддимиз бор? Лекин шундай ҳукм қилганлари учун ҳукмини ўзгартиролмадик. Бу бурун жийиришни қандай тушунса бўлади?»

Шундан сўнг Мирзо Аскарӣ билан Мирзо Ҳиндол ташқарига чиқиб, қўлларини ювиб келиб ўтирдилар.

Мирзо Сулаймон қаттиқ шарманда бўлди. Ҳаммалари бир дастурхонда ўтириб таом ейишди. Ҳазратлари бу йиғинда бу ҳақирни эсга оладилар ва укаларига қараб: «Гулбаданбегим Лоҳурда, менинг бир орзум бор, ҳамма ака-укаларни бир жойда кўрсам, дердилар. Бугун эрталаб ўтирганимизда шу сўзи ёдимга тушди. Иншооллоҳ, Ҳақ субҳонаху таоло бизнинг йиғинимизни ўз паноҳида асрагай! Худога маълумки, менинг замиримда ака-укаларга

зиён етказиш истаги у ёқда турсин, ҳатто бирон му-
сулмонга зиён-заҳмат етказиш истаги йўқ. Сизлар-
нинг ҳаммангизга ўзаро бирдамлик ва ҳамжихатлик
тавфикини Аллоҳ таоло каромат қилсин», – дедилар.

Одамлар орасида ажойиб кайфият ва хушнуд-
лик юзага келди. Негаки амирлар ва навкарлар-
нинг аксарияти бир-бирига қавм-қариндош эдилар.
Ўз хўжайинларининг бир-биридан айрилгани жо-
нибидан, улар ҳам бир-биридан ажралган, балки
бир-бирининг қонларига ташна эдилар. Эндиликда
хаммалари бирлашиб, шоду хурамлик билан ҳаёт ке-
чиришарди.

Бадахшондан келгандан кейин бир ярим йил Ко-
булда бўлдилар. Ундан сўнг Балхга қараб азму жазм
қилдилар ва [у ерда] Дилкушо боғида манзил тутди-
лар. Ҳазратларининг давлатхоналарини ўша боғнинг
этагида барпо қилдилар. Бегимлар Кўлибекнинг
ҳовлиси яқин бўлгани учун ўша ерга тушдилар.

Ҳазратларига: «Равоч чиққанмикин?» – деб арзга
етказдилар. Ҳазратлари: «Лашкар билан кетаётгани-
миз учун тоғ этаклари орқали кетайлик, токи сизлар
равоч чиқишини кўринглар», – дедилар. Намозгар
пайтида ҳазратлари отга миниб, Дилкушо боғига кел-
дилар. Бегимлар тушган Кўлибекнинг ҳовлиси яқин
эди ва бу хонадон бошқа хонадонлар билан ёнма-ён
жойлашган эди.

Ҳазратлари келиб тўхтадилар. Бегимлар ҳам-
малари кўрдилар ва ўринларидан туриб кўриниш
бердилар. Бегимлар таъзим бажо келтириши билан
ҳазратлари муборак қўллари билан келинлар, деб
ишора бердилар.

Фахруннисо момо ва Афғоний оғоча олдинроқда кетишарди. Дилкушо боғининг тоғ этакларида арик оқарди. Афғоний оғоча бу ариқдан ўтолмай отдан йиқилди. У билан овора бўлиб, бир соат тўхтаб қолишди. Ниҳоят, бир соатдан кейин ул буюк олийзот хизматларига мушарраф бўлдик.

Моҳ Чучакбегимнинг отлари ўзлари билмаган ҳолда юқорилаб кетди. Ҳазратлари буни кўриб ўта хавотирландилар. Бу боғ тепаликда бўлиб, ҳали деворлари олинмаган эди.

Лағмонотга етиб келганларида подшоҳлик чодирлари, кўшк-айвонлари, бегимларнинг чодирлари ҳали етиб келмаган эди. Ўша вақтда фақат Меҳромизнинг чодирлари етиб келган эди. Биз билан Ҳамидабону ҳам ўша чодирда ҳазратларининг хизматида ярим кечагача бўлди. Охири ана шу чодирда ўша ҳақиқий қиблагохимиз хузурда уйқуга кетдик.

Эртасига бориб, равочни қандай ўсишини кўрмоқчи бўлишди. Бегимларнинг отлари қишлоқда эди, уни олиб келгунларича сайр вақти ўтиб борарди. [Подшоҳ] ҳукм қилдиларки, ташқарида кимнинг оти бўлса, келтиришсин. Отларни олиб келишгач, минишга буюрдилар.

Бекабегим ва Моҳ Чучакбегим ҳалиям сарполарини кийишарди. Мен: «Агар ижозат бўлса, бориб уларни олиб келай», – дедим. «Тез бориб, олиб кел!» – деб буюрдилар. Мен бегимлар, Чучакбегим ва бошқа ҳарам аҳлларига: «Ҳазратларининг бошларига садақа бўлай, тепада пойлаб турибдилар!» – дедим. Уларни отлантириб олиб келаётган ҳам эдимки, ҳазратлари қаршимиздан ташриф буюрдилар ва менга: «Гулбадан, энди сайр вақти ўтиб бўлди, то у ерга

чиққунимизча, ҳаво исиб кетади. Иншооллох, пешин намозини адо қилгач, кетамиз», – дедилар.

[Бегим]лар Ҳамидабонубегимнинг чодирига келиб ўтиришди. Пешин намозидан кейин то отларни олиб келгунча, икки намоз ораси бўлди. Шундай пайтда йўлга чиқишди. Тоғ этакларида қаерда равоч барг ёзган дара бўлса, сайру томоша қилишди ва шу зайлда шом вақти бўлди. Ўша ернинг устида чодир ва боргоҳ тутишиб, келиб ўтиришди.

Эрталаб намоз пайти ташқарига чиқдилар. Ташқаридан Бекабегим, Ҳамидабонубегим, Моҳ Чучакбегим ва камина ҳамда ҳамма бегимларга алоҳида хат ёзибдилар ва қилган гуноҳларингга иқроор бўлиб, узр тилаб ёзинглар, иншооллох, Фарза ёки Истолифда хайр-хўш қилиб, лашкарга кетсам керак, акс ҳолда Худога топширдим, деб буюрибдилар. Охири ҳамма узр-маъзур сўраб зоти олийларига хат жўнатдилар. Ниҳоят, Ҳазратлари ва барча бегимлар отга миниб, Лағмонотдан Бехзодийга келдик. Кечаси ҳар ким ўз манзилига кетди. Эртаси куни таом едилар ва пешин намозидан сўнг отга миниб, Фарзага келдилар.

Ҳамидабонубегим бизнинг уйларимизга тўққиз-тўққиз бош қўй жўнатдилар. Биби Давлатбахт бир кун олдинроқ Фарзага келган эдилар ва мўл-кўл ош-овқат, сут-қатиқ, ичимлик-шарбат ва бошқа егуликлар тайёрлашган эди. Эртаси куни Фарзанинг тепа томонидаги шаршарага бормоқчи бўлиб Истолифга жўнадилар ва уч кун Истолифда бўлдилар. Ундан сўнг кўчиб, 958 санада Балхга йўл олдилар.

Довондан ўтгач, Мирзо Комрон, Мирзо Сулаймон, Мирзо Аскарыйга хат ёзиб: «Биз ўзбек билан жангга отландик, бирдамлик ва ҳамжиҳатликни кўрсатиш

вақти келди, зудлик билан етиб келинглар», – деб хабар қилдилар. Мирзо Сулаймон билан Мирзо Аскарый келиб ҳазратларига кўшилдилар. Кўча-кўча Балхга етиб келдилар.

Балхда Пир Муҳаммадхон турарди. Пир Муҳаммадхоннинг одамлари ўша куни ташқари чиқиб, жангга саф тортдилар. Подшоҳ лашкари ғолиб чикди, Пир Муҳаммадхоннинг одамлари мағлуб бўлиб шаҳар ичига кирдилар. Эртаси куни Пир Муҳаммадхон «Чиғатой зўр. Мен у билан жанг қила олмайман, яхшиси, чиқиб кетганим маъқул» деган қарорга келганди. Подшоҳ амирларидан бири: «Юрт ифлос бўлиб кетибди, агар бу ердан кўтарилиб даштда манзил тутсак, муносиброқ бўлур», дейди. Ҳазратлари «Шундай қилинглар», деб ҳукм қилади.

Юк ташиб, ортга бошлашлари биланоқ одамлар талотумга келишди. Бир неча киши жар солса ҳам одамларга ҳеч ким бас келолмади.

Аллоҳнинг иродаси шу бўлгандан кейин ҳеч бир ғаним яқинлашмай, ҳеч бир сабабсиз одамлар йўлга тушишди.

Ўзбекларга «Подшоҳ одамлари кўчиб кетишди», деган хабар етди. Ўзбеклар таажжубда қолишди ва подшоҳ яссовуллари қанча уринмасин, оломонга бас келолмадилар, йўлдан қайтаролмадилар. Одамлар кетавердилар.

Ҳазратлари бир муддат тўхтаб турдилар. Кўрдиларки, ҳеч ким қолмади. Зарурат юзасидан ҳазратлари ҳам равона бўлдилар.

Мирзо Ҳиндол ва Мирзо Аскарыйнинг подшоҳ лашкари пароканда бўлганидан хабарлари йўқ эди. Улар отланиб, лашкароҳга келдилар, кўрдиларки,

лашкаргоҳда ҳеч ким қолмаган ва ўзбеклар орқадан келмокда. Булар ҳам Қундуз тарафга жўнадилар. Ҳазратлари бироз йўл босгандан кейин тўхтадилар ва: «Укаларим ҳали ҳам келишмади, қандай қилиб олдинга кета оламан?» – дедилар.

Хизматларида бўлган баъзи амирлар ва бошқалар: «Биров бориб мирзолардан хабар келтиришса бўларди», – дейишди. Ҳеч ким жавоб бермади ва кетмади. Шундан сўнг Қундуздаги Мирзо одамларидан хабар келди. Улар: «Мағлубият юз берди, деб эшитилди, қайси томонга кетганларини билмадик», – деб арз қилибдилар.

Бу хат ҳазратларининг қўлига тушгач, ўта безовта бўлдилар. Хизр Хожахон: «Агар ижозатлари бўлса, мен бориб хабар олиб келай», – дедилар. Подшоҳ: «Раҳматлар бўлсин, – дедилар. – Мирзо Қундузга кетгани рост бўлғай».

Икки кундан кейин Хизр Хожахон «Эсон-омон Қундузга етиб келибдилар», деб Мирзо Ҳиндолнинг хабарини келтирдилар. Ҳазратлари бу хабарни эшитиб, жуда хурсанд бўлдилар.

Мирзо Сулаймонни ўзининг ўрнига Қалъаи Зафарга рухсат бердилар, ўзлари эса Кобулга равона бўлдилар.

Мирзо Комрон Кўлобда эди. Тархонбека номли бир айёр ва маккор кампир: «Ҳарамбегимга ошиқлик изҳор қилинг, бунда бир қанча манфатлар бор», деб йўл кўрсатди. Мирзо Комрон ҳам ўша ақли калтанинг гапига кириб, Беги ого орқали Ҳарамбегимга хат ва рўмолча юборди. Бу кампир хат билан рўмолчани олиб, Ҳарамбегимнинг олдига қўяди ва Мирзо Комроннинг мулозамати-

ни, беҳад иштиёқини изҳор қилади. Ҳарамбегим: «Ҳозирча бу хат билан рўмолчани сақлаб қўйинг, қачон мирзолар ташқаридан келишса, бу хат билан рўмолчани келтиринг», – деди.

Беги оғо йиғи-сиғи ва илтимослар билан: «Бу хат ва рўмолчани Мирзо Комрон сизга бериб юборди, анча пайтдан буён сизга ошиқ. Сиз бўлсангиз уларга нисбатан бемурувватлик қиляпсиз», – дейди.

Ҳарамбегим қаттиқ эътироз билдиради ва шу заҳоти Мирзо Сулаймон билан Мирзо Иброҳимни чақириб: «Мирзо Комрон сизларнинг номардликларингизни билганки, менга шу хатни ёзган. Ҳақиқатда, мен шунга лойиқ бўлсам керакки, менга шундай ёзган. Мирзо Комрон сенинг катта аканг бўлса, мен эса уларга келин ўрнида бўлсам ва менга шунақа мазмунда хат ёзса. Бу хотинни тутиб тилка-пора қилинглар, токи бошқаларга ибрат бўлсин, ҳеч ким бировнинг оиласига кўз олайтирмасин, бузуқ хаёлларга бормасин. Бу хотиннинг мendan ва болаларимдан кўркмай, шундай хат келтиришига қандай ҳадди сиғди?» – дейди.

Шу ондаёқ Биби Давлатнинг қасдини олиб Беги оғони пора-пора қилиб ташлашади. Мирзо Сулаймон ва Мирзо Иброҳим шу туфайли нафақат Мирзо Комрон билан оралари бузилди, балки душман бўлдилар. «[Мирзо Комрон] қарши чиқиш пайида, қаршилиқ бундан аниқроқ бўлмайди, чунки Балхга юриш пайтида хизматларида бирга бормади», – деб ҳазратларига ёздилар. Мирзо Комрон Кўлобда бу гаплардан чўчиб, ўзини четга тортишдан бўлак илож топмадилар.

Ўгли Абулқосим мирзони Мирзо Аскарининг олдига жўнатади ва қизи Ойша Султонбегимни бирга олиб Мирзо Комрон Толукон томонга кетади.

Мирзо Комроннинг аёлининг исми Хоним эди. Унга: «Сиз қизингиз билан орқадан келинг. Қаерда жойлашсам, ўша жойга сизларни чакираман. Аммо ҳозирча сиз Хўст ва Андаробга бориб туринг», – дейди.

Бу Хонимнинг ўзбек хонлари билан яқинлиги бор эди. У ўзбекларга маълум қиладики, агар мақсад ўлжа олиш бўлса, молу дунё ва бор қулларини олинглари, заифаларни кўйинглари. Агар эртага Ойша Султонбегимнинг акасининг ўғли буни эшитса, сиздан ранжийди, дейди. Юз макру ҳийла, юз ҳайронлик ва бехонумонлик билан ўзбеклар тутқунидан кутулиб, Хўст ва Андаробга етиб келиб, ўша ерга жойлашади.

Мирзо Комрон Балх мағлубиятидан хабар топади. Ҳазратлари мен ҳақда ўйлаганча эмас аслида, дейди. Кўлобдан чиқиб кетиб, ҳар қаерларда юрарди.

Шу аснода ҳазратлари Кобулдан чиқиб, Дашти Қипчоққа етиб бориб, ҳеч нарсадан беҳабар бир тепаликка тушган эдилар. Мирзо Комрон тиш-тирноғигача қуролланган ҳолда юқоридан ҳазратларининг лашкарига бостириб келдилар.

Аллоҳнинг иродаси экан, бўйнинг узилгур, бир ситамкор золим, нобакор подшоҳ ҳазратларини ярадор қилди. Уларнинг [подшоҳ] муборак бошларига жароҳат етиб, бутун пешонаси ва кўзлари қонга беланди.

Худди шундай подшоҳ ҳазратлари, фирдавс макон Бобурга мўғуллар билан жангда бир мўғул жароҳат етказган эди, ўшанда тақияси ва салласи йиртил-

маган, аммо муборак бошлари жароҳатланган эди. Хумоюн подшоҳ ҳазратлари доим таажжубга тушиб: «Бу ғалати бош экан, тақия ва салла йиртилмаса-да, бош жароҳатланса!» – дерди. Қисқаси, уларнинг муборак бошлари ҳам шундай бўлди.

Дашти Қипчоқ мағлубиятидан кейин ҳазратлари Бадахшонга кетдилар. Мирзо Ҳиндол, Мирзо Сулаймон, Мирзо Иброҳим ҳазратларига таъзим бажо айладилар ва ҳазратлари Кобулга кетдилар. Мирзолар давлатни қўллаб-қувватлаб, яқдиллик ва ҳамжиҳатлик билан хизматда бўлганлари сабабли Мирзо Комрон жўнаб кетдилар.

Подшоҳ ҳазратлари: «Келинга айтинглар, зудлик билан Бадахшон лашкари ва одамларини тартиб бериб жўнатсин», – деб Ҳарамбегимга айтиб юборди. Бегим ўта қисқа вақт ичида бир неча минг кишига от ва яроқ бериб, уларни керакли анжом билан таъминладилар ва довонгача ўзлари бирга келиб, у ердан лашкарни олдинга жўнатдилар. Ўзлари орқага қайтдилар. Бу лашкар келиб, подшоҳ ҳазратларига қўшилдилар.

Чорикорон ва Қорабоғда Мирзо Комрон билан жанг бўлди. Ҳазратларининг лашкари ғолиб чиқиб, зафар қозонди ва Мирзо Комронни мағлубиятга учратдилар. Мирзо Комрон қочиб даралар ичига, Лағмонотга кетади.

Мирзо Комроннинг куёви Оқ Султон: «Сиз доимо Хумоюн подшоҳ ҳазратларига қарши чиқасиз, бундан қандай маъни бор? Итоат қилиб, ҳукмга бўйсунсангиз ёки бизга рухсат берсангиз, маъқул бўлмасмикин? Чунки ҳамма биздан кўряпти», – дейди. Мирзо Комрон қўполлик қилиб: «Менинг иш-

ларим шу даражага етиб келибдики, энди сен менга насихат қиладиган бўлиб қолибсан», – деди. Оқ Султон ҳам аччиқ устида: «Агар мен сизнинг олдингизда қолсам, ҳалолим ҳаром бўлсин», – дейди. Оқ Султон шу заҳоти ажралиб, аёли билан Бакар томонга кетади. Мирзо Комрондан Шоҳ Ҳусайн мирзога фармон келади: «Оқ Султон мени ранжитиб кетди. Агар у ерга боргудай бўлса, уни хотини билан бирга бўлишга йўл кўйманг, аёлини ундан ажратинг ва унга «Тўрт томонинг қибла!» денг».

Шоҳ Ҳусайн мирзо фармон келиши билан Ҳабибабегимни Оқ Султондан ажратади ва Султонга Маккаи муаззамага кетишга рухсат беради.

Ўша Чорикорон жангида Мирзо Комроннинг [амири] Қорачахон ва бошқа атоқли кишилари ўлдирилади. Ойша Султонбегим ва Давлатбахт оғоча қочиб, Қандаҳорга кетаётганларида подшоҳлик одамлари Такия Ҳимордан тутиб келишди. Мирзо Комрон афғонларга кўшилиб, уларнинг орасида яшарди.

Подшоҳ ҳазратлари аҳён-аҳёнда норинж¹ боғига бориб турарди. Ўша йили эски одатга кўра норинжни кўриш учун тоғ-дараларига кетдилар. Мирзо Ҳиндол уларнинг хизматида эди. Ҳарам аҳлидан Бекабегим, Ҳамидабонубегим ва Моҳ Чучакбегим ва бошқа кўпчилик бегимлар бирга эди.

Менинг ўғлим Саодатёр ўша кунлари бемор эди, бинобарин, мен бора олмадим. Бир куни подшоҳ ҳазратлари даралар бағрида овда эдилар, Мирзо Ҳиндол хизматларида эди. Ов бароридан келиб ту-

¹ *Норинж* – (норанжа) Жанубий Осиёда ўсадиган яшил цитрус дарахти ва унинг апельсинга ўхшаш хушбўй, лекин нордон меваси.

рарди. Мирзо [Ҳиндол] қайси томонда ов қилса, ҳазратлари ҳам ўша томонга борарди. Мирзо кўп ов қилди. Мирзо Чингизхон тутумига кўра, ҳамма овларини ҳазратларига тақдим қилди. Чингизхон тўраларида кичиклар катталарга шундай муомала қилиши расм бўлган. Хуллас, у ҳамма овини ҳазратларига тортиқ қилади. Шундан сўнг «Опаларнинг ҳиссаси қолди-ку» деган фикр Мирзонинг дилидан ўтади. «Тагин опалар гинахонлик қилмасин! Яна бироз ов қилай-да, опаларга олиб борай», – деб Мирзо яна овга машғул бўлди. У бироз ов қилиб қайтаётганида, Мирзо Комрон тайинлаган одам йўлини тўсиб чиқади – Мирзо бундан беҳабар – унга қараб ўқ отади. Ўқи табаррук елкаларига тегади. Аҳли ҳарамларим ёки опаларим эшитиб безовта бўлмасин деб шу заҳоти «Келган бало ўзи билан даф бўлди», – деди. «Сизлар хотирингиз жам бўлсин. Мен соғ-саломатман», – деб ёзибди. Хулоса шуки, ҳаво исиб кетгач, ҳазратлари қайтиб Кобулга келдилар. Бир йил ўтгандан сўнг ўқнинг жароҳати тузалди.

Бир йилдан кейин, Мирзо Комрон яна атрофига одам тўплаб, жанг қилиш қобилиятига эга, дейишди. Ҳазратлари ҳам жангга тайёрланиб, дараликлар томон йўл олдилар. Мирзо Ҳиндол уларнинг хизматида эди.

Улар тоғ дараларига асъаса-дабдаба билан етиб тушганларида, жосуслардан ҳар лаҳза ва ҳар соатда «Мирзо Комрон шу кеча чопкин яшашга қарор қилибди», деган хабар келарди.

Мирзо Ҳиндол келиб ҳазратларига арз қилдилар ва ҳазратлари мана шу тепаликда турсинлар, укам Жалолиддин Муҳаммад Акбар подшоҳ ҳузурларида

бирга бўлсин. Бу тепаликда одамлар эҳтиётни кўлдан бермай, посбонлик қилсинлар, деб кенгаш бердилар.

Ўзлари одамларини чақириб ҳар бирига алоҳида-алоҳида далда бердилар ва кўнгил кўтардилар. «Ҳамма хизматлар ҳам бир тараф, бугунги кеча-дагиси бир тараф. Иншооллоҳ, дилларингда нима муддаоинглар бўлса, сизлар истагандек юксак даражада кадрланади», – деб таъкидладилар. Ҳаммани жой-жойига қўйиб, ўзларига жубба-жома, такия ва дубулға келтиришларини сўрадилар.

Тўшакчи бўхчани энди қўлга олган ҳам эдики, кимдир акса урди. Тўшакчи бўхчани бир соат ушлаб турди. Кечикиб кетгани учун яна биттасини таъкидлаб юбордилар. Эслатгандан кейин ҳамма нарсани келтиришди. Ўзлари сўрадилар: «Нега кечикиб кетдинг?» Тўшакчи жавоб қилдики, энди бўхчани ердан кўтарган эдим, кимдир акса урди, шу сабабли бўхчани қайта қўйдим, кечикишимнинг сабаби шу, деди.

«Бекор қилибсан. Иншооллоҳ, шаҳодат муборак бўлсин, дегин», – дедилар. Сўнг: «Дўстларнинг барчаси гувоҳ бўлсин, мен барча ҳаром нарсалардан ва ношойиста амаллардан тавба қилдим», – дедилар.

Ҳозир бўлганлар барчаси фотиҳа ўқиб, муборакбод қилдилар. Кейин: «Нимча, кийим, жубба келтир», – дедилар ва уни кийиб хандақ тепасига кетдилар. Сипоҳийларга мардоналик тилаб тасалли бердилар.

Шу аснода Мирзо Ҳиндолнинг товоқчиси (ошпази) Мирзонинг овозини эшитиб: «Мени қилич билан чопишяпти», – деб фарёд солди. Мирзо уни эшитиши ҳамано отдан тушдилар ва уларга қараб: «Биродарлар, бизнинг товоқчини қилич билан чопишса-ю, биз

ёрдам бермасак, бу мардоналикдан эмас», – дедилар ва ўзлари хандакқа тушдилар. Сипоҳийларнинг ҳеч бири отдан тушмади. Мирзо икки марта хандакдан чиқиб ҳамла қилдилар. Шу ҳаракатларда шаҳид бўлдилар. Билмадим, қайси бераҳм золим ўша беозор йигитни зулм тиғи билан жонидан айирдийкин?! Кошки ўша бешафқат тиғ менинг кўзу юрагимга ёки ўғлим Саодатёрга ёки Хизр Хожахонга санчилган бўлса! Оҳ, юз оху афсус, во дариғ, минг дариғ!

*Эй дариго, эй дариго, эй дариғ,
Офтоб ниҳон бўлди ортида тиг.*

Хуллас, Мирзо Ҳиндол ҳазратларининг хизматларида дили ачишиб, жонбозлик қилди.

Мирбобо Дўст Мирзони кўтариб, хонадонларига олиб келди ва ҳеч кимга билдирмади. Ясовулларни олиб келиб, дарвозага қўйди: «Ким келиб сўраса, Мирзонинг жароҳати оғир, ҳазратлари «Ҳеч ким кирмасин» деб амр қилганлар, дейсизлар», – деди.

Подшоҳ ҳазратларининг ҳузурларига келиб: «Мирзо Ҳиндол ярадор бўлди», – деди. Ҳазратлари бориб Мирзони кўрай, деб от чақирдилар. Мир Абдулхай: «Уларнинг жароҳати оғир, ҳазратларининг боришлари ўринли эмас», – деди. Ҳазратлари тушундилар ва қанчалик ўзларини тутишга уринмасин, чиқолмадилар.

Хизр Хожахоннинг қароргоҳи Жўйи Шоҳийда эди. Ҳазратлари Хизр Хожахонни тилатиб: «Мирзо Ҳиндолни Жўйи Шоҳийга олиб бориб, вақтинча ушлаб туринг!» – дедилар. Хон туянинг жиловидан тутиб, хўнг-хўнг йиғлаб, фарёд солиб кетар эди. Бу

хабар подшоҳ ҳазратларига етиб борди. Хизр Хожга: «Сабр қилмоқ керак. Менинг дилим сеникидан баттар куймоқда, аммо ўша қонхўр, золим ғанимнинг дастидан сабрсизлик қилмаётибман, ҳолбуки, у яқинда турибди, сабрдан ўзга чора йўқ», – деб айтиб юбордилар.

Юз афсус ва надомат, дарду алам билан Жўйи Шохийга олиб бориб омонат кўйдилар.

Агар ўша золим, биродаркуш, бегонапарвар, бераҳм ўша кеча келмаганида, бу бало осмондан ёғилмас эди. Подшоҳ ҳазратлари Кобулга хатлар ёздилар. Бу хатлар опа-сингилларга етиб келиши билан бутун Кобул мотамсарога айланди ва саодатли шаҳид кетган Мирзонинг ҳолига бутун еру кўк фарёд чекиб, зор йиғларди. Гулчеҳрабегим Қорахоннинг уйига кетган эдилар. Улар қайтиб келганларидан сўнг қиёмат қойим бўлди. Азбаройи кўп йиғлагани ва ғам-қайғудан бемор бўлиб қолганидан ақл-хушини йўқотди.

Мирзо Комрондай золим ва бераҳм кишининг баҳодирлигидан Мирзо Ҳиндол шаҳид бўлди. Шу кундан бошлаб Мирзо Комроннинг ишларида рушду ривож бўлганини эшитмадик, балки орқага, таназулга юз тутди, кундан-кун баттар бўлиб, ёмонлашаверди, шундан сўнг Мирзо Комронга давлат ёр бўлмади ва муродига етмади, гўё Мирзо Комроннинг ҳаёти, балки кўзининг нури Мирзо Ҳиндол бўлгандай эди.

Ўша мағлубиятдан сўнг тўғри Шерхоннинг ўғли Салимшоҳнинг олдига қочиб борди. У бир минг рупия берди. Шу орада Мирзо Комрон арзи ҳол қилиб, ундан кўмак сўрайди. Салимшоҳ Мирзога жавобан ҳеч нарса демайди, лекин орқаваротдан, ўз укаси

Мирзо Ҳиндолни ўлдирган одамга қандай қилиб ёрдам бериб бўлади, дейди. – Бундай одамни, аксинча, нобуд қилиб, ўлдирса, савоб бўлади.

Мирзо Комрон зимдан бу кенгашни эшитади ва ўз одамларига ҳам маслаҳат солмай, бир кечада жуфтакни ростлаб қолади. Бундан Мирзонинг одамлари беҳабар қоладилар. Булар қолдилар. Салимхонга хабар етиши билан кўпчилик одамларини қамокқа хукм қилди. Мирзо Комрон Бҳира ва Ҳушобга етиб борганда, ўша минтақадаги Одам Гаккар юз ҳийла ва макр билан уни қўлга тушириб, подшоҳ ҳазратларининг олдига олиб келди.

Оқибатда, Мирзо Комрондан кўнгли қолган барча хонлар ва аъёну ашроф, катта-кичик, сипоҳийлар ва раият аҳли ўша йиғинда бирлашиб: «Подшоҳлик ва хукмронликда ака-укалик расми назарга олинмайди. Агар ака-укаликни юзхотир қилсангиз, подшоҳликни тарк этинг, агар подшоҳликни хоҳласангиз, укангиздан кечинг, Дашти Қипчоқда мана шу Мирзо Комроннинг дастидан муборак бошларига жароҳат етди, афғонларни макр-ҳийла билан алдаб, тил бириктириб, Мирзо Ҳиндолни ўлдирди. Мирзонинг дастидан кўпчилик Чиғатой аҳли нобуд бўлди, оила аҳли қамокқа тушди, номусидан айрилди. Энди одамларнинг оилалари ва болаларининг асирликка, азоб чекишга тоб-тоқати қолмади ва бошқалар дўзах азоби-ни чекмоқда. Бизнинг молу жонимиз, оила аҳлимиз ҳазратларининг бир тола тукларига садақа бўлсин. Бу ука эмас – бу ҳазратларининг душмани», – деб арз қилдилар. Хулосаи калом, ҳамма бир бўлиб, жиддий арзига етказдиларки, «...Мулк раҳнагари юзтубан бўлгани яхши». Подшоҳ ҳазратлари уларга жавобан

айтдиларки, гарчи сизларнинг айтган сўзларингиз менинг ёдимда бўлса ҳам кўнглим бўлмаётти. «Ўша арзга етказганларимиз айна муддао», – деб фарёд чекиб тиладилар.

Оқибатда, ҳазратлари: «Агар барчангизнинг маслаҳатингиз ва ризолигингиз шу бўлса, ҳаммангиз йиғилиб тилхат ёзинг», – деб буюрдилар. Амирлар ҳаммаси ўнгу сўлдан йиғилиб, ўша «Мулк раҳнагари юзтубан бўлгани яхши!» мисрасини ёзиб бердилар.

Подшоҳ ҳазратлари ҳам мажбур бўлдилар. Раҳтош мавзесига етганда Сайид Муҳаммадга: «Мирзо Комроннинг кўзларига мил торт», – деб амр қилдилар. Ўша заҳоти мил тортдилар. Подшоҳ ҳазратлари мил тортгандан сўнг...¹

¹ Кўлёзма шу ерда узилган. Унинг давоми бор-йўклиги маълум эмас. (Таржимон изоҳи.)

Муҳтарам китобхон!

Кўлэзманинг узилиб қолиши, якунланмаганлиги сабаблари бизга қоронғу. Эҳтимол, Гулбаданбегим кейинги воқеаларни ёзишни давом эттирмаган ёки Акбаршоҳнинг тахтга ўтиришигача кечган воқеалар ҳақидаги маълумотлари номаълум сабабларга кўра йўқолган бўлиши ҳам мумкин.

Нима бўлган тақдирда ҳам «Ҳумоюннома» «Бобурнома»дан кейинги бобурийлар сулоласи тарихи ҳақидаги ўта муҳим ва қимматли манба ҳисобланади.

1556 йилдан Ҳумоюннинг ўғли Акбаршоҳ салтанатни бошқара бошлайди. Шундан кейин мамлакатда адабиёт, илм-фан, санъат, меъморчилик янада ривожланди. Сирасини айтганда, бобурийлар сулоласи Ҳиндистонда Баҳодиршоҳ II давригача 332 йил ҳукмронлик қилди ва бу давр Ҳиндистон тарихи ва маданиятида чуқур из қолдирди.

Адабий-бадиий нашр

***Гулбаданбегим
Заҳириддин Муҳаммад Бобур қизи***

ҲУМОЮННОМА

Мухаррир *С. Саидмуродов*
Бадий муҳаррир *Р. Маликов*
Техник муҳаррир *Б. Каримов*
Мусахҳих *З. Қудратов*

Кичик муҳаррирлар: *Д. Холматова, Г. Ералиева*
Компьютерда тайёрловчи *Л. Абкеримова*

Нашриёт лицензияси АИ № 158, 14.08.2009.

Босишга 2016 йил 4 апрелда рухсат этилди.

Офсет қоғози. Бичими $80 \times 100 \frac{1}{32}$. «Times»
гарнитурасида офсет усулида босилди.

Шартли босма табағи 5,55. Нашр табағи 5,18.

Адади 3000 нусха. Буюртма № 16-177.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг

«O‘zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи.

100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz

www.iptd-uzbekistan.uz

Гулбаданбегим, Захириддин Муҳаммад Бобур қизи

Г 95 Ҳумоюннома [Матн]: Гулбаданбегим, Захириддин
Муҳаммад Бобур қизи; масъул муҳаррир **А. Иброҳимов**;
форс тилидан А. Қуронбеков таржимаси. – Тошкент:
«O‘zbekiston» НМИУ, 2016. – 120 б.

ISBN 978-9943-28-619-1

УЎК: 94(575.1)
КБК 63.3(5Ў)